ISSN 2708-0889

ACTA DE HISTORIA & POLITICA: SAECULUM XXI

2019’
Volume I

ЧНУ імені Петра Могили
2019

УДК 94+930+902/904+327
DOI: 10.26693/ahpsxxi2019.01

Засновник видання:
Чорноморський національний університет імені Петра Могили
(кафедра міжнародних відносин та зовнішньої політики факультету політичних наук)

Зареєстровано як друкований засіб масової інформації
(Реєстраційне свідоцтво: КВ 23922-13762Р)

Головний редактор: *Олександр Шевчук*, д. політ. н., професор (ЧНУ ім. П. Могили)

Заступник гол. ред.: *Олександр Тригуб*, д. іст. н., професор (ЧНУ ім. П. Могили)

Відповідальний секретар: *Тетяна Богданова,* к. іст. н., доцент (ЧНУ ім. П. Могили)

Редакційна колегія:
Брусиловська Ольга, д. політ. н., професор (Одеса); *Вовчук Людмила,* к. іст. н., доцент (Миколаїв); *Габро Ірина,* к. політ. н., доцент (Миколаїв); *Гузун Вадим*, PhD (історія) (Бухарест, Румунія); *Котляр Юрій,* д. іст. н., професор (Миколаїв); *Кринко Євген,* д. іст. н., професор (Ростов-на-Дону, РФ); *Сіновець Поліна,* к. політ. н., доцент (Одеса); *Чучалін Олександр,* к. іст. н., доцент (Умань); *Худолій Анатолій,* д. політ. н., професор (Острог)

Адреса редакції:

54003, м. Миколаїв, 1 Воєнна, 1, Чорноморський національний університет імені Петра Могили, кафедра міжнародних відносин та зовнішньої політики
E-mail: ahpsXXI@ukr.net

Офіційна web-сторінка в Інтернеті:
https://ahpsxxi.org/

Acta de Historia & Politica: Saeculum XXI. 2019. Volume I. 156 c.

Статті подаються в авторській редакції. Автори несуть відповідальність за достовірність фактів, імен і за граматичні та стилістичні помилки.

ISSN 2708-0889

© Автори статей, 2019
© ЧНУ імені Петра Могили, 2019

З М І С Т

Анастасія Хмель, Лідія Біліченко

Розвиток іспансько-британських відносин після Першої світової війни (на шпальтах іспанських і радянських газет) 7

Ірина Міронова, Андрій Бурянник

Радянська Україна: ілюзія історичної суб’єктності 15

Людмила Вовчук, Тетяна Белінська

Еволюція публічної дипломатії та іміджу Швеції (40-90-ті роки XX ст.) 24

Ірина Габро, Єлизавета Кабачек

Особливості непальсько-пакистанських відносин у XX – на початку XXI століття 32

Олег Данильян, Олександр Дзьобань

Інформаційне суспільство: амбівалентність динаміки розвитку 39

Анна Соловйова, Аліна Сироватка

Етапи розвитку концепцій суспільства споживання 50

Ігор Поліщук

Народний Рух України: причини виникнення та наслідки діяльності 58

Наталія Городня, Інна Підберезних

Нормалізація і розвиток американсько-в’єтнамських відносин у 1990-ті рр. 72

Олеся Звездова

Історичні передумови виникнення та становлення квазідержавних утворень на Сході України 87

Ніна Ржевська

Моделі реінтеграції окупованих територій: світовий досвід та український варіант 96

Юрій Калиновський

Спроможна територіальна громада як фундамент вітчизняного державотворення 107

Олександр Шевчук, Олена Кравченко

Концепт війни та миру у промовах Дональда Трампа та Володимира Зеленського 117

Ірина Дудко

Росія в контексті зовнішньополітичної стратегії США: політико-дескриптивний аналіз постбіполярних часів 126

Анатолій Худолій

Кібербезпека: сучасні виклики перед Україною 138

Ірина Тихоненко, Юлія Христодорова

Участь Арабської Республіки Єгипет у протидії тероризму на Близькому Сході за президентства А. Ф. ас-Сісі 147

З М І С Т

Anastasiia Khmel, Lidiia Bilichenko
Development of Spain-Britain relations after the First World War (based on Spanish and Soviet newspapers) 7
Iryna Mironova, Andrii Buriannyk
Soviet Ukraine as an illusion of historical subjectivity 15
Tetiana Belinska, Liumyla Vovchuk
The evolution of public diplomacy and image of Sweden (40-90-ies of the twentieth century) 24
Iryna Habro, Yelyzaveta Kabachek
Peculiarities of the relationship between Nepal and Pakistan in the XX – early in the XXI century 32
Oleg Danilyan, Olexander Dzoban
The information society: ambivalence development dynamics 39
Anna Soloviova, Alina Syrovatka
Stages of development of the concept of consumption society 50
Ihor Polishchuk
The People Movement of Ukraine: causes and results of activities 58
Nataliya Gorodnia, Inna Pidbereznykh
Normalization and development of the United States-Vietnam's relations in 1990s 72
Olesia Zvezdova
Historical background of the quasi-state entities emergence and formation in East of Ukraine 87
Nina Rzhevska
Occupied territories reintegration model: world experience and Ukrainian variant 96
Yurii Kalynovskyi
Capable territorial community as a basic of domestic state-building 107

Oleksandr Shevchuk, Olena Kravchenko

«War and peace» issue in speeches of Donald Trump and Volodymyr Zelenskyy 117

Iryna Dudko

Russia in the context of foreign policy strategy of the USA: political and descriptive analysis of the post-bipolar times 126

Anatoliy Khudoliy

Cybersecurity: modern challenges of Ukraine 138

Iryna Tykhonenko, Yuliia Khrystodorova

Participation of the Arab Republic of Egypt in combating terrorism on the Middle East in A. F. El-Sisi Presidency 147

УДК 327 (460+410) «1918/1931»
DOI: 10.26693/ahpsxxi2019.01.001

РОЗВИТОК ІСПАНСЬКО-БРИТАНСЬКИХ ВІДНОСИН ПІСЛЯ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (НА ШПАЛЬТАХ ІСПАНСЬКИХ І РАДЯНСЬКИХ ГАЗЕТ)

Анастасія Хмель,
e-mail: hmelnastia@ukr.net
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-4881-7859
Чорноморський національний університет імені Петра Могили,
Україна, 54003, м. Миколаїв, вул. 68 Десантників, 10

Лідія Біліченко,
e-mail: bilichenko.lidia@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-5547-9248
Чорноморський національний університет імені Петра Могили,
Україна, 54003, м. Миколаїв, вул. 68 Десантників, 10

Питання розвитку іспано-британських відносин після Першої світової війни досить побіжно досліджувалося як зарубіжними так і вітчизняними науковцями. Тому навіть на сучасному етапі у працях дослідників побутує така думка, що у міжвоєнний період відносини між двома країнами майже не розвивалися. З огляду на це, автори поставили собі за мету на основі іспанських та радянських періодичних видань того періоду, які були одним з важливих джерел інформації, проаналізувати іспано-британські відносини після Першої світової війни. У ході дослідження було встановлено, що протягом 20-30-х рр. відносини між Іспанією та Великою Британією були більше розвиненими у економічній сфері, але складними та суперечливими у політичному напрямку.

Ключові слова: *Іспанія, Велика Британія, Радянських Союз, відносини, Перша світова війна, преса*

Постановка проблеми. Здійснюючи аналіз іспансько-британських відносин після Першої світової війни, звертаємо увагу на позиції цих країн під час війни, адже вони вплинули на похолодання відносин у перші повоєнні роки. Так, нейтралітет, який обрала Іспанія, був важливим рішенням не тільки для неї, але й для країн Антанти. Це вплинуло як на зовнішню, так і на внутрішню політику країни. Щодо ситуації всередині Іспанії (її національної політики), нейтральна позиція сприяла економічному піднесенню завдяки міжнародній торгівлі та транспортним послугам країнам Антанти. Однак, це не підштовхнуло Іспанію до економічної модернізації і не вирішило її соціально-економічних проблем, що стало чинником нестабільної ситуації всередині країни у повоєнні роки.

Які ж були наслідки нейтралітету у зовнішньополітичній площині? Відмовившись від участі у війні, король Іспанії Альфонсо XIII поступився ідеєю отримати Португалію та Гібралтар. З іншого боку, наслідки нейтралітету виявилися в нереалізованих цілях, у досить пасивному становищі зовнішньої політики Іспанії, а також її другорядній ролі в Європі в повоєнні роки. Одним з небагатьох досягнень нейтралітету Іспанії у війні виявився статус країни-засновниці Ліги Націй (але поки що інформації щодо відносин Іспанії та Великої Британії в багатосторонньому форматі в Лізі Націй протягом досліджуваного періоду на сторінках іспанських чи радянських газет не виявлено).

Тому, неординарною й важливою є проблема збігу або розбіжності інтересів на міжнародній арені між Великою Британією, однією з країн-переможців у війні, і нейтральною країною, тобто Іспанією. Цілком природно, що в той час проблема Гібралтару була каменем спотикання у відносинах між двома країнами, хоча це мало висвітлювалась пресою. Так само одним з найбільш важливих складових зовнішньої політики обох держав була економічна складова, що чітко проілюструвала преса. Існували також інші проблеми у відносинах між двома країнами, про які йдеться нижче.

У той час же на відносини між Іспанією та Британією зазначеного періоду позитивно впливали кровні монарші зв'язки між іспанським і британським монархами. Так, король Іспанії Альфонсо XIII був одружений на принцесі Вікторії Евгенії Батенберг, яка була онукою королеви Великої Британії Вікторії та доводилася двоюрідною сестрою діючому британському монарху Георгу V[1].

Пильно за іспансько-британськими відносинами стежив й Радянський Союз. Хоча й дипломатичні відносини між Іспанією та Радянським Союзом були встановлені лише в 1933 р., а обмін посольствами відбувся аж у 1936 р. (напередодні Громадянської війни в Іспанії) – це не заважало двом країнам співпрацювати та цікавитися зовнішньою політикою одна одної. Так, протягом 1918-1929 рр. Мадридом було видано шість віз радянським громадянам[2]. З іншого боку, така зацікавленість Радянським Союзом іспансько-британськими відносинами, була викликана напруженими відносинами між самим Радянським Союзом та Великою Британією. Зокрема, в 1923 р. уряд Великої Британії видав «Ультиматум Керзона» – ноту радянському керівництву, в якій СССР звинувачувався в антибританській політиці на Сході[3], а в 1927 р. взагалі британсько-радянські дипломатичні відносини були розірвані[4].

Отож, відносини між Іспанією і Великою Британією будувались як у рамках двостороннього формату, так і в багатосторонньому форматі, зокрема у напрямку Марокко, в який також тісно вплітались інтереси Франції, й, меншою мірою, Італії та Німеччини.

Викладення основного матеріалу. Для проведення цього дослідження були використані матеріали як іспанських, так і радянських періодичних видань. Зокрема, це архів іспанської газети *«La Vanguardia»*, яка була заснована 1 лютого 1881 року[5] як орган преси Ліберальної партіїі. Вона була першою іспанською газетою з кореспондентами в Парижі та Берліні. Окрім, *«La Vanguardia»* слід відзначити *«Reuter»* – одне з найбільших у світі міжнародних агентств новин і фінансової інформації, яке існує з середини XIX століття, адже частину новин *«La Vanguardia»* запозичувала саме з цього новосного порталу (що зазначено зазначено у відповідних посиланнях). Серед радянських газет, які висвітлювали питання іспансько-британських відносин, слід зазначити *«Вечернее радио», «Пролетарская правда», «Харьковский пролетарий», «Луганская правда», «Красное знамя», «Коммунист», «Красный черноморец»*.

Виходячи з вищесказаного, автори ставлять собі за **мету** дослідити та проаналізувати на основі іспанської та радянської преси 1918-1931-х рр. іспано-британські відносини після Першої світової війни.

---

[1] Serrano, C.S. (2018). Alfonso XIII. *Real Academia de la Historia*. Retrieved from http://dbe.rah.es/biografias/6415/alfonso-xiii

[2] Волосюк, О.В., Медников, И.Ю. & Пожарская, С.П. (2013). *История внешней политики Испании*. Москва: Международные отношения, 215.

[3] Сергеев, Е.Ю. (2015). Ультиматум Керзона Советской России 1923 г.: новая интерпретация. *Вестник РГГУ. Серия: Политология. История. Международные отношения,* 11 (154), 97.

[4] Худолей, К.К. (2017). Эволюция идеи мировой революции в политике Советского Союза (эпоха Коминтерна и социализма в одной стране). *Вестник СПбГУ. Политология. Международные отношения,* 10 (2), 155.

[5] *La Vanguardia* (1881, 1 de febrero), p. 4.

Як помічаємо, перші повоєнні роки повідомлень щодо іспансько-британських відносин не багато, хоча інформації щодо ситуації у самій Британії, зокрема щодо Ірландської проблеми, набагато більше, ніж щодо двосторонніх відносин між обома країнами. Та й ця інформація, що наявна, є фрагментарною та не дає чіткої картини двосторонніх відносин.

У Першій світовій війні Іспанія залишалася нейтральною країною, тому по її завершенню кардинальних змін в іспансько-британських відносинах не трапилося. Обидві держави підтримували досить тісні дипломатичні, культурні, економічні та торгівельні зв’язки. Ще наприкінці війни 1 липня 1917 р. іспанський посол Меррі-дель-Валь вирушив з дипломатичною місією до Лондона для вирішення важливих питань щодо подальшої співпраці між двома країнами[6].

Щодо політичної співпраці, то за повідомленням преси, 28 вересня 1919 р. було ратифіковано договір між Іспанією та Великою Британією щодо видачі злочинців, які втекли з Іспанії та окремих, чітко визначених штатів півострова. Головою відомства, що мав слідкувати за виконанням умов угоди, і секретарем того ж відомства було призначено іспанця Альваро Гомеса[7].

Розвивалися й торгівельні відносини. 23 березня 1922 року у звіті Генеральної асамблеї Торгової палати Іспанії у Лондоні зазначається: «Іспанські торгові угоди повинні гарантувати нашій країні такі умови, що мають важливе значення для нашого виробництва і збільшують багатство нашого сільського господарства експортом продовольчих товарів. Цей результат буде неможливо досягти, якщо ми не підемо на поступки країнам, з якими ми маємо комерційні відносини. Позиція Торгової палати полягає в тому, що при переговорах про торгові угоди обмеження їх тривалості повинно бути суттєвим моментом. Період не повинен бути занадто довгим або занадто коротким, щоб досягти плодів переговорів. З огляду на умови кожної нації, десять років можна вважати достатнім періодом для домовленостей, про які зараз ведуться переговори. Проекти контрактів, подані іспанською палатою, ґрунтуються на прагненні захистити іспанську промисловість…»[8].

Ми вважаємо, що такі торгівельні умови, які були запропоновані іспанською Торговою палатою були позитивно прийняті, зокрема британською стороною. Так, 1923 р. за повідомленням *«Reuter»* відбулися щорічні загальні збори Торгової палати Іспанії в Лондоні, головував на яких пан Меррі-дель-Валь. На засіданні також були присутні лорд Кюльсант, генеральний консул Конгосто, віце-консул Лекуану та президент Торгово-промислової палати Хосе Рура. Звіт за 1922 р. свідчив, що імпорт з Іспанії до Великої Британії збільшився до 23,16,632 песет, а експорт з Англії до Іспанії – до 14 667 662. Пан Мерр-дель-Валь, зазначив у своєму виступі, що не має причин песимізму в даний час – Іспанія повинна дивитися в майбутнє із радістю. Іспанський експорт надзвичайно збільшився з 1920 р., і в даний час спостерігається великий рух імпорту британських товарів до Іспанії. Він наголосив, що Велика Британія є найкращим другом Іспанії, з якою вона була пов’язаназ давніх часів[9].

Однак, такий позитивний розвиток торгівельних іспано-британських відносин з часом погіршився. Газета *«La Vanguardia»* зазначає, що «1928 рік був одним із найскладніших для англо-іспанської торгівлі. Прогнозований перегляд митних зборів породив сумніви та побоювання, які, безумовно, не допомогли відносинам між Іспанією та Англією»[10]. Газета наголошує, що тривожні кампанії англійської преси завдали великої шкоди Іспанії і що туристичні агентства втратили тисячі фунтів протягом тижня[11]. Хоча, звичайно, британська преса просто висвітлила хвилювання в Барселоні і жорстке придушення суспільного невдоволення владою, проте саме висвіт-

[6] *La Vanguardia*, (1917, 24 junio), p. 9.
[7] *La Vanguardia*, (1919, 28 septiembre), p. 14.
[8] *Reuter,* (1922, 23 marzo), p. 19
[9] *Reuter*, (1923, 22 marzo), p. 19.
[10] *La Vanguardia*, (1929, 26 de abril), p. 24.
[11] *La Vanguardia*, (1928, 15 de noviembre), p. 25.

лення цих подій сприяли зменшенню потоку туристів, в тому числі і британських, до Іспанії, що зменшило притік до іспанського бюджету коштів від туризму.

У той же час, іспанська преса дає нам детальну інформацію про зустрічі, візити, церемонії вручення грамот послів. Так, наприклад, у липні 1926 р. король Іспанії та його оточення у супроводі маркізів Меррі-дель-Валь відвідали Оксфордський університет, де йому було присвоєно звання доктора «honois causa». Король виголосив таку промову: «Лорд-канцлер, пане віце-канцлер, пані та панове…Цей великий центр британської науки, який носить ім'я Оксфорд, завоював, в ході блискучої історії в минулому і такою великою наукою в сьогоденні заслужив повагу і шанобливе ставлення у всьому цивілізованому світі. Крім того, це вперше у вашій історії, що іспанський суверен отримує науковий ступінь вашого великого університету та вступає до цієї зали. Оксфорд все-таки має старі зв'язки з Іспанією, адже цей університет пов'язаний з ім'ям королеви Катерини де Арагон (дружиною англійського короля Генріха VIII, в дівоцтві іспанська принцеса – *прим. автора*), королевою, кров якої протікає по моїх венах…»[12]. Звичайно, монархам були властиві високопарні промови, в той же час, їх проголошували не в багатьох випадках і не багатьом адресатам, що також свідчить про цінність відносин Іспанії і Британії по монаршій лінії.

Повідомляється також, про церемонію у 1928 р., на якій новий посол Англії, в Мадриді, сер Джордж Грахейм вручив королю свої вірчі грамоти. Увійшовши до тронної кімнати, посол, пройшовши кілька кроків, віддав ввірені йому грамоти королю, а король, в свою чергу, передав їх генералу Примо де Рівера як державному міністру[13]. Після того посол проголосив: «Я маю честь передати Вашій Величності грамоту короля, мого правителя. Суверен, відкликаючи мого попередника сера Горація Румбольда, вповноважив мене як свого надзвичайного посла у вашій державі. Король Англії попросив висловити Вам від його імені щиру дружбу та підтвердити його постійний інтерес до успіхів Вашої Величності, а також до Її Величності Матері-Королеви та іспанської королівської родини (Король Альфонсо XIII був одружений на британській принцесі Вікторії Евгенії Батенберг – *прим. автора*)[14].

Надалі в повідомленні йдеться про факт нещодавнього призначення короля Іспанії Альфонса XIII маршалом армії Великої Британії. Зі слів посла нам стає відомо, що на це позитивно відреагувала громадська думка Великої Британії, а Британська армія оцінила надану їй честь, яку отримала, прийнявши такого головнокомандувача. І далі посол висловлює цінність відносин між Іспанією та Британією для Британського монарха, але втілюючи їх як свою думку: «Я вважаю себе особливо привілейованим, оскільки був призначений представляти Велику Британію в Іспанії, в той час коли престиж іспанської нації має високе міжнародне значення. […] Буде моїм найсильнішим і незмінним прагненням підтримувати тісні відносини, які існують так давно між Іспанією та Британською імперією, я сподіваюся, що мій видатний попередник переслідував такі ж цілі що і я. Я починаю своє завдання з радістю, знаючи, що я завжди можу покластися на милосердну доброзичливість Вашої Величності, дружню допомогу видатного глави вашого уряду та співпрацю людей, відповідальних за різні відомства держави». Король не залишив такі слова без уваги і відповів наступним чином, підкреслюючи важливе становище Великої Британії на міжнародній арені та прихильність Іспанії: «Пане посол, я дуже радий отримувати з ваших рук одночасно грамоти нашого видатного попередника, листи, які передає Його Величність Король Великої Британії. Я дякую Вам, пане посол, за привітання вашого суверена і прошу вас передати Його Величності свідчення про мою постійну і особливу прихильність. Міжнародний вплив Великої Британії завжди використовуватиметься, як ви правильно зазначаєте, для співпраці у підтримці миру та забезпеченні добробуту людства…»[15].

[12] *La Vanguardia*, (1926, 06 julio), p. 22.
[13] *La Vanguardia*, (1928, 7 de febrero), p. 28.
[14] Ibid.
[15] *La Vanguardia*, (1928, 07 octubre), p. 28.

На відміну від іспанської преси (яка висвітлювала всі аспекти діяльності Іспанії на міжнародній арені, в тому числі й іспансько-британські відносини), радянська преса свою увагу звернула на збройний конфлікт у Марокко, який тривав протягом 1921-1926 років та увійшов в історію як іспансько-французько-марокканська війна (відома також як Друга Марокканська, Третя Ріфська або просто Ріфська війна) – колоніальна війна Іспанії та (з 1925 р) Франції проти берберського емірату Ріф, створеного в результаті повстання в Північному Марокко[16]. Відмітимо, що питання Морокко і зокрема Танжеру в міжнародних відносинах на початку XX століття займало важливе місце, оскільки володіння Танжером (або безпосередній вплив на нього) відкривав шляхи до Африки. Не останнє місце Марокко і Танжер займали й у відносинах між Великою Британією та Іспанією, адже право на Гібралтар (яким з 1713 року володіє Британія) періодично викликало суперечки між обома країнами і часто ставало предметом перемовин між ними.

Так, за інформацією радянської газети «Пролетарская правда» дізнаємося, що Іспанія офіційно відхилила ратифікацію Танжерської угоди, мотивуючи відмову тим, що договір суперечить інтересам Іспанії. Між Англією та Іспанією відбуваються офіційні переговори з приводу обміну англійського Гібралтару на іспанську частину Марокко[17]. Відтак це свідчить про те, що Іспанія пропонує свої африканські колоніальні володіння в обмін на мис Гібралтар.

Звичайно, будь-які дії Британії близько узбережжя Франції чи Іспанії викликало невдоволення двох останніх. За свідченнями газети «Красный черноморец» стає відоме наступне: «Маневри британського флоту біля Балеарських островів, по лінії морського шляху – Франція-Алжир-Туніс, неприязно коментуються французької пресою. Занепокоєння урядових кіл Франції відображає газета «Еклер» яка пише: «В очах Франції, Італії та Іспанії пацифістська Англія намагається за допомогою своїх ескадр ще раз підтвердити гордовитий девіз: «Володарюй, Британія, морями»! Французька ескадра, зважаючи на англійські маневри у Середземному морі зосереджена в Тулоні»[18]. Так через ставлення французів до подій дізнаємося про заплутану ситуацію у Середземному морі.

Інша радянська газета, «Красное знамя» надала інформацію щодо таємної допомоги Великої Британії повстанцям у Марокко. «З Мадрида повідомили, що іспанське військове судно захопило англійський пароплав, який доставляв військове спорядження для повстанців у Марокко. Звичайно, через даний випадок, відносини між країнами стали напруженими[19].

В свою чергу, з Гібралтару повідомляли, що два винищувачі вийшли в Танжер з 3000 солдатами, повернулися назад і готові в будь-який момент відправитися в Танжер. На думку радянської преси, Англія. мабуть, бажає скористатися труднощами Іспанії в Марокко і затвердити свій вплив у Танжері, на який претендує Франція[20].

У ситуації, що склалася, громадська думка в Радянському Союзі, була повністю на стороні Іспанії. Так, для прикладу, в газеті «Коммунист» вийшла стаття С. Яворського щодо подій у Марокко. Її важко назвати джерелом, але вона точно вийшла інформативною щодо того, як радянська влада бачила події на Півночі Африки. В цій статті зазначалося, що «...єгипетські заворушення тривають нібито через неприязнь туніських магометан до Франції. Хоча ненависть мешканців Тунісу до французьких завойовників не підлягає сумніву, тим не менш не з цієї причини уряд Ерріо поспішає підкреслити увагу, з якою він стежить за подіями в Північній Африці. Він нічого не має проти зміцнення позицій Англії в Єгипті, але лише за однієї умови,

[16] *Guerra del Rif*. Retrieved from http://www.ecured.cu/Guerra_del_Rif; Nogué, J. & Villanova, J.L. (Eds.) (1999). *España en Marruecos (1912-1956). Discursos geográficos e intervención territorial,* 17.
[17] *Пролетарская правда*, (1924, 3 января), с. 2.
[18] *Красный черноморец,* (1924, 14 марта), с. 1.
[19] *Красное знамя,* (1924, 16 марта), с. 1.
[20] *Луганская правда*, (1924, 28 декабря), с. 1.

щоб за дружній нейтралітет Англія сплатила їй не менш дружньою байдужістю до того, що Франція збирається зробити в іншій частині північної Африки, в Марокко. На даний час немає вже жодного сумніву в повному краху іспанської окупації північного Марокко. Таємна угода 1904 року між Францією та Іспанією про розділ «сфер впливу» в Марокко перетворилася після останньої світової війни в фактичний розподіл марокканської території між Францією та Іспанією»[21]. Далі у статті дається історична довідка щодо подій у Північно-Західній Африці та інтересів європейських країн, що перетинаються на цій території. Зокрема, автор зазначає, що «угода 1904 року, як і остаточне закріплення за Іспанією Середземного узбережжя Марокко відбулися за повного схвалення Англією. Англійський імперіалізм, який не мав можливості захопити північне Марокко, побоювався залишити його в руках могутньої Франції. Він вважав за краще, щоб територія, що примикає до Середземного моря, перейшла до рук слабкої Іспанії. Іспанія є давнішним васалом Англії і знаходиться під її фінансовим і політичним впливом. До тих пір, поки гавані Сеута і Лараш належать Іспанії, англійському імперіалізму нічого побоюватися за безпеку Гібралтарської протоки і найкоротших шляхів до Індії. Само собою зрозуміло, що Франція примирилася з участю Іспанії в розподілі багатої мароккської території».

Фундаментальним є пояснення того, що відбувається в Іспанському Марокко, і чому там чиниться набагато більше заворушень, ніж у Французькому Марокко. Відмічено, що, по-перше, Іспанська частина Марокко є ареною безперервних повстань, а населення цієї території є більш войовничим. По-друге, французьке управління в колоніях м'якіше іспанського, навіть кількість іспанської армії є більшою за французьку в Марокко. По-третє, наголошено на чудовому озброєнні ріфських племен, яке дозволяє їм громити іспанську армію, і на тому, що, можливо, воно має французьке походження. Зазначено, що Франція має бажання руками марокканських повстанців витіснити Іспанію з метою отримання доступу до Середземноморського узбережжя Марокко. Четвертий аспект є важливим, в ньому наголошується на значенні Англії у цьому питанні: «Єдине, що заважає планам французьких завойовників – це Англія. Для французького уряду абсолютно ясно, що без угоди з Англією Франції не вдасться стати твердою ногою в іспанській частині Марокко. ...Заради отримання в свої руки іспанської зони Франція охоче погодиться поступитися Іспанії або Англії деякими приморськими містами Марокко на Середземному морі, зокрема Сеутою. Приєднання всіх інших територій, що входять до сфери «іспанського впливу», завершить об'єднання Марокко під французьким «протекторатом». За цю ціну Франція без коливань дасть свою згоду на розправу з Єгіптом і, звичайно, забуде про свої скарги на небезпеку, нібито загрозливу для французького панування в Тунісі...»[22].

Отож, помічаємо опосередковану допомогу Великої Британії в питанні Марокко, коли перша не дає змогу Франції збільшии свою присутність у регіоні за рахунок іспанської частини. Але пригадаємо, що за повідомленнями радянських газет «Красный черноморец» № 61 від 14 березня 1924 року та «Красное знамя» № 50 від 16 березня 1924 року Британія сприяла повстанню в Іспанському Марокко через постачання зброї, тому позиція Великої Британії полягала в недопущенні посилення позицій жодної з країн, ані Франції, ані Іспанії. Британія дотримувалася своїх інтересів, тому Іспанія не могла на неї покластися на 100% в питаннях щодо Марокко.

Газета «Вечернее радио» 20 травня 1925 року повідомила, що «наступ марокканських повстанців по всьому фронту французьких військ триває. Положення французької армії надзвичайно важке. Низка паризьких газет, у тому числі, органи соціалістів і радикал-соціалістів, у сьогоднішніх статях дивляться досить скептично. Французькі урядові кола прагнуть організації загального наступу Франції, Іспанії й Англії проти марокканських повстанців, при чому французькі й іспанські війська мають діяти на суші, координуючи свої дії з операціями англійського флоту на узбереж-

[21] *Коммунист,* (1924, 30 ноября), с. 1.
[22] Ibid.

жі»[23]. Відтак при успішному наступі ріфських племен на французькі чи іспанські війська всі три країни – Іспанія, Франція і Британія – поєднували свої сили для подолання супротиву марокканців.

Важливим для Іспанії та Великої Британії було і питання Гібралтару. Раніше ми згадували, що, хоча проблема Гібралтару є каменем спотикання в англійсько-іспанських відносинах, однак в іспанській пресі це мало висвітлювалось. Наприклад, у 1929 р. в «*La Vanguardia*» з'являється така інформація: «Повідомляємо, що між Іспанією та Великою Британією відбулися переговори про переведення Гібралтару під контроль Іспанії в обмін на Сеуту. Серед іншого, було затверджено з'єднання телефонної лінії між Ла-Лінеєю та Гібралтаром[24].

І нарешті, щодо відносин між Іспанією та Великою Британією у галузі культури. Так, обидві держави підтримували досить тісні дипломатичні, культурні, економічні та торгівельні зв'язки. «*La Vanguardia*» від 23 липня 1929 року повідомляє, що представники Великої Британії взяли участь у міжнародній виставці в Мадриді. Відкриття англійської секції відбулося урочисто за допомогою багатьох державних установ та вищих посадових осіб: британської торгової палати в Іспанії та її президента Артуро Вітті; посла Англії в Мадриді Грехема, Кендалла Парка, організатора секції; полковника Коле, делегата британського уряду, пана Адамса, комерційного секретаря посольства в Мадриді; всіх органів Барселони; директора виставки; членів британського комітету[25]. Організатори виставки зазначили, що участь англійців у виставці сприяє посиленню доброї дружби та комерційних відносин між Англією та Іспанією.

Результати дослідження. Таким чином, систематизуючи та узагальнюючи інформацію на сучасному етапі розслідування, ми можемо зробити наступні висновки:

1) Іспаномовні газети детально висвітлювали міжнародне становище та зовнішню політику Іспанії в 20-30-ті рр. XX ст. Велику увагу вони приділяли саме відносинам з Великою Британією, яка була однією з основних дипломатичних, комерційних, культурних парнерів. Зокрема, фрагментарний характер висвітлення відносин помічаємо у газеті *«La Vanguardia»*, яка повідомляла про відносини у сфері торгівлі, дипломатичного етикету та культури, окремих політичних питань, що безумовно були найважливішими питаннями на той час у відносинах між державами. Однак на сторінках зазначеної газети зустрічається недостатньо інформації про Гібралтар, яке було важливим питанням у дипломатії обох країн того часу.

«Reuter», повідомлення якого часто друкувалися у *«La Vanguardia»* і яке було одним з найбільших у світі міжнародних агентств новин і фінансової інформації, активно висвітлював економічні, торгівельні та комерційні відносини між Іспанією та Великою Британію. Також газета активно надавала інформацію про дипломатичні візити, аудієнції послів, цитувала промови монархів та політиків.

2) Радянська преса, висвітлюючи іспансько-британські відносини, більше уваги приділяла війні в Марокко, і зовсім оминала інші сфери зовнішньої політики між Іспанією та Великою Британією, тому інформація була недостатньо повною. Проте, відносини між Іспанією та Британією в напрямку Марокко подавалися у розрізі багатофакторності, оскільки вказувалося, як на англійську політику в Марокко впливає бажання послабити позицію Франції на цій території.

3) Якщо *«La Vanguardia»* висвітлюючи іспансько-британські відносини, прагнула подавати їх у двосторонньому форматі та суто факти, то на сторінках радянських газет зустрічаємо аналіз, в якому висвітлюється розстановка сил у Північній Африці й позиція Британії в цьому регіоні, через що ця інформація втрачає свою об'єктивність, тому інформацію з цього джерела варто використовувати з обережністю.

Однак, ця невелика кількість інформації доводить, що відносини між двома країнами були розвиненими в економічній сфері, але складними та суперечливими у по-

[23] *Вечернее радио* (1925, 20 мая), с. 2.
[24] *La Vanguardia*, (1929, 2 de Agosto), p. 16.
[25] *La Vanguardia*, (1929, 23 de junio), p. 10.

літичному напрямі, що не завадило двом монархічним державам налагоджено співпрацювати.

REFERENCES

Guerra del Rif. Retrieved from http://www.ecured.cu/Guerra_del_Rif [in Spanish]

Khudolei, K.K. (2017). Evoliutsiia idei mirovoi revoliutsii v politike Sovetskogo Soiuza (epokha Kominterna i sotsializma v odnoi strane). [The Evolution of the Idea of World Revolution in Soviet Politics (The Epoch of the Comintern and Socialism in One Country)]. *Vestnik SPbGU. Politologiia. Mezhdunarodnye otnosheniia,* 10 (2), 145-165. DOI: 10.21638/11701/spbu06.2017.205 [in Russian]

Nogué, J. & Villanova, J.L. (Eds.) (1999). *España en Marruecos (1912-1956). Discursos geográficos e intervención territorial*. Lleida: Editorial Milenio. [in Spanish]

Sergeev, E.Yu. (2015). Ultimatum Kerzona Sovetskoi Rossii 1923 g.: novaia interpretatsiia [Curzon's Ultimatum to the Soviet Russia in 1923: new interpretation]. *Vestnik RGGU. Seriia: Politologiia. Istoriia. Mezhdunarodnye otnosheniia*, 97-105. [in Russian]

Serrano, C.S. (2018) Alfonso XIII. *Real Academia de la Historia*. Retrieved from http://dbe.rah.es/biografias/6415/alfonso-xiii [in Spanish]

Volosiuk, O.V., Mednikov, I.Yu. & Pozharskaia, S.P. (2013) *Istoriia vneshnei politiki Ispanii* [History of Foreign Policy of Spain]. Moskva: Mezhdunarodnye otnosheniia [in Russian]

Anastasiia Khmel,
Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolaiv, Ukraine
ORCID https://orcid.org/0000-0002-4881-7859

Lidiia Bilichenko,
Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolaiv, Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-5547-9248

Development of Spain-Britain relations after the First World War (based on Spanish and Soviet newspapers)

The issue of the development of Spanish-British relations after the First World War has been poorly studied by both foreign and domestic scholars. Therefore, even at the present stage in the writings of researchers there is a view that in the interwar period, the relations between the two countries almost did not develop. In view of this, the authors have set themselves the goal, on the basis of the Spanish and Soviet periodicals of that period, which was one of the main sources of information, to analyze Spanish-British relations after the First World War. The study found that relations between Spain and the United Kingdom were complex and strained during the 1920s and 1930s. On the one hand, this was facilitated by the civil war and the armed conflict in Morocco (1921-1926), during which relations between the two colonial countries deteriorated significantly. Gibraltar has also remained unresolved, although some agreement has been reached on this issue. In particular, it was decided to connect the telephone line between La Linea and Gibraltar. On the other hand, despite some misunderstandings, both countries maintained close diplomatic, cultural, economic and trade ties. The press of that period contains information about diplomatic visits, audiences and more. For example, in July 1926 the King of Spain and his entourage, accompanied by the Spanish ambassador to the United Kingdom, Merry del Val, visited the University of Oxford, where the King was awarded the honorary title of Doctor. This amicable attitude of the Spanish and British monarchs to each other was also caused by the fact that the King of Spain Alfonso XIII was married to Princess Eugenia Battenberg Victoria, who was the granddaughter of the Queen of Great Britain Victoria and was brought by the cousin sister of the Acting British ruler of the Royal Majesty. The relations between the two countries were complex and contradictory, but this did not prevent the two monarchical states from cooperating.

Key words: *Spain, United Kingdom, Soviet Union, relations, First World War, press*

УДК 94 (477) «19/20»
DOI: 10.26693/ahpsxxi2019.01.015

РАДЯНСЬКА УКРАЇНА: ІЛЮЗІЯ ІСТОРИЧНОЇ СУБ’ЄКТНОСТІ

Ірина Міронова,
e-mail: ya.Irina761@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3039-742X
Чорноморський національний університет імені Петра Могили,
Україна, 54003, м. Миколаїв, вул. 68 Десантників, 10

Андрій Бурянник,
e-mail: buryannik1996@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8102-6813
Чорноморський національний університет імені Петра Могили,
Україна, 54003, м. Миколаїв, вул. 68 Десантників, 10

У статті розглядаються соціальні, політичні та правові уявлення про радянський етап в історії України. Подано фактологічно-документальні джерельні підходи до визначення радянського феномену на території України. Неупереджено та максимально принципово розглянуто суб’єктність України в рамках її адміністративно-підпорядкованої причетності до СРСР. Актуалізовано увагу на простір дипломатичної історії України, становлення міжнародної політики сучасного зразка від метрополії Української Радянської Соціалістичної Республіки. Зроблено аналіз радянського історичного уроку для України шляхом вивчення правових засад (на прикладі дослідження Конституцій) для існування України та продовження її державотворчої традиції в усіх можливих форматах та за всіх сприятливих до того політичних, культурних та соціально-економічних умов.

Ключові слова: *Українська Радянська Соціалістична Республіка (УРСР), Конституція, радянська влада, СРСР, міжнародна арена, суб’єктність, політичний, правовий, соціальний аспекти державотворення*

Постановка проблеми. Радянський час України є доволі важким для морально-національного сприйняття в незалежній Українській державі та водночас потужним історичним масивом для української емпіричної візії. Сутнісним підсиленням до вивчення теми радянського часу на території України є його безпосередня причетність до світової історії у найбурхливішому ХХ столітті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначена проблема є доволі цікавою та суперечливою водночас. Усі результати наукових напрацювань радянських часів є досить однолінійні та написані під призмою ленінсько-марксистської концепції. Зокрема, одним із таких джерел до висвітлення теми було взято працю А. Таранова «Конституції Української Радянської Соціалістичної Республіки» (1957)[1], в якій простежується чіткість та послідовність даній концепції у сфері опису цього важливого документу. Утім зазначимо, що фактаж, наповнений прямою дотичністю до цієї теми є неухильно збереженим та вміло поданим і раціонально описаним для читачів.

Дослідженням радянського періоду української історії займається багато сучасних вчених, зокрема С. Кульчицький, Ю. Алексєєв, А. Слюсаренко[2], В. Сергійчук[3],

[1] Таранов, А.П. (1957). *Історія конституції Української Радянської Соціалістичної Республіки*. Київ: Видавництво Академії наук Української РСР.
[2] Алексєєв, Ю.М., Кульчицький, С.В., Слюсаренко, А.Г. (2000). *Україна на зламі історичних епох: Державотворчий процес 1985-1999 рр*. Київ: ЕксОб.
[3] Сергійчук, В. (2008). *Етнічні межі і державний кордон України*. Київ: ПП Сергійчук М.І.

С. Коник[4]. Міжнародні відносини УРСР крізь призму загальної канви міжнародної політики дослідила Л. Чекаленко у праці «Україна в міжнародних відносинах (1945-1996 рр.)»[5]. Робота має цінну інформацію про сприйняття Радянської України в світі та її внесок в ООН зокрема.

Метою дослідження є спектр полюсів: історичних, політичних, суспільних, правничих до вивчення радянської минувшини в Україні, розбір її соціально-економічної матерії, визначення формату розуміння сучасною історіографічною школою морфології радянського феномену на території України та сутнісних надлишкових ефектів його впливу на XXI століття.

Завдання дослідження передбачають визначення концептуального тла радянських анахронізмів українців у правовій конотації, морально-соціальному сприйнятті; розуміння сутності становлення радянської влади, стилю і змісту суб'єктності України під покровом СРСР у форматі республіки та специфіки українського державотворення через призму радянської правової та адміністративної дійсності; визначення ролі українців як донора радянського народу по неволі та України як адміністративного гравця СРСР; висвітлення моделі сприйняття державотворення в рамках УРСР, яка сформувалася з підвалин ленінської теорії федералізованого устрою нової соціалістичної держави; формування уявлення про владу в Україні радянського зразка та її становлення за допомогою вивчення конституційних зразків зазначеного періоду.

Виклад основного матеріалу. Встановлення радянської влади на території України відбулося під канонади національного спротиву під егідою квазідержавності чи то первинно політичної моделі державного облицювання території з її народом в УНР та Гетьманатом. Але практичне втілення із збиранням споконвічних ментально та етнічно українських земель до купи мало на меті розпочати активну політичну та позиційно стрімку політику до захисту своїх окреслених кордонів та відбиття окупаційних військ зі сходу (більшовиків) та заходу претензій поляків (в чиїх тенетах через волюнтаристський хід Симона Петлюри опинилась Галичина та землі Волині)[6]. Але це зрештою допомогло чіткіше відмежувати етнічні та ментальні анклави українців з-поміж колишніх царських у ході форматування територіального укладу вже радянською владою. Тобто, завдяки цьому відносно рівно в сукупних українських колишніх губерніях Російської імперії, але не повністю лінійно, було встановлено кордони республік в СРСР, що стосувалися мешкання в них українців – за принципом етнічної більшості у регіонах[7]. Однак пізніше, під знаком національно-культурного спротиву, інтелігенція не наважилась йти в розріз практично намальованим кордонам та звужувала свій захист української ідеї рівнозначно офіційним республіканським межам, а також гасило полум'я цієї справи вихолощенням із науково значимої чи правничої риторики радянською владою термінів «національний», «етнічний» тощо, якими попри всі негаразди живої місцевої сфери дослідників увесь час оперували діаспорні вчені.

Цікавість нашого сучасного суспільства до теми минулих, сучасних та можливих майбутніх державотворчих змін політичної будови української людності підтверджується не лише активними та непоступливими експансіоністськими викликами ззовні, а й нарешті сформованим нинішнім станом суспільного запиту на одвічні питання національно-культурного та соціально-політичного розвитку, а від них і обрання сфери економічної взаємодії із середини країни та побудови міцних та надійних зв'язків на майбутнє громадянами України, при великому небажанні частини з них не полишати минулих зв'язків з боку східного кордону. Українське суспільство наприкінці другого десятку незалежної історичної ходи знаходиться в окриленому ста-

[4] Коник, С.М. (2012). Державотворення як управлінська категорія. *Державне управління: теорія та практика,* 2. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Dutp_2012_2_6

[5] Чекаленко, Л.Д. (1998). *Україна в міжнародних відносинах (1945-1996 рр.).* Київ: Либідь.

[6] Чирков, О. (2003). *Україна просторова в концепційному окресленні Степана Рудницького.* Київ: Українська Видавнича Спілка, 131-141.

[7] Сергійчук, В. (2008). *Етнічні межі і державний кордон України.* Київ: ПП Сергійчук М.І., 9.

ні перспектив державного будівництва та мусить виконати трансформаційні заходи від економічних та господарсько-індивідуальних до політично-державних та електорально-громадянських. Силою цього процесу мають бути ціннісні настанови від викликів часу до раціоналізації розуміння соціально-економічного модельного тла для розвитку, оскільки модернізації дошкуляє інерція радянських анахронізмів, наприклад патерналізм тощо. Саме тому порівняльні моделі зрівняльного типу нині напрочуд є корисними для громадянського росту українського суспільства, де порівняльною тезою до нинішнього стану речей має бути сприйнятливий ескіз радянської дійсності України у минулому[8]. А ґенеза державного будівництва країни в його продовжувальній фазі радянському часі на території України все ж була і повинна мати своє описове бачення з боку історичного дослідницького активу соціального раціоналізаторського компоненту, який і стане запорукою формування нової генерації українських поколінь Незалежності та її державного будівничого класу. І відповідь на питання про історичну суб'єктність УРСР як сутнісного виразника державотворчої лінії українців у ХХ ст. лежить за потужним часовим проміжком та компонентами політичного, економічного та соціального арсеналу здобутків, які, власне кажучи, і лягли до фундаменту розбудови України, про що не слід забувати навіть під пристрасним національно індиферентним ракурсом.

Утім, варто поставити питання: «Чи дійсно Радянська Україна була політично цільним рудиментом європейської та світової історії і, водночас, для українців мала б тим самим становити певні гарантії політичного розсудку та внутрішній простір для індивідуальних дій? Чи можливо, як здається для численного кола сучасників експресивно патріотичного крила, вищеназваний формат української політичної дійсності був не лише химерно особистісним простором для державотворчих важелів свого поступу, а лише формальним положенням статусу сателіта підмосковського типу в умовах тотального централізму та диктатури партії?». Відповідь на ці питання слід знайти в чіткому розумінні та відповідально сформованих аналогіях прецедентного зразка до визначених історичних етапів новітньої історії України.

Українська Радянська Соціалістична Республіка – дуже складне політичне утворення. Категорія цього терміну не визначається лише специфікою національного адміністративно-територіального будівництва в СРСР, власне через створення адміністративно-територіальних одиниць з виділеним формально політичним статусом, обмеженим функціонально та підпорядкованого моделі дублюючого органу після всесоюзних центральних структур влади. Більше того, нині можна чітко узагальнити, що УРСР з 1922 до 1990 р. була справжньою квазідержавою. А саме: вона мала ознаки державності, але не стала повноцінним суб'єктом міжнародної політики та права. Іншими словами, це скидається на повноцінну «недодержаву» в контексті чіткого та єдиного обмеження – відсутності суверенітету, який Україна спромоглась здобути лише в 1990 р. важкими зусиллями та вимушеними гранями політичної обстановки, що мала місце в СРСР як вихідний дефект «політики перебудови» з боку центральної радянської влади каденції генерального секретаря Михайла Горбачова[9].

Чи правомірне доцільним було входження України до СРСР та який вигляд вони мали? Зрозуміло, що Україна завжди була та залишається для Москви ласим шматком території на мапі світу через часову прив'язаність нашої країни до Росії та через близькість слов'янських культур, якими вона досить часто та напрочуд рішуче маніпулює, заявляючи про «братерську дружбу» на першому етапі та «спільний дім» надалі. Дуже сумно, що саме політика України із утворенням такого дому у вигляді Союзу Радянських Соціалістичних Республік продовжила свою державотворчу канву не на ноті національно-індиферентного розвою, а в рамках «квазідержавності» під продиктованим їй

[8] Шульга, М.О. (Ed.). (2017). *Стан сучасного українського суспільства: цивілізаційний вибір*. Київ: Інститут соціології НАН України, 109.

[9] Алексєєв, Ю.М., Кульчицький, С.В., Слюсаренко, А.Г. (2000). *Україна на зламі історичних епох: Державотворчий процес 1985-1999 рр*. Київ: ЕксОб, 78.

сценарієм суспільного, економічного та зрештою політичного життя на довгі понад 70 років. Існує багато думок, що українське державотворення перервалось на час інкорпорації українських земель до складу СРСР. Утім, слід активізувати увагу на автохтонності українців, які все ж таки продовжували соціально, економічно та політично (в межах УРСР) жити та розвиватись бодай і в комуністичній партійній фазі, але формально-історичний ланцюг державотворення не був розщеплений фізично (етнічні українці займали посади в органах влади СРСР, люди мали виборче право, хоч і недемократичне), а лише ідеологічно із значними демографічними та культурними втратами. Зрозуміло, що в СРСР національний вектор такого процесу був надзвичайно послаблений репресивно-контролюючою структурою влади, на заміну якому був запропонований інтернаціональний принцип будівництва щасливої комуністичної держави на засадах рівності та поваги, де останні чинники нівелювались ще з часу політики «коренізації» в Україні[10]. Щоб осмислити дане твердження про квазідержавність України в ХХ столітті (до 1991 року) варто звернутись до базових документально-правових свідчень, якими у першому статусі за категорією політичної значимості є Конституція – основний закон держави. Узагалі, Радянській Україні волею радянського централізму було «даровано» їх кілька одиниць у різні часи.

Першу Конституцію Радянської України було прийнято 10 березня 1919 р. на Третьому Всесоюзному з'їзді Рад і піддано останній редакції 14 березня[11]. За мірками правової визначеності вона стала прямою компіляцією Конституції Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки, яка і стала метрополією нової спільної соціалістичної держави – СРСР та містила на своїй території всесоюзний центр, простою мовою – столицю держави, з усіма відповідними органами, потрібними для ефективного державного життя. Слід наголосити, що три наступні Конституції Української Радянської Соціалістичної Республіки аналогічно першому своєму зразку у найповнішій формі та текстуальному вигляді, будучи найвищими політичними документами, розроблялись першочергово в ідеологічних відділах ЦК КПРС. Попри це, зваживши на фактор «квазідержавності» України в рамках СРСР ці всі чотири конституційні акти становили основну групу законів і мали юридичну чинність для незалежної Української держави у період 1991-1996 рр. аж до прийняття нової та першої Конституції України у 1996 р. під патронатом другого президента Леоніда Кучми[12].

Друга Конституція УСРР була прийнята 15 травня 1929 р. Історичним свідченням цього найвищого нормативно-правового акту країни стало докорінне реформування господарського сектору із відповідним вписуванням його специфіки в умовах наростаючої індустріалізації та розкуркулювання. Мова йде про те, що ця Конституція скасовувала будь-яку приватну власність. Крім того, враховуючи позиційну роль керівника держави Йосипа Сталіна із його жорстким та непохитним принципом державного централізму, цей документ містив у собі також важливу позицію щодо устрою, а саме підтвердження входу до складу СРСР з боку України та остаточне закріплення принципу загальносоюзного законодавства, тобто будь-який правовий документ, виданий на території УСРР, не мав суперечити центральній Конституції. Тож на практиці спостерігався повноцінний і постійний дубляж правового арсеналу документів із всесоюзним московським.

Третя радянська Конституція України була прийнята у не менш бурхливий політичний час – 30 січня 1937 р. на Надзвичайному 14-му з'їзді Рад УРСР. Безсумнівно, що і цей документ став маніфестом доброслухняності республіканської влади українського народу. Адже ним гарантувалось чергове визнання верховної та головної влади в республіці, саме Верховної Ради УРСР, яка була сателітним органом центральних москов-

[10] Затонський, В. (1927). *Національна проблема на Україні.* Харків, 3-4.
[11] Слюсаренко, А.Г., Томенко, М.В. (1993). *Історія української конституції.* Київ: Знання, 175-182.
[12] Алексєєв, Ю.М., Кульчицький, С.В., Слюсаренко, А.Г. (2000). *Україна на зламі історичних епох: Державотворчий процес 1985-1999 рр*. Київ: ЕксОб, 124.

ських структур влади. Також у цьому документі було офіційно змінено назву республіки з Української Соціалістичної Радянської Республіки на Українську Радянську Соціалістичну Республіку з відповідним коригуванням абревіатурних позначень.

Четвертий конституційний етап Радянської України припав на відносно спокійний час, який прийнято іменувати «застоєм», а саме 20 квітня 1978 р. Конституція України стала активним по часу та прямим по змісту продовженням всесоюзної радянської Конституції нового зразка. Варто наголосити, що цей документ діяв на території України аж до першої половини 1996 р., звісно, з багатьма редагуваннями, які почались ще з 1989 р., коли у текст цієї Конституції вносились зміни. Визначною із таких змін можна назвати прийняття української мови як державної в УРСР згідно із 2-ю статтею. 17 вересня 1991 р. до документу внесено важливі зміни щодо назви держави: виключено «Українську Радянську Соціалістичну Республіку» та «Українську РСР». Ще 14 лютого цього року після підписання Біловезької угоди означено оголошену раніше Україну незалежною державою і відповідно із ст. 166 вилучено опис герба Радянської України[13].

Зупинивши увагу на останній Конституції Радянської України можна знайти важливі фактичні моменти: наявність Конституції певної адміністративно-територіальної одиниці свідчила про її неповну політичну інкорпорованість, хоча на практиці спостерігалось інакше. Цей документ свідчив, що носієм влади є не трудящі, а уже народ, що демократизувало суспільні настрої всередині країни, певно під покровом «постулатів Гельсінської спілки». Особливо важливим було те, що Конституція передбачала систему прав і обов'язків громадян, декларувала (але не постановляла) суверенітет УРСР та її право вільного виходу з СРСР. Однак механізму реалізації цього права прописано не було[14]. За увесь час існування Радянської України вона мала прямі та необхідні територіальній одиниці символи: прапор УРСР, герб УРСР та гімн УРСР і специфічні культурні структури на кшталт Національного заслуженого академічного народного хору України імені Г. Верьовки, заснованого у 1943 р.

Далі слід розглянути такі показники псевдо суб'єктності України в радянському просторі, прописані в конституційних нормах з 1920-х рр.:

– право самостійного затвердження власної Конституції з урахуванням національних особливостей республіки. Але тут же визначався фактор єдності соціально-економічної, класової і політичної природи Конституції УСРР (УРСР) з Конституцією СРСР. А реалізацією цих приписів займались компетентні органи державної влади в УРСР, що, знову ж таки, були заангажованими Політбюро та проходили іспит на партійно-управлінську придатність ідеологічним відділом ЦК КПРС;

– право на територіальні зміни в УСРР (УРСР) відбувались за її згодою, тобто пізніше входження Кримської області чи то відлучення частини Приазов'я з містом Таганрог до Російської Федеративної Республіки мало бути обопільним;

– право на власні органи влади згідно припису із 1919 року, коли УСРР ще не стала частиною СРСР (все ж таки вони дублювались за єдиним всесоюзним зразком);

– право на прийом до громадянства УСРР. У досоюзний період громадянство визначалося і регулювалося поточним законодавством. Конституція УСРР 1929 р. зафіксувала принцип єдності радянського громадянства і встановила, що громадяни Радянської України є громадянами Союзу РСР, а громадяни всіх інших радянських республік користуються на території України однаковими правами з громадянами УСРР;

– важливе з точки зору адміністративного плюралізму право на обрання повноважних представників УСРР (УРСР) до складу ради Національностей Центрального Виконавчого Комітету Союзу РСР згідно з Конституцією СРСР 1924 р. Цим правом Україна користувалась на рівні з іншими;

---

[13] Алексєєв, Ю.М., Кульчицький, С.В., Слюсаренко, А.Г. (2000). *Україна на зламі історичних епох: Державотворчий процес 1985-1999 рр*. Київ: ЕксОб, 98.

[14] Слюсаренко, А.Г., Томенко, М.В. (1993). *Історія української конституції*. Київ: Знання, 236-242.

– право на здійснення законодавства та управління в межах компетенції, встановлене Конституцією СРСР і місцевою УРСР;

– право ВУЦВК на законодавчу ініціативу у найвищих органах влади СРСР[15].

Виходячи із цього, можна вести мову про впевнену адміністративну волю республіканських органів влади на території України, але під активною та цілковитою звітністю структурам найвищої влади СРСР. Саме останнє і стало негласною причиною узурпації місцевої влади в Українській республіці центральними органами виконавчої, а тим паче законодавчої, рішення яких мали цілковиту повноту до виконання на місцях у кожному куточку великої держави.

Індивідуальна позиція України на світовій арені до початку проголошення Незалежності почала формуватись навіть не з часу правового визнання УНР та Держави Павла Скоропадського чи то заснуванням УСРР із її конституційним наповненням від 1919 р., а внаслідок важких та трагічних подій Другої світової війни 1939-1945 рр. Мова йде про заснування Організації Об'єднаних Націй, яка є універсальною міжнародною організацією, створеною з метою підтримання миру і міжнародної безпеки та розвитку співпраці між державами. Статут ООН був підписаний 26 червня 1945 р. на конференції у Сан-Франциско і набув чинності 24 жовтня 1945 р. Але найвагомішим є те, що долучилась до цього проекту світового масштабу Україна не у складі СРСР, а як окрема політична одиниця УРСР, хоч і попри індивідуальну неповноцінність внутрішніх суверенних ознак та тотальному патронаті центральних органів влади СРСР. Так, Україна стала однією з держав-співзасновниць ООН через визнання за нашим народом внеску у перемогу над нацизмом та зміцнення миру в усьому світі. Важливо, що українська делегація (власне з Києва – столиці УРСР) взяла активну участь у конференції у Сан-Франциско і зробила вагомий внесок у розробку Статуту ООН. Глава делегації України на конференції у Сан-Франциско міністр закордонних справ УРСР Д. Мануїльський головував у Першому комітеті, де були розроблені Преамбула та Глава 1 «Цілі та принципи» Статуту. Україна в числі перших підписала Статут та увійшла в групу з 51 держави-засновниці ООН[16].

Наголосимо, що саме цим суб'єктність Радянської України була так чи інакше підкріплена попри її територіальну несвободу та відсутність політично-економічної індиферентності упродовж часу її членства в ООН. Але, насправді ж УРСР просто була позиційною маріонеткою на рівні СРСР, представляючи не національно-соціальні та економічні права, а ідейно-політичні маніфести радянського уряду на світову авансцену. За цим і в силу дотримання цілей та принципів Статуту ООН, роблячи вклад у сферу діяльності на підтримання міжнародного миру та безпеки, роззброєння, економічного та соціального розвитку, захисту прав людини, зміцнення міжнародного права – все це було лише формальним порогом, за яким наша міжнародна політика була компіляцією радянської (з московським центром) і ніякого індивідуального хисту не проявляла на свій захист чи щодо вирішення певних справ чужорідного значення. Незважаючи на це, чотири десятиліття в ООН для УРСР стали певним впливовим засобом до самопоказу на світову громадськість, активації політичної присутності у вирішенні чи розгляді світових справ. 13 листопада 1947 р. Україна вперше стала непостійним членом Ради безпеки ООН на 1948-1949 рр. За участю Української республіки відбувалися дискусії довкола встановлення миру на Близькому Сході, в Індонезії тощо[17]. Утім, до 1991 року, говорячи мовою права, Україна у складі Радянського Союзу де-юре мала в ООН власне представництво на рівні незалежної країни. Рівно до того, діяльність УРСР в ООН обмежувалась вищеназваною градацією та викарбуваною зовнішньополітичною повісткою свого патрона – СРСР. Фактор присут-

[15] Таранов, А.П. (1957). *Історія конституції Української Радянської Соціалістичної Республіки*. Київ: Видавництво академії наук Української РСР, 45.

[16] Чекаленко, Л.Д. (2006). *Зовнішня політика України*. Київ: Либідь, 312.

[17] Віднянський, С. (2015). Чому та як Українська РСР стала однією з країн-засновниць ООН? (до 70-річчя Організації Об'єднаних Націй і членства в ній України). *Український історичний журнал,* 5, 172-185.

ності України в ООН у XX столітті значно підсилив політику визнання Незалежності України у 1991 р.[18].

У продовження даної лінії міжнародної участі України варто згадати про важливість її членства в інших міжнародних організаціях. А саме, не лише феноменальним для нас стала участь у заснуванні Організації Об’єднаних Націй, а й послідовне налагодження інтернаціональних зв’язків у 1948 р. Саме із цього року УРСР стала членом Всесвітньої організації охорони здоров’я (ВООЗ), Всесвітнього поштового союзу (ВПС), Міжнародної організації праці (МОП), Міжнародного союзу електрозв’язку, Всесвітньої метеорологічної організації (ВМО).

Досить несподіваним з точки зору міжнародних відносин стало те, що англійський уряд запропонував Україні у травні 1947 р. налагодити прямі дипломатичні зв’язки. Але ця пропозиція залишилась без відповіді. Вдаючись в альтернативний формат мислення щодо цього питання, було б досить цікаво за цим спостерігати. Утім, СРСР все це унеможливлював: будь-які безпосередні зносини республік з іншими державами чи регіонами на такому рівні не допускалися[19].

Висновки. Проаналізувавши радянський час України крізь призму державотворчої бутафорії радянського зразка та відповідаючи на злободенні прояви анахронізмів суспільної моралі в Україні, яка є рудиментом електоральних процесів і формування істеблішменту, можна зробити висновки щодо суб’єктності України під неухильним покровом СРСР. Максимально зрозуміти парадигму українського державотворення у радянський час ми можемо через раціональне сприйняття ролі українців як донора радянського народу по неволі та України як адміністративного гравця СРСР. Слід наголосити на тому, що процес державотворення в рамках УРСР, який сформувався з підвалин ленінської теорії федералізованого устрою нової соціалістичної держави, мав передбачити для України «соціалістичний рай», плекаючи ілюзорні сподівання на «чистий світлий храм соціалістичного устрою» і декларував солідарність українців з «іншими знедоленими народами». Утім, це стало оманою і перекроїло інституціональний скелет Радянської України вщент до тотального політичного страху та національно-культурної зневіри з початком узурпації влади Й. Сталіним аж до періоду «відлиги».

Інституційно радянський стиль влади в Україні у форматі робітничо-селянського уряду, бажаючи розповсюдити цю владу на всю територію України, декретом від 6 січня 1919 р. скасував встановлену Центральною Радою назву держави «Українська Народна Республіка» (УНР) і затвердив іншу, на зразок РСФРР, офіційну назву «Українська соціалістична радянська республіка» (УСРР). Відповідно до декрету від 29 січня 1919 р. уряд почав іменуватися на зразок російського – «Рада Народних Комісарів УСРР». Остаточно УСРР, як радянська форма державності, оформилась з прийняттям на III Всеукраїнському з’їзді Рад (6-10 березня 1919 р.) першої Конституції УСРР. Відтак, Україна у складі Союзу Радянських Соціалістичних Республік отримала державність у вигляді Української Радянської Соціалістичної Республіки (грудень 1922 – 1991 рр.). Незважаючи на проголошену і закріплену конституційно суверенність, Україна залишалася економічно, політично та ідеологічно залежною від сваволі союзного центру. Український народ був позбавлений гідних сучасної цивілізації умов життя. Із цього постали завдання щодо ідеології та інтелектуального середовища в незалежній Україні.

REFERENCES

Aleksieiev, Yu.M., Kulchytskyi, S.V. & Sliusarenko, A.H. (2000). *Ukraina na zlami istorychnykh epokh: Derzhavotvorchyi protses 1985-1999 rr.* [Ukraine at the Turn of the Historic Era: The State-Building Process 1985-1999]. Kyiv: EksOb. [in Ukrainian].

[18] Чекаленко, Л.Д. (1998). *Україна в міжнародних відносинах (1945-1996 рр.).* Київ: Либідь, 315.

[19] Лихолат, А.В. (Ed.). (1985). *История Украинской ССР, 9*. Киев: Наукова думка, 123.

Chekalenko, L.D. (1998). *Ukraina v mizhnarodnykh vidnosynakh (1945-1996 rr.)* [Ukraine in International Relations (1945-1996)]. Kyiv: Lybid. [in Ukrainian].
Chekalenko, L.D. (2006). *Zovnishnia polityka Ukrainy* [Foreign Policy of Ukraine]. Kyiv: Lybid. [in Ukrainian].
Chyrkov, O. (2003). *Ukraina prostorova v kontseptsiinomu okreslenni Stepana Rudnytskoho* [Ukraine is spatial in the conceptual outline of Stepan Rudnytsky]. Kyiv: Ukrainska Vydavnycha Spilka. [in Ukrainian].
Konyk, S.M. (2012). *Derzhavotvorennia yak upravlinska katehoriia* [State formation as a management category]. *Derzhavne upravlinnia: teoriia ta praktyka,* 2. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Dutp_2012_2_6 [in Ukrainian].
Likholat, A.V. (Ed.). (1985). *Istoriia Ukrainskoi SSR* (Vol. 9) [History of the Ukrainian SSR (Vol. 9)]. Kyiv: Naukova dumka. [in Russian].
Serhiichuk, V. (2008). *Etnichni mezhi i derzhavnyi kordon Ukrayiny* [Ethnic borders and the state border of Ukraine]. Kyiv: PP Serhiichuk M.I. [in Ukrainian].
Shulha, M.O. (Ed.). (2017). *Stan suchasnoho ukrainskoho suspilstva: tsyvilizatsiinyi vybir* [The state of modern Ukrainian society: a civilizational choice]. Kyiv: Instytut sotsiolohii NAN Ukrainy. [in Ukrainian].
Sliusarenko, A.H. & Tomenko, M.V. (1993). *Istoriia ukrainskoi konstytutsii* [History of the Ukrainian Constitution]. Kyiv: Znannia. [in Ukrainian].
Taranov, A.P. (1957). *Istoriia konstytutsii Ukrainskoi Radianskoi Sotsialistychnoi Respubliky* [History of the Constitution of the Ukrainian Soviet Socialist Republic]. Kyiv: Vydavnytstvo Akademii nauk Ukrainskoi RSR. [in Ukrainian].
Vidnianskyi, S. (2015). Chomu ta yak Ukrayinska RSR stala odniieiu z krain-zasnovnyts OON? (do 70-richchia Orhanizatsii Obiednanykh Natsii i chlenstva v nii Ukrainy) [Why and how did the Ukrainian SSR become one of the founding countries of the UN? (to the 70th anniversary of the United Nations and Ukraine's membership)]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 5, 172-185. [in Ukrainian].
Zatonskyi, V. (1927). *Natsionalna problema na Ukraini* [National problem in Ukraine]. Kharkiv. [in Ukrainian].

Iryna Mironova,
Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolaiv, Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3039-742X

Andrii Buriannyk,
Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolaiv, Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8102-6813

Soviet Ukraine as an illusion of historical subjectivity

This article deals with social, political and legal active ideas about the Soviet period in the history of Ukraine. The essential and substantial factual-documentary spring leads to the definition of the Soviet Phenomenon on the territory of Ukraine are presented. Impartially and as fundamentally as possible there is a consideration of the subjectivity of Ukraine in the framework of its administrative-subordinate involvement in the USSR. The attention to the space of the diplomatic history of Ukraine since 1945, the formation of international policy of the modern model from the metropolis of the Ukrainian Soviet Socialist Republic is updated. The analysis of the Soviet historical lesson for Ukraine is made by studying the legal basis (on the example of the study of Constitutions) for the existence of Ukraine and the continuation of its state-forming tradition in all possible formats and under all favorable political, cultural and socio-economic conditions.

Relevance. The Soviet period of Ukraine is quite difficult for the moral and national perception in an Independent Ukrainian state and at the same time a powerful historical sign for the Ukrainian empirical vision. An essential enhancement to the study of a very sensitive topic of the Soviet time in Ukraine is its direct involvement in European and world history in the difficult for them the twentieth century. The aim of the research is to study the range of poles: historical, political, social, legal approaches to the study of the

Soviet past in Ukraine, to analyze its socio-economic matter and to determine the format of understanding the modern historiographical school and the documentary-factual Arsenal of the Soviet era of the morphology of the Soviet phenomenon in Ukraine.

The objectives of the study are to determine the essential excess effects of influence on the twenty-first century, to understand the conceptual background of Soviet anachronisms of Ukrainians in the legal connotation, moral and social perception. To understand the essence of the formation of Soviet power, the style and content of subjectivity of Ukraine under the cover of the USSR in the format of the Republic. It is necessary to understand the specifics of the Ukrainian state as much as possible through the prism of Soviet legal and administrative reality. It is necessary to define the role of Ukrainians as a donor of the Soviet people in captivity and Ukraine as an administrative player of the USSR. To determine the model of perception of the state within the USSR, which was formed from the foundations of Lenin's theory of federalized structure of the new socialist state. To form an idea of the Soviet-style power in Ukraine and its formation by studying the constitutional models of that period. To summarize the current intention of modernity to the poly-factorial status of the Ukrainian SSR.

Keywords: *Ukrainian Soviet Socialist Republic, Constitution, Soviet power, USSR, international arena, subjectivity, political, legal, social aspects, State-building*

УДК 327.82(485) «20»
DOI: 10.26693/ahpsxxi2019.01.024

ЕВОЛЮЦІЯ ПУБЛІЧНОЇ ДИПЛОМАТІЇ ТА ІМІДЖУ ШВЕЦІЇ (40-90-ті роки XX ст.)

Тетяна Белінська,
e-mail: t.belinskaya.a@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-9067-5359
Чорноморський національний університет імені Петра Могили,
Україна, 54003, м. Миколаїв, вул. 68 Десантників, 10

Людмила Вовчук,
e-mail: luda_vovchuk@ukr.net
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8324-5235
Чорноморський національний університет імені Петра Могили,
Україна, 54003, м. Миколаїв, вул. 68 Десантників, 10

Публічна дипломатія Швеції поступально розвивається ось уже упродовж сімдесяти років. Початковою метою публічної дипломатії Швеції було позбавлення від негативних наслідків політики нейтралітету в період Другої світової війни, а упродовж 50-80-х рр. XX ст. – зробити країну більш помітною на міжнародній арені за допомогою паралельного просування національних особливостей та інтересів. Публічна дипломатія Швеції значно видозмінюється у 1990-х рр., змістивши свій фокус уваги на особливості культурного і суспільного життя, при цьому практично уникаючи актуальної політичної повістки.

Ключові слова: *публічна дипломатія, імідж, Швеція, США, країни Європи*

Постановка проблеми. Динамічний розвиток сучасної системи міжнародних відносин, з її різноманітними ризиками і викликами, ставить перед сучасними державами досить жорсткі вимоги щодо вдосконалення інструментарію своєї зовнішньої політики. На тлі стрімкого поширення інтернет-технологій, прискореною передачі інформації та інтенсифікації глобалізаційних процесів, помітно більшого значення стала набувати публічна дипломатія. Ця тенденція знаходить практичне втілення у зовнішньополітичному курсі як провідних світових держав, так і малих країн, для яких впізнаваність і позитивний образ в очах світової спільноти є ключовою умовою реалізації національних інтересів.

У даному випадку особливо показовим є приклад однієї з найрозвинутіших скандинавських країн – Швеції. Країна, яка посідає восьме місце у світі в переліку країн з найвищим номінальним ВВП на душу населення та дуже високі місця в інших рейтингах, як то якості життя, здоров'я, освіти, захисту громадських та політичних прав, конкурентоспроможності, рівності, процвітання, та людського розвитку[1].

Публічна дипломатія в цій країні поступально розвивається ось уже впродовж сімдесяти років. Про що наочно свідчать дані авторитетного рейтингу «The Soft Power 30», що складається Центром публічної дипломатії в Портленді (США) на основі індексів ефективності держави, підприємництва, зовнішніх зв'язків, освіти, інформаційних технологій і культури. Згідно зі звітом за 2017 рік, Швеція займає в ньому 9 місце[2]. Виходячи з цього, виникає своєрідне питання як цій країні вдалося досягти таких результатів, що тим самим й формує актуальність даної роботи.

[1] Davidson, K.A. (2013). Democracy Index 2013: Global Democracy at a Standstill, The Economist Intelligence Unit's Annual Report Shows. *The Huffington Post*. Retrieved from https://www.huffpost.com/entry/democracy-index-2013-economist-intelligence-unit_n_2909619
[2] A Global Ranking of Soft Power 2017. (2017). Retrieved from https://softpower30.com/soft-power-30-2017/

Аналізуючи **стан наукової розробки даної тематики**, варто відмітити, що на сьогоднішній день ми маємо значну кількість наукових статей та монографічних досліджень як серед вітчизняних, так й зарубіжних дослідників щодо загальної концепції «публічної дипломатії» (Н. Калл[3], Дж. Най[4], Н. Цвєткова[5], Н. Іванова[6] й ін.). Однак тематика еволюції публічної дипломатії Швеції з 1945 по 1999 рр. практично не досліджена і представлена, в основному, монографіями шведських дослідників, які охоплюють лише частину означеного періоду. У цій ситуації на особливу увагу заслуговує монографія професора Уппсальського Університету Н. Гловера[7] та наукова праця його колеги А. Окерлунда[8], де публічна дипломатія Швеції розкривається з фокусом на реалізацію програм академічної мобільності. Значним доробком є й робота також дослідника Уппсальського Університету А. Кіннволла[9], в якій освітлена еволюція національного брендингу Швеції. Серед закордонних дослідників певний інтерес до даної тематики спостерігається й серед російських дослідників, серед яких на особливу увагу заслуговує робота Л. Лушнікової[10], де дослідниця безпосередньо розкриває становлення публічної дипломатії у Швеції упродовж з 1945 по 2017 рр.

Однак, у вітчизняних дослідженнях проблематика публічної дипломатії Швеції практично не представлена: побічно це питання зачіпається у наукових працях Л. Матлай[11], В. Яблонського, К. Смаглій, О. Жук, Н. Мусієнко[12]. Чим власне і пояснюється актуалізація дослідження даної тематики.

Шведська публічна дипломатія активно розвивається протягом останніх 70 років. Як відправну точку у вивченні даного процесу умовно можна взяти безпосередньо дату створення Шведського Інституту – профільної установи, яка займається реалізацією публічної дипломатії країни.

Створення Шведського Інституту стало для Швеції історичної необхідністю, оскільки ще до завершення Другої світової війни низка європейських країн вже мали спеціальні організації, що займалися просуванням національних інтересів і національного бренду за кордоном: Інститут Гете (1925 р.), Британська Рада (1934 р.), Датське товариство (1940 р.). Тому, починаючи з 1935 року за ініціативою Андреаса Окерлунда починається активний процес обговорення питання про створення відповідного агентства з реалізації публічної дипломатії Швеції.

Ініціатива була підтримана академічною спільнотою Швеції та за сприянням Міністерства закордонних справ було створено дві організації, що відповідали за зовнішню політику в галузі культури і освіти: «Рада Просвітництва» і «Культурна Рада», які згодом були об'єднані у Шведський Інститут[13].

---

[3] Cull, N.J. (2009). *«Public Diplomacy» Before Gullion: The Evolution of a Phrase.* USC Public Diplomacy, University of Southern California, FIGUEROA PRESS.

[4] Nye, J. (2012). Get Smart: Combining Hard and Soft Power. *Foreign Affairs,* 88 (4), 160-163.

[5] Цветкова, Н.А. (2015). *Публичная дипломатия как инструмент идеологической и политической экспансии США в мире, 1914-2014 гг.* Санкт-Петербург: СПбГУ.

[6] Іванова, Н. (2018). Публічна дипломатія як ефективний механізм зовнішньої політики держави. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Питання політології»,* 32, 122-127. Retrieved from https://periodicals.karazin.ua/politology/article/view/10929

[7] Glover, N. (2011). *International Relations: Public diplomacy, national identity and the Swedish Institute 1945-1970*. Nordic Academic Press.

[8] Åkerlund, A. (2016). *Public Diplomacy and Academic Mobility in Sweden: The Swedish Institute and and Scholarship Programs for Foreign Academics 1938-2010*. Nordic Academic Press, Sweden.

[9] Kinnwall, A. (2017). *The Differentiation of the Nation: The Swedish Nation Brand Management*. Department of Government, Uppsala University.

[10] Лушникова, Л.А. (2018). *Публичная дипломатия Швеции в период с 1945 по 2017 гг.: тенденции, факторы, перспективы*. Санкт-Петербург: СПбГУ. Retrieved from https://dspace.spbu.ru/handle/11701/13835

[11] Матлай, Л. (2015). Кулінарна дипломатія як різновид публічної дипломатії: нові підходи та концепції. *Гуманітарні візії*, 1 (2), 55-59.

[12] Розумна, О.П. & Чернетко, Т.В. (ред.) (2016). *Політика культурної дипломатії: стратегічні пріоритети для України* зб. наук.-експерт. матеріалів. Київ: НІСД.

[13] Glover, N. (2011). Op. cit., 20.

З моменту створення основною функцією Шведського Інституту було проголошено поширення інформації про Швецію з метою підвищення привабливості держави в світі. Додатково представникам цього інституту було доручено займатися організацією міжнародного співробітництва (перш за все, обмінів) в декількох сферах: культура, освіта, наука, підприємництво. Досить цікавим є той факт, що з самого початку було вирішено, що презентацією «обличчя» країни будуть займатися не тільки чиновники, але й підприємці. Що, наприклад, не було характерним для профільних організацій інших європейських країн. Так, Британська Рада традиційно залучала своїх співробітників тільки з адміністративної сфери, а Датське товариство складалося лише з представників громадського та підприємницького середовища[14].

У 1945 р. створюється Статут Шведського Інституту (який, до речі й до сьогодні не зазнав значних змін), де зазначалося (розділ 1), що ключовими складовими місії організації є просування культурних, соціальних і економічних відносин з іноземними державами шляхом координації просвітницької діяльності про Швецію за кордоном, і, в разі потреби, шляхом створення нових напрямків для «культурного обміну»[15].

У даному випадку передбачалося націлити діяльність Шведського Інституту на створення, виробництво і поширення публікацій про шведське суспільство, адміністрування відвідин Швеції іноземними академічними групами, контроль за проведенням двосторонніх студентських обмінів і організацію читання лекцій шведськими професорами у зарубіжних університетах[16]. У результаті впродовж з 1945 по 1970 рр. в рамках діяльності Шведського Інституту було опубліковано ряд періодичних видань про шведську історію та культуру[17].

Надалі, з метою підвищення інтересу до країни, приймається рішення чітко визначитися з аудиторією та «новим трендом» реалізації публічної дипломатії. Таким чином, головними об'єктами публічної дипломатії Швеції стають країни Європа і США, де Шведський Інститут мав намір викликати зацікавленість Швецією шляхом вивчення способу життя країни за допомогою аналізу згадок держави в західній пресі (переважно в фокус потрапляли німецькі, французькі, британські та американські видання). Так, з 1968 р. МЗС Швеції починає публікувати щорічні звіти про спосіб життя Швеції в іноземних ЗМІ – Sverige i utländsk press («Швеція в зарубіжній пресі»). Причому, їх мета полягала не в огляді загальних уявлень про Швецію в іноземних засобах масової інформації, а в аналізі трендів формування думок про країну за кордоном[18].

Така міра була викликана стурбованістю шведського політичного істеблішменту з приводу того, що позитивний імідж країни, який намагався сформувати Шведський Інститут в рамках своєї просвітницької діяльності все ще відчував негативний вплив від упереджень, що сформувалися в роки Другої світової війни (оголошення Швецією політики «нейтралізму»), а також в обставинах «холодної» війни. Результатом першого звіту став висновок про те, що в різних регіонах сприйняття Швеції носить контрастний характер, проте загального [позитивного] уявлення про країну в глобальному масштабі не існує. І у зв'язку з тим, що можливості офіційних осіб займатися формуванням нового національного бренду і його просуванням були обмежені через недостатній розвиток інформаційних технологій, головним завданням за результатами першого звіту стало відстеження неправдивої інформації і міфів, які формували недійсний образ держави[19].

---

[14] Pamment, J. (2013). *New Public Diplomacy in the 21st Century: A comparative study of policy and practice*. London-New York: Routledge Taylor & Francis Group. Retrieved from https://www.book2look.com/embed/9781136219535

[15] Glover, N. (2011). Op. cit., 24.

[16] Лушникова, Л.А. (2018). Указ. раб., 23.

[17] Glover, N. (2011). Op. cit., 67.

[18] Clerc, L., Glover, N. & Jordan, P. (2015). *Histories of Public Diplomacy and Nation Branding in the Nordic and Baltic Countries (Representing the Periphery)*. Brill-Nijhoff.

[19] Hilson, M. (2012). *Images of Sweden (Historisk tidskrift)*. London: University College.

Варто зазначити, що головним інформаційним приводом для початку моніторингу ЗМІ та громадської думки МЗС Швеції стали суперечності між критикою дій США у В'єтнамі з боку Стокгольма і відповідної негативної реакції Вашингтона. Так, у лютому 1968 р. в Стокгольмі була організована антивоєнна акція під керівництвом міністра освіти в Швеції У. Пальме Фотографія У. Пальме з послом Північного В'єтнаму в СРСР викликала серію негативних публікацій про Швецію в американській пресі, які отримали продовження у вигляді виступів Національної асоціації портових вантажників (*скорочено – ILA*), члени якої погрожували припинити вивантаження шведських товарів в США. Активну підтримку протестам ILA у ЗМІ надавав консервативний журналіст В. Різель, який присвятив цьому цілу серію своїх публікацій в газетах «The NewYork Post» і «New York Daily Mirror». Однак за кілька місяців до візиту У. Пальме до США, що відбувся в травні 1970 р. В. Різель (не без активної участі шведських структур, що займалися публічною дипломатією) був викритий у «натравлюванні» робочих товариств на антивоєнні студентські рухи, що призвело до збройного зіткнення між двома угрупованнями. Виявлення даного неприємного факту поставило хрест на подальшому роздмухуванні теми і звело антишведські протести з боку ILA до мінімуму, а образ У. Пальме в очах американських антивоєнних рухів знову набув значної ваги і популярності.

Наступний візит Улофа Пальме в США восени 1970 року став «лакмусовим папірцем» для нормалізації іміджу країни в американському суспільстві. Про що свідчать звіти МЗС Швеції того періоду, згідно з якими позиція американської спільноти до Швеції і власне У. Пальме була більш стриманою і нейтральною. Тому, за результатами проведених зустрічей в Стокгольмі було прийнято рішення розвивати досягнутий успіх[20].

Вдалим приводом для чергової спроби сил шведської публічної дипломатії стала конференція ООН з проблем навколишнього середовища, яка відбулася в 1972 р. в Стокгольмі. Вищих керівників держав на ній зібралося досить мало, проте висвітленням перебігу переговорів займалося 1300 журналістів. Аби привернути увагу міжнародних представників до наявного тертя у відносинах Швеції і Сполучених Штатів Америки через продовження війни у В'єтнамі, У. Пальме вирішує скористатися такою нагодою. У своєму виступі він чітко зазначає, що військове вторгнення і бойові дії США у В'єтнамі є серйозною екологічною загрозою[21].

Однак, це аж ніяк не сприяло покращенню відносин між країнами, навпаки призвело до активної медіа-конфронтації з Вашингтоном, що сприяло початку «ери заморозки» між двома країнами[22]. Однак, більш важливим і позитивним результатом стало формування великої групи держав, які стали сприймати Швецію як носій привабливих ідей глобального характеру: охорони навколишнього середовища, мирного вирішення конфліктів, захисту прав людини і боротьби з бідністю.

У 1980-х рр. формування міжнародного іміджу Швеції набуло внутрішньополітичного характеру, в основі розвитку даного процесу набирає обертів шведська економічна модель. Однак єдиної думки з цього приводу не було: одні держави вважали шведську модель гарним прикладом, на який варто орієнтуватися (до числа таких країн належала Франція), а інші держави, в яких до влади на той момент прийшли неоконсервативні кола – зокрема, США і Велика Британія – навпаки категорично не приймали такий підхід.

Саме у 1986 р. Швеція звернула на себе увагу світової громадськості. Якщо в минулому десятилітті причиною для цього були зовнішньополітичні дії, то на цей раз підвищену увагу привернув проект «столітньої» податкової реформи Інгвар Карлсона, який посів крісло прем'єр-міністра Швеції після загибелі Улофа Пальме.

[20] Hilson, M. (2012). Op. cit.
[21] Лушникова, Л.А. (2018). Указ. раб., 37.
[22] Ibid, 38.

Незважаючи на те, що вбивство У. Пальме у 1986 р. привабило найбільшу увагу шведських і зарубіжних ЗМІ, однак на порядку денному стояло питання про нерентабельність шведської економічної моделі, яка зіткнулася з кризою поч. 1980-х рр., яка, у свою чергу, була спровокована енергетичною кризою 1979 р. У результаті, серед міжнародної спільноти формувалася думка, що шведська модель економічного розвитку виявилася негнучкою до змін в світі, відповідно головне завдання тогочасної публічної дипломатії Швеції полягала в тому, щоб довести зворотне.

Таким чином, імідж держави залежав від результату подолання економічної кризи в країні. Для виходу з кризи уряд Інгвара Карлссона під керівництвом міністра економіки К'єль-Улоф Фельдтом, провів податкову реформу, яка дала несподівані успіхи: замість прогнозованого дефіциту бюджету в 90 мільйонів шведських крон за результатами реформи в бюджеті виник надлишок, який привів до зростання інвестицій і рекордно низькому рівню безробіття. Однак результати реформи виявилися короткостроковими і наприкінці 80-х рр. XX ст. шведська економіка знову зіткнулася з кризою, але вже із зовнішньополітичних причин[23].

Аби нівелювати негативний вплив двох проблемних сюжетів на міжнародний імідж Швеції, під керівництвом уряду І. Карлссона був розроблений проект «Шведські образи: 17 поглядів на Швецію» («Sverigebilder: 17 svenskar ser på Sverige»). Таким чином були використані погляди 17 офіційних представників культурної та дипломатичної еліти Швеції щодо країни в цілому. Така «само-рефлексія» через призму іноземних уявлень про Швецію породила нову хвилю досліджень про країну. Зв'язок із «Шведським образом» став ключовим моментом в перегляді національного іміджу та формування нового самосприйняття шведами.

Підвищений рівень невизначеності іміджу Швеції за кордоном поставив перед публічною дипломатією держави нову задачу: не тільки поширювати інформацію про Швецію в інших державах, а й повідомляти шведській політичній еліті реакцію зарубіжної аудиторії щодо внутрішніх та зовнішніх складових Швеції. У результаті, упродовж 1980-х рр. щороку реєструвалося близько двохсот звернень іноземних журналістів у прес-центр Міністерства закордонних справ. Така підвищена увага була пов'язана не тільки з подіями у внутрішньополітичному житті країни, але й із зацікавленістю іноземцями культурною та спортивною сферами Швеції: перемогами відомого тенісиста Бьорна Борга, фільмами Інгмара Бергмана і популярними шведськими музичними групами (зокрема – ABBA)[24].

Окрім того, в цей час помітно активізувало свою діяльність товариство шведських корпорацій, що займалися експортом товарів переважно в США. У 1983 році в зв'язку з кризою в Швеції, представництва корпорацій, що базувалися в Штатах, запросили субсидування в уряду з метою поліпшення позицій шведського бізнесу. Однак ця пропозиція не була зустрінута з ентузіазмом з боку МЗС і Шведського Інституту. Згодом представники шведського бізнесу спільно з American Express утворили приватний фонд «Позитивна Швеція», діяльність якого була спрямована на підвищення рівня туризму з США до Швеції. Дана організація отримала підтримку від Шведського Національного Комітету і Сімейства Валленбергів, які очолювали мережу найбільших шведських банків. Це дозволило налагодити друк і публікацію газети «Нові шведські новини», які були приурочені до важливих подій. Так, Агентство, яке займалося публікацією цього видання відповідало за організацію офіційного візиту королівської сім'ї в США, який відбувся у квітні 1988 р.

Однак, з 1989 року інтерес до Швеції помітно починає падати у зв'язку з подіями в Європі: падіння Берлінської стіни, початок розпаду СРСР і перегляд політичної карти Європи і світу. Зрозуміло, що криза в Європі не оминула й Швецію, негативно відобразившись на економіці держави. Окрім того, в той час уряд Швеції подав заявку на вступ до Європейського Союзу, що в іноземній пресі розглядалося як провал

[23] Лушникова, Л.А. (2018). Указ. раб., 39.
[24] Ibid, 41.

шведської економічної моделі. Про що й було написано в німецькій газеті Frankfurter Allgemeine Zeitung, яка досить влучно зазначила, що шведам, яким протягом десятиліть вдавалося уникнути залучення в світові війни, але при цьому заробляти на них хороші гроші, досягти значного економічного розвитку, усвідомлюючи свою моральну перевагу над іншими, наразі опинилися в непривабливій для них ситуації[25].

На початку 90-х років XX ст. спостерігається новий виток у розвитку публічної дипломатії Швеції. Комітетом з просування Швеції за кордоном розробляються нові проекти з реалізації стратегій публічної дипломатії. У 1995 р. утворюється допоміжний орган для складання рекомендацій Уряду і аналізу діяльності з просування національного бренду. Відповідно до положень Стратегії, Шведський Інститут виділяє три напрями для здійснення завдань в середньостроковій перспективі до 2020 р. Перший напрям – співпраця з країнами Східної Європи, Західних Балкан і Туреччиною: роль Шведського Інституту полягає в підтримці сильної демократії, контролі за дотриманням прав людини і підтримці правової держави. Другий напрям – підтримка демократії, дотримання прав людини і сприяння поліпшенню екології в Росії: Швеція здійснює спільні проекти з російськими організаціями в рамках програми «Співпраця країн Балтійського регіону». Третій напрям – підвищення рівня експорту шведських підприємств за допомогою здійснення стипендіальних програм для молодих фахівців у Швеції[26].

Намагаючись діяти в кожному із заявлених регіонів, Шведський Інститут робить особливу ставку на Балтійський, що пояснюється прагненням Швеції посилити інтеграцію країн всередині регіону перш за все з політичної точки зору, оскільки думка країн Балтійського регіону має впливове значення серед представників міжнародних організацій (Європейський Союз, ООН). До завдань Інституту також входить фінансування і підтримка викладання шведської мови за кордоном, а також програм, орієнтованих на вивчення Швеції; окремо – підтримка філії Шведського Інституту за кордоном, в Парижі[27].

Проте, найбільшу увагу міжнародної громадськості Швеція привернула у результаті внутрішньополітичних подій, які відбулися в державі – парламентські вибори 1998 р., що привели до перестановки сил в Риксдагу та зовнішньополітичних – початок процесу інтеграції з Європейським Союзом, який означав відмову від багаторічної політики нейтралітету. Значний інтерес викликали також й культурні заходи, які були пов'язані з святкуванням 80-річчя режисера Інгмара Бергмана та 140-ої річниці з дня народження письменниці Сельми Лагерлеф (обидві фігури мають світове значення)[28].

Однак зі вступом до Європейського Союзу (1995 р.) образ Швеції в особі зарубіжної громадськості став розмитим, оскільки Швеція стала позиціонуватися як мала європейська держава у складі великої організації. Така позиція підштовхнула МЗС на експерименти в подальшому – тестування нових видів публічної дипломатії. Таких як, наприклад, екологічна, кулінарна дипломатії.

Примітна особливість Шведського інституту полягала в тому, що організація сама була уповноважена проводити аудит якості своєї роботи відповідно до трьох критерій: «діяльність», «результат» і «ефективність». Під «діяльністю» малося на увазі програми і проекти, що реалізуються Інститутом у публічній сфері: проведення заходів, організація обмінів та зовнішні комунікації. «Результат» діяльності організації включав в себе оцінку рівня знань про Швецію в світі, рівень лояльності до Швеції і кількість придбаних зв'язків. Під «ефективністю» розумівся рівень привабливості шведських цінностей, рівень ризику виникнення конфлікту з іншими країнами і рівень торгівлі. Така оцінка діяльності потрібна була Шведському Інституту для син-

[25] Лушникова, Л.А. (2018). Указ. раб., 41.
[26] Ibid, 31.
[27] Glover, N. (2011). Op. cit., 28.
[28] Лушникова, Л.А. (2018). Указ. раб., 41.

хронізації діяльності і одержуваних результатів як в короткостроковій, так і довгостроковій перспективі[29].

Правильна самооцінка діяльності Шведського інституту давала можливість вчасно реагувати на тогочасні виклики, приймаючи відповідні рішення у подальшій реалізації публічної дипломатії країни.

Висновки. Таким чином, можна зробити висновок про те, що публічна дипломатія займає особливе місце у зовнішній політиці Швеції, так як питання просування позитивного образу держави гостро стояло ще з 1940-х рр., Хоча позиціонування цього питання з часом змінилося. Початковою метою публічної дипломатії було позбавлення від негативних наслідків політики нейтралітету в період Другої світової війни, а упродовж з 50-80-х рр. XX ст. мета публічної дипломатії Швеції полягала у тому, щоб зробити країну більш помітною на міжнародній арені за допомогою паралельного просування національних особливостей та інтересів.

З кінця 1990-х рр. публічна дипломатія Швеції значно видозмінюється, змістивши свій фокус уваги на особливості культурного і суспільного життя, при цьому практично уникаючи актуальної політичної повістки. У результаті з'являються нові галузі публічної дипломатії, головним завданням яких стає просування шведського стилю життя. І як бачимо це дало очікувані результати. Адже сьогодні Швеція сприймається міжнародною спільнотою як стабільна, економічно розвинута країна, що активно бореться за збереження навколишнього середовища.

REFERENCES

A Global Ranking of Soft Power 2017. (2017). Retrieved from https://softpower30.com/soft-power-30-2017/ [in English].

Åkerlund, A. (2016). *Public Diplomacy and Academic Mobility in Sweden: The Swedish Institute and and Scholarship Programs for Foreign Academics 1938-2010*. Nordic Academic Press, Sweden. [in English].

Clerc, L., Glover, N. & Jordan, P. (2015). *Histories of Public Diplomacy and Nation Branding in the Nordic and Baltic Countries (Representing the Periphery)*. Brill-Nijhoff. [in English].

Cull, N.J. (2009). *«Public Diplomacy» Before Gullion: The Evolution of a Phrase*. USC Public Diplomacy, University of Southern California, FIGUEROA PRESS. [in English].

Davidson, K.A. (2013). Democracy Index 2013: Global Democracy at a Standstill, The Economist Intelligence Unit's Annual Report Shows. *The Huffington Post*. Retrieved from https://www.huffpost.com/entry/democracy-index-2013-economist-intelligence-unit_n_2909619 [in English].

Glover, N. (2011). *International Relations: Public diplomacy, national identity and the Swedish Institute 1945-1970*. Nordic Academic Press. [in English].

Hilson, M. (2012). *Images of Sweden (Historisk tidskrift)*. London: University College. [in English].

Ivanova, N. (2018). Publichna dyplomatiia yak efektyvnyi mekhanizm zovnishnoi polityky derzhavy [Public diplomacy as an effective mechanism of the foreign policy of the state.]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina*. Seriia «Pytannia politolohii», 32, 122-127. Retrieved from https://periodicals.karazin.ua/politology/article/view/10929 [in Ukrainian].

Kinnwall, A. (2017). *The Differentiation of the Nation: The Swedish Nation Brand Management*. Department of Government, Uppsala University. [in English].

Lushnikova, L.A. (2018). *Publichnaia diplomatiia Shvetsii v period s 1945 po 2017 gg.: tendentsii, factory, perspektivy*. [Public diplomacy of Sweden in the period from 1945 to 2017: Trends, factors, prospects]. Sankt-Peterburg: SPbGU. Retrieved from https://dspace.spbu.ru/handle/11701/13835 [in Russian].

Matlai, L. (2015). Kulinarna dyplomatiia yak riznovyd publichnoi dyplomatii: novi pidkhody ta kontseptsii [Culinary diplomacy as a form of public diplomacy: new approaches and concepts]. *Humanitarni vizii,* 1 (2), 55-59. [in Ukrainian].

[29] Pamment, J. (2013). *New Public Diplomacy in the 21st Century: A comparative study of policy and practice*. London-New York: Routledge Taylor & Francis Group. Retrieved from https://www.book2look.com/embed/9781136219535

Nye, J. (2012). Get Smart: Combining Hard and Soft Power. *Foreign Affairs,* 88 (4), 160-163. [in English].

Pamment, J. (2013). *New Public Diplomacy in the 21st Century: A comparative study of policy and practice.* London-New York: Routledge Taylor & Francis Group. Retrieved from https://www.book2look.com/embed/9781136219535 [in English].

Rozumna, O.P. & Chernetko, T.V. (Eds). (2016). *Polityka kulturnoi dyplomatii: stratehichni priorytety dlia Ukrainy.* [Politics of Cultural Diplomacy: Strategic Priorities for Ukraine]. Kyiv: NISD. [in Ukrainian].

Tsvetkova, N.A. (2015). *Publichnaia diplomatiia kak instrument ideologicheskoi i politicheskoi ekspansii SShA v mire, 1914-2014 gg*. [Public Diplomacy as instrument of US ideological and political expansion in the world, 1914-2014]. Sankt-Peterburg: SPbGU. [in Russian].

Tetiana Belinska,
Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolaiv, Ukraine
ORCID: *https://orcid.org/0000-0001-9067-5359*

Liudmyla Vovchuk,
Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolaiv, Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8324-5235

The evolution of public diplomacy and image of Sweden (40-90-ies of the twentieth century)

The dynamic development of the modern system of international relations, with its various risks and challenges, poses to the modern states rather stringent requirements for improving the instruments of its foreign policy. Against the background of the rapid spread of Internet technologies, the accelerated transfer of information and the intensification of globalization processes, public diplomacy has become much more important. This tendency is practically embodied in the foreign policy of both the leading world powers and small countries, for which recognition and positive image in the eyes of the world community is a key condition for realizing national interests. Sweden, one of the most developed Scandinavian countries, can serve as a prime example for us. A country that ranks eighth in the list of countries with the highest nominal GDP per capita and very high in other rankings, such as quality of life, health, education, protection of public and political rights, competitiveness, equality, prosperity, and human development. Public diplomacy in this country has been developing steadily for seventy years.

As a starting point in the study of this process can be conditionally taken directly the date of creation of the Swedish Institute (1945) - a profile institution, whose main function was to disseminate information about Sweden in order to increase the attractiveness of the state in the World.

The original purpose of public diplomacy was to get rid of the negative effects of neutrality policy during World War II, and during the 1950's and 1980's. Sweden's goal of public diplomacy was to make the country more visible in the international arena through parallel promotion of national characteristics and interests. Since the late 1990's, Sweden's public diplomacy has changed significantly, shifting its focus to cultural and social life while practically avoiding the current political agenda.

Keywords: *public diplomacy, image, Sweden, USA, European countries*

УДК 327 (541.35+549.1) «20/21»
DOI: 10.26693/ahpsxxi2019.01.032

ОСОБЛИВОСТІ НЕПАЛЬСЬКО-ПАКИСТАНСЬКИХ ВІДНОСИН У XX – НА ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТТЯ

Ірина Габро,
e-mail: irngabro@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-8215-7615
Чорноморський національний університет імені Петра Могили,
Україна, 54003, м. Миколаїв, вул. 68 Десантників, 10

Єлизавета Кабачек,
e-mail: lizazagorodnaya0705@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0746-6239
Чорноморський національний університет імені Петра Могили,
Україна, 54003, м. Миколаїв, вул. 68 Десантників, 10

Відносини Пакистану та Непалу були мінливими протягом XX – початку XXI століття: від дружніх відносин до розриву дипломатичних відносин. Але Непал є стратегічно важливою територією для Пакистану. Незважаючи на погані транспортні зв'язки, Пакистан надає пріоритетне значення для збільшення торгівлі та пожвавлення відносин з Непалом, оскільки такі події виведуть Індію з цієї області, геополітична карта світу зазнає змін і Індія втратить своє домінуюче положення. І Пакистан, і Непал відіграють активну роль у СААРК, відображаючи, по суті, їх спільне бажання сприяти миру та прогресу в Південній Азії.

Ключові слова: *Пакистан, Непал, Південна Азія, СААРК, економічне співробітництво, політичне співробітництво*

Постановка проблеми. Відносини Непалу та Пакистану є прикладом динамічних відносин двох нерівноцінних кравців, в яких втім сильніший гравець (Пакистан) не тисне на слабшого (Непал), а вибудовує відносини із ним. У непальсько-пакистанських відносинах спрацьовує низка чинників, адже Непал знаходить на перетині інтересів Пакистану із Індією та Китаєм. Ці чинники то покращували, то погіршували відносини між двома країнами. Саме тому актуальним є дослідження особливості непальсько-пакистанських відносин у XX – на початку XXI столітті.

Аналіз попередніх досліджень та публікацій. Особливості непальсько-пакистанських відносин у XX столітті розкривають та аналізують науковці іноземного походження. Здебільшого, це праці американських та пакистанських науковців. До пакистанців, які досліджували дану проблему відносяться: С. Ахмед[1][2], С. Амін[3], Т. Деленіч[4]. С. Ахмед вивчав міжнародні відносини Пакистану із різними державами, зокрема з Непалом. Науковець окремо виділив відносини Непалу та Пакистану під час індо-пакистанської війни. Процес творення пакистанської дипломатії вивчався С. Аміном. Відносини Пакистану та Непалу у рамках СААРК досліджував Т. Делініч.

[1] Ahmad, S. (2007). *Pakistan's Foreign Policy*. Lahore: Daily Nation.
[2] Ahmed, S. (2009). Foreign Policy of Pakistan and Policy Making Process. In M. Ahmar, *Foreign Policy Making Process; A Case Study of Pakistan*. Islamabad: University of Karachi: Department of International Relations in Collaboration with Hanns Seidel Foundation.
[3] Amin, S. (2009). *Historical Basis of Pakistan's Foreign Policy Making Process*. Islamabad: University of Karachi: Department of International Relations in Collaboration with Hanns Seidel Foundation.
[4] Delinic, T. (2011). *SAARC-25 Years of Regional Integration in South Asia*. KAS International Reports.

До групи американських вчених, які займались вивченням даного питання, автор відносить В. Гудсона[5], С. Калера[6]. Зокрема, В. Гудсон досліджував історію та еволюцію відносин Непалу та Пакистану у XX ст. С. Каллер займався вивченням питання ефективності СААРК і співпраці Пакистану й Непалу у рамках цієї організації у XX ст.

Метою дослідження є дослідити відносини між Непалом та Пакистаном у XX – на початку XXI ст.

Завдання роботи:

- дослідити особливості непальсько-пакистанських відносин в політичній, економічній і культурно-гуманітарній сферах у XX – на початку XXI ст.;

- розкрити проблеми у відносинах між Непалом та Пакистаном у XX – на поч. XXI ст.

Методи та прийоми дослідження. Методологічним підґрунтям дослідження стали принципи наукового пізнання – історизму, об'єктивності, системності, багатофакторності та детермінізму. Так, завдяки принципу історизму на основі науково-критичного використання різноманітних джерел було проаналізовано зміст та етапи співробітництва Непалу з Пакистаном. Принцип багатофакторності дозволив вивчити усі фактори, які впливали на відносини між Непалом та Пакистаном протягом XX – на початку XXI ст. В ході дослідження було застосовано сукупність загальнотеоретичних і спеціальних методів. До загальнотеоретичних методів, які застосовані авторами, належать методи аналізу і синтезу, індукції та дедукції, абстрагування та узагальнення, а також групування. Для розв'язання визначених наукових завдань і всебічного вивчення поставленої проблеми були застосовані системний, синхронний, історико-порівняльний, компаративний, а також метод зовнішньополітичного прогнозування.

Пакистансько-непальські відносини сягають початку 1950-х рр. Пакистан було утворено в серпні 1947 р. і протягом 5 років він встановив дружні відносини з Непалом.

Варто зауважити, що у 1950 р. Непал встановив дипломатичні відносини із Індійським Союзом та не встановлював їх із Пакистаном та Китаєм. Через невдоволення населення держави зростаючим індійським впливом, уряд Непалу розпочав розвиток відносин з Пакистаном. Початкові контакти між двома країнами почалися у 1952 р. на засіданнях Плану Коломбо, а потім на Бандунзькій конференції в 1955 році[7]. Згодом міністр закордонних справ Пакистану Хамід уль-Хак Чодрі взяв участь в церемонії коронації короля Махендра в 1956 р. Офіційні дипломатичні відносини між двома країнами були встановлені 29 березня 1960 р.[8]

Король Махендра зробив стратегічний крок, встановивши дипломатичні відносини з новоутвореним Пакистаном. Він вважав геополітичне становище Непалу складним і з тих пір розглядав Пакистан як близького друга, який підтримує суверенітет і незалежність Непалу. Уже в наступному році король Махендра відвідав Пакистан. Президент Аюб Хан зробив візит у відповідь до Катманду в 1963 р., і саме під час цього візиту дві країни вирішили заснувати дипломатичні представництва в столицях своїх держав. Під час візиту лідери обох країн підписали угоду про створення режиму найбільшого сприяння в торгівлі. У 1963 р. Пакистан і Непал дійшли згоди прибрати тарифи при торгових операціях, а також до поставки транспортних засобів до Непалу через порт Читтагонг у Східному Пакистані (нині Бангладеш) і встановленню повітряного сполучення. Ці домовленості знизили економічну залежність Непалу від Індії[9].

---

[5] Hudson, V. (2008). The History and Evolution of Foreign Policy Analysis. In S. Smith (ed.), *Foreign Policy: Theories, Actors, Cases* (pp. 47-56). Oxford University Press.

[6] Kaler, S. (2016). Successes and Failures of SAARC. *Indian journal of applied research*, 6 (3), 212-213.

[7] Nepal-Pakistan friendship and cultural Association. (n.d.). *Pakistan-Nepal Relations.* Retrieved from http://npfca.org.np/history-of-nepal-pakistan-relations

[8] Government of Nepal – Ministry of Foreign Affairs (2019). *Nepal-Pakistan Relations.* Retrieved from https://mofa.gov.np/nepal-pakistan-relations/

[9] Library of Congress. (n.d.). *Pakistan and Bangladesh.* Retrieved from http://countrystudies.us/nepal/66.htm

З тих пір були проведені різні візити на високому рівні. Участь у них брали наступні особи. З Непалу король Махендра, король Бірендра, колишній наслідний принц Дипендра, прем'єр-міністри Нагендра Прасад Ріал, Сурія Бахдур Тхапа, Марич Ман Сингх, Гірджа Парсад Койрала і Шер Бхадурі Деуба, які неодноразово відвідували Пакистан. З боку Пакистану побували президенти Аюб Хан, Яхья Хан, Фазл-е-Елахі Чаудхрі, Зія-уль-Хак, Первез Мушарраф і прем'єр-міністри Мухаммад Хан Джанжо, Мохтарма Беназір Бхутто Шахід, Шаукат Азіз і прем'єр-міністр Сайед Юсуф Раза Гілані. Крім того, було здійснено багато взаємних візитів на рівні міністрів двох держав. У 1962 р. Непал відкрив посольство в Пакистані, а в 1975 р. було відкрито почесне непальське консульство в Карачі[10].

З 1962 р. розпочались торговельні відносини між двома країнами, коли непальська делегація відвідала Пакистан і підписала угоду про взаємну торгівлю[11]. В якості подальших заходів з розвитку торгових відносин міністр торгівлі Пакистану відвідав Катманду в травні 1965 р. Згодом міністр торгівлі Непалу (г-н Нагендра Прасад Ріджал) і глава Комісії з планування відвідали Пакистан в 1966 і 1969 роках відповідно[12]. У той час непальський експорт до Пакистану включав деревину, насіння олійних культур і лікарські трави, при цьому Непал імпортував фармацевтичні продукти, текстиль, спортивні товари і т.д.

Наприкінці 1970-х років обидві країни відчули необхідність переглянути торгову угоду 1962 р. Відповідно, міністр торгівлі Пакистану відвідав Непал в 1979 році для обговорення нової торгової угоди. Нову торговельну угоду було підписано в липні 1982 р.[13] Проте двостороння торгівля залишилась незначною через географічні обмеження Непалу та відмови Індії від транзитного сухопутного маршруту до Непалу. З тих пір торгові делегації регулярно здійснюють взаємні візити. Непальські бізнесмени відвідують щорічний торговий форум у Карачі. Однак торгівля між двома країнами не відповідає існуючому потенціалу й їм необхідно подвоїти свої зусилля у цьому напрямі.

Слід зауважити, що Непал став однією із перших держав, яка визнала незалежність Бангладеш. Хоча під час Індо-пакистанської війни 1971 р. Непал офіційно підтримував нейтралітет. У відповідь на цей недружній крок Ісламабад розірвав дипломатичні відносини з Катманду у 1972 р.[14] Згодом дипломатичні відносини були відновлені.

Варто відмітити, що від початку встановлення дипломатичних відносин між Непалом і Пакистаном, обидві країни дотримувалися однакової позиції майже у всіх міжнародних питаннях та ситуаціях. Від Камбоджі до Афганістану і від Палестини до ірансько-іракської війни обидві країни завжди дотримувалися однакових поглядів. Обидві країни також підтримували позицію один одного з основних політичних питань.

Пакистан підтримав вступ Непалу до Організації Об'єднаних Націй (1955 р.) і згодом його кандидатуру на непостійне місце в Раді Безпеки ООН (1968 р.) Пакистан також був прихильником пропозиції Непалу про зону миру. Пакистан був першою країною, яка підтримала дану ініціативу Непалу, заявивши, що ця пропозиція є цінним внеском у справу миру в регіоні. Непал підтримав пропозицію Пакистану про створення зони, вільної від ядерної зброї в Південній Азії у 1974 р. і завжди голосував за це в Організації Об'єднаних Націй. Непал також підтримав членство Пакистану в Русі неприєднання (РН). Обидві країни також підтримували те, щоб Індійський океан був оголошений зоною миру[15].

[10] Government of Nepal – Ministry of Foreign Affairs (2019). *Nepal-Pakistan Relations*. Retrieved from https://mofa.gov.np/nepal-pakistan-relations/

[11] Embassy of Pakistan Kathmandu. (n.d.). *Pak–Nepal Economic Relations*. Retrieved from http://pakembnepal.org.pk/pak-nepal-economic-relations/

[12] Ibidem.

[13] Amin, S. (2009). Op. cit., 84.

[14] Hudson, V. (2008). Op. cit., 48.

[15] Sattar, A. (2010). *Pakistan's Foreign Policy (1947-2009): A Concise History*. Karachi: Oxford University Press, 112.

Важливою подією у двосторонніх відносинах стало підписання у 1983 р. Угоди про створення спільної економічної комісії, яку підписали міністри фінансів двох країн. Відповідно до цієї Угоди обидва уряди погодилися вжити всіх необхідних заходів для зміцнення і розвитку економічного і технічного співробітництва між двома країнами на взаємовигідній основі у сферах економіки, торгівлі, промисловості, сільського господарства, освіти, науки і техніки, зв'язку, культури і туризму. Комісія під співголовуванням міністра фінансів Непалу і міністра економіки Пакистану провела свою першу зустріч в Катманду в 1983 р. й другу в Ісламабаді у 1984 р. За останні 25 років комісія збиралась всього два рази. Її зусилля призвели до підписання різноманітних двосторонніх угод в сферах сільського господарства, авіаперевезень, торгівлі, уникнення подвійного оподаткування, культури і туризму.

Відповідно до Угоди про культуру 1970 р. уряд Пакистану надає непальським студентам освітні послуги, навчання та стипендії в областях банківської справи, сільського господарства, торгівлі, медицини, машинобудування, фармацевтики і т. д. Згідно з програмою технічної допомоги Пакистану (PTAP), уряд Пакистану щорічно надає стипендії Непалу в галузі медицини, фармації та інженерії. У Пакистані 500 студентів-непальців, які навчаються в галузі медичної науки, техніки, фармації, інформаційних технологій, соціальних наук, менеджменту та масової комунікації. Пакистан забезпечує довгострокову і короткострокову підготовку урядовцям Непалу[16]. До 1970 р. Пакистан у рамках плану Коломбо навчав дев'яносто сім пілотів і авіаційних інженерів Непалу. В даний час непальським студентам щорічно пропонується кілька стипендій для навчання в професійних коледжах Пакистану на додаток до навчання в банківському секторі і курсам по комунікації в засобах масової інформації.

Непал та Пакистан співпрацюють у межах СААРК – Асоціації регіонального співробітництва країн Південної Азії – із року її заснування у 1985 р. СААРК була створена Бангладеш, Шрі-Ланкою, Бутаном, Мальдівськими Островами, Індією, Непалом і Пакистаном з метою сприяння економічному, культурному, соціальному розвитку і спільній самозабезпеченості країн-членів. Афганістан отримав членство в організації у 2007 р. У число країн, що мають статус спостерігача, входять США, Європейський союз, Китай, Японія, Австралія, Південна Корея, Іран, М'янма і Маврикій[17].

Особливою є співпраця Непалу та Пакистану у рамках СААРК у сфері науки[18]. Принципи СААРК визнали, що грамотність є фундаментальним правом людини і фундаментом для навчання протягом усього життя, яке приймається через освіту. Вона є абсолютно необхідною для соціального і людського розвитку у його здатності трансформувати життя. Для індивідів, сімей і суспільства це є інструмент розширення можливостей для покращення здоров'я, доходу і відносин зі світом. Тому Пакистан та Непал приділяють особливу увагу підвищенню рівня грамотності в регіоні шляхом підвищення якості освіти. Неграмотність була головною перешкодою для економічного розвитку та соціальної емансипації, і що викорінення неграмотності в регіоні.

Під час Другого саміту СААРК (Бангалор, 16-17 листопада 1986 р.) глави держав або урядів підтвердили велике значення посилення участі людей для забезпечення успішної регіональної співпраці. Держави-члени підкреслили необхідність сприяння посиленню контактів між народами регіону через такі дії, як регулярний і частий обмін науковцями, науковцями, художниками, авторами, фахівцями та бізнесменами, а також сприяння туризму.

На третьому саміті (Катманду, 2-4 листопада 1987 р.) лідери заснували кафедри СААРК, стипендії для держав-членів СААРК для просування освітніх закладів у регіоні СААРК. Під час Четвертого саміту (Ісламабад, 29-31 грудня 1988 р.) лідери вирі-

[16] Government of Nepal – Ministry of Foreign Affairs (2019). *Nepal-Pakistan Relations.* Retrieved from https://mofa.gov.np/nepal-pakistan-relations/

[17] Kaler, S. (2016). Op. cit., 212.

[18] South Asian Association for Regional Cooperation (2019). *Education security and culture.* Retrieved from http://saarc-sec.org/areas_of_cooperation/area_detail/education-security-and-culture/click-for-details_11

шили, що освіта може бути включена як узгоджена сфера співпраці, оскільки всі діти є основним засобом розвитку людських ресурсів. Тому дітям слід приділяти найвищий пріоритет у плані національного розвитку.

На восьмому саміті (Нью-Делі, 2-4 травня 1995 р.) глави держав чи урядів відзначили, що неграмотність є однією з основних причин бідності, відсталості та соціальної несправедливості і закликає держави-члени ініціювати більш конкретні програми, спрямовані на ліквідація неграмотності у регіоні переважно до 2000 р. Лідери вирішили дотримуватися 1996 року як «Рік грамоти СААРК». Щоб підвищити рівень грамотності в регіоні, визнаючи ресурсні, людські та інфраструктурні обмеження для просування професійно-вищої освіти в регіоні, лідери на дев'ятому саміті (Мале, 12-14 травня 1997 р.) погодилися, що нові та інноваційні методи «Відкрите навчання та дистанційна освіта» можуть відігравати ефективну роль у задоволенні регіональних потреб економічно ефективним та гнучким способом. Відповідно, лідери погодилися, що інституційні засоби в такій освіті, які є в регіоні, повинні використовуватися в регіональному масштабі. Також слід вивчити можливість створення Консорціуму відкритих університетів у регіоні[19].

У рамках регіонального співробітництва у галузі культури Непал і Пакистан вперше зустрілись під час Технічного комітету з питань спорту, мистецтв і культури, що відбулася у Нью-Делі в січні 1989 р. З тих пір вона була важливою сферою співпраці між країнами у СААРК. Десятий саміт (Коломбо, 29-31 липня 1998 р.) Визнав глибокий культурний континуум Південної Азії як історичну основу для підтримки гармонійних відносин між народами регіону і привітав пропозицію Шрі-Ланки провести зустріч міністрів культури з метою, серед іншого, створення Центру культури Південної Азії. У листопаді 2001 р. в Коломбо відбулося підготовче засідання секретарів з питань культури, в якому було рекомендовано практичні заходи, зокрема, для охорони, збереження та підтримки культурних і паломницьких місць; розвиток археології та музикознавства; заохочення сучасного мистецтва та культури; залучення корпоративного сектору та недержавних організацій до культурної діяльності; розвиток кооперaційних зв'язків з ООН та іншими регіональними установами.

Зустріч міністрів культури (Коломбо, 5-7 лютого 2003 р.) затвердила заходи щодо захисту, збереження та збереження культурної спадщини Південної Азії, а також співпрацю між державами-членами у просуванні сучасного мистецтва та культури. У вересні 1999 р. в Шрі-Ланці пройшов перший кінофестиваль СААРК. З цього приводу було також проведено три семінари, присвячені різним аспектам кінематографу Південної Азії, включаючи фільм як культурне вираження, кінематографічний маркетинг та дистрибуцію, а також майбутнє кіноіндустрії. Ще один кінофестиваль відбувся в Шрі-Ланці у грудні 2004 р. Затверджено Рекомендації Технічного комітету з прав людини на першому засіданні (Коломбо 4-5 березня 2004 р.) про те, що кінофестивалі СААРК можуть бути організовані щорічно державами-членами. Це значною мірою сприяє просуванню культури серед країн СААРК, зокрема між Непалом та Пакистаном. Лідери під час Дванадцятого саміту (Ісламабад, 4-6 січня 2004 р.) пишалися багатою культурною мозаїкою народів Південної Азії і підкреслювали необхідність збереження традиційних навичок і ремесел, а також сприяння культурним обмінам між народами.

Під час тринадцятого саміту (Дакка, 12-13 листопада 2005 р.) лідери визнали вирішальну роль культури у наближенні людей Південної Азії. Вони також підкреслили, що співпраця у сфері культури є життєво важливою для зміцнення та проектування чіткої ідентичності Південної Азії. Міністрам культури СААРК було доручено найближчим часом зустрітися для розробки порядку денного СААРК для культури[20].

[19] South Asian Association for Regional Cooperation (2019). *Education security and culture*. Retrieved from http://saarc-sec.org/areas_of_cooperation/area_detail/education-security-and-culture/click-for-details_11

[20] Delinic, T. (2011). Op. cit., 56.

Також на тринадцятому саміті СААРК глави держав чи урядів доручили міністрам культури СААРК якомога швидше зустрітися з метою розробки порядку денного СААРК для культури. Відповідно, на запрошення уряду Шрі-Ланки 31 жовтня 2007 р. в Коломбо відбулося Друге засідання міністрів культури. На засіданні були розглянуті питання створення культурного центру СААРК у Шрі-Ланці та створення Музею текстилю та ремесл СААРК в Індії, Програми СААРК з питань культури, охорони, збереження та збереження культурної спадщини Південної Азії, включаючи нематеріальну культурну спадщину. у Південній Азії, розширення співпраці між державами-членами у просуванні сучасного мистецтва та культури в Південній Азії, пропаганда культурного туризму, паломників, проведення культурних фестивалів, кінофестивалів тощо, а також співпраця з міжнародними організаціями[21].

У політичному сенсі Непал і Пакистан залишалися добрими друзями протягом десятиліть. Пакистан висловив підтримку демократичних перетворень у Непалі та руху Джана Андолана 2006 р. Пакистан привітав відновлення діяльності парламенту Непалу і висловив надію, що ця подія відкриє епоху тривалого миру і процвітання в Непалі. При цьому, Пакистан заявляв про свою підтримку суверенітету, територіальної цілісності і мирного розвитку Непалу.

У рамках гуманітарної співпраці Пакистан надає допомогу Непалу у багатьох сферах. Пакистанська місія в Катманду надає медичне обладнання, включаючи машини швидкої допомоги, різним лікарням в Непалі. Крім того, він передав комп'ютерне обладнання ряду установ, швейні та в'язальні машини різним організаціям і книги для певних бібліотек. Однак найважливішим пожертвуванням з Пакистану була очна лікарня Бхаратпур на 50 ліжок у Читване, яка була побудована близько 21 рік тому і обслуговує близько 1,5 мільйонів чоловік. На додаток до всіх видів співробітництва, згаданим вище, дві країни також надають одна одній надзвичайну допомогу в разі стихійних лих. Непал відправив партію гуманітарної допомоги, коли в жовтні 2005 р. у північній частині Пакистану стався землетрус, і пожертвував 10 млн. рупій.

Отже, відносини Непалу та Пакистану протягом XX – початку XXI століття можна охарактеризувати як динамічні: від активного політико-економічного та культурного діалогу до розкриву дипломатичних відносин. Непал і Пакистан залишалися добрими друзями протягом десятиліть. При цьому, Пакистан заявляв про свою підтримку суверенітету, територіальної цілісності і мирного розвитку Непалу. В Організації Об'єднаних Націй та інших міжнародних форумах Пакистан і Непал координують свої позиції і підтримують кандидатури один одного. Лідери Пакистану та Непалу завжди зустрічаються в кулуарах міжнародних конференцій.

REFERENCES

Ahmad, S. (2007). *Pakistan's Foreign Policy*. Lahore: Daily Nation. [in English]

Ahmed, S. (2009). Foreign Policy of Pakistan and Policy Making Process. In M. Ahmar, *Foreign Policy Making Process; A Case Study of Pakistan*. Islamabad: University of Karachi: Department of International Relations in Collaboration with Hanns Seidel Foundation. [in English]

Amin, S. (2009). *Historical Basis of Pakistan's Foreign Policy Making Process.* Islamabad: University of Karachi: Department of International Relations in Collaboration with Hanns Seidel Foundation. [in English]

Delinic, T. (2011). *SAARC-25 Years of Regional Integration in South Asia*. KAS International Reports. [in English]

Embassy of Pakistan Kathmandu. (n.d.). *Pak–Nepal Economic Relations*. Retrieved from http://pakembnepal.org.pk/pak-nepal-economic-relations/ [in English]

Government of Nepal – Ministry of Foreign Affairs (2019). *Nepal-Pakistan Relations*. Retrieved from https://mofa.gov.np/nepal-pakistan-relations/ [in English]

Hudson, V. (2008). The History and Evolution of Foreign Policy Analysis. In S. Smith (ed.), *Foreign Policy: Theories, Actors, Cases* (pp. 47-56). Oxford University Press. [in English]

[21] South Asian Association for Regional Cooperation (2019). *Education security and culture*. Retrieved from http://saarc-sec.org/areas_of_cooperation/area_detail/education-security-and-culture/click-for-details_11

Kaler, S. (2016). Successes and Failures of SAARC. *Indian journal of applied research*, 6 (3), 212-213. DOI: 10.36106/ijar [in English]

Library of Congress. (n.d.). *Pakistan and Bangladesh.* Retrieved from http://countrystudies.us/nepal/66.htm [in English]

Nepal-Pakistan friendship and cultural Association. (n.d.). *Pakistan-Nepal Relations.* Retrieved from http://npfca.org.np/history-of-nepal-pakistan-relations [in English]

Sattar, A. (2010). *Pakistan's Foreign Policy (1947-2009): A Concise History*. Karachi: Oxford University Press. [in English]

South Asian Association for Regional Cooperation (2019). *Education security and culture*. Retrieved from http://saarc-sec.org/areas_of_cooperation/area_detail/education-security-and-culture/click-for-details_11 [in English]

Iryna Habro,
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-8215-7615
Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolaiv, Ukraine

Yelyzaveta Kabachek,
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0746-6239
Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolaiv, Ukraine

Peculiarities of the relationship between Nepal and Pakistan in the XX – early in the XXI century

Pakistan and Nepal are South Asian states that are members of the South Asian Regional Cooperation Association. Pakistan is a heavily populated, militarized state with a nuclear arsenal. Nepal is a small country in the Himalayas that does not have a large arsenal of weapons. Both states were officially established in the mid-twentieth century. Conflicts on the border between Pakistan and India continue to erupt. Nepal, which is partially dependent on India, cannot always condemn its actions, if it wants to maintain good relations with Pakistan. Pakistan-Nepal's relations have been volatile during the XX- at the beginning of the XXI century - from friendly relations to the breaking of diplomatic relations. However, Nepal is a strategically important territory for Pakistan. In spite of poor transport links, Pakistan prioritizes increasing trade and revitalizing relations with Nepal, as such developments will drive India out of this area, with the geopolitical map of the world undergoing change and India losing its dominant position. Both Pakistan and Nepal play an active role in SAARC, reflecting, in essence, their shared desire to promote peace and progress in South Asia.

The article describes the relationship between Pakistan and Nepal in the twentieth century. In the course of the work, the history of Nepal-Pakistan relations was investigated, the peculiarities of cooperation within the Association of Regional Cooperation of South Asia were explored, economic and cultural cooperation was studied. The specifics of Nepal-Pakistan relations are hardly revealed in the works of national scientists, which is relevant to this research.

Keywords: *Pakistan, Nepal, South Asian, SAARC, economic cooperation, political cooperation*

УДК 1 : 316.3+340.12
DOI: 10.26693/ahpsxxi2019.01.039

ІНФОРМАЦІЙНЕ СУСПІЛЬСТВО: АМБІВАЛЕНТНІСТЬ ДИНАМІКИ РОЗВИТКУ

Олег Данильян,
e-mail: odana@i.ua
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-5308-4664
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77

Олександр Дзьобань,
e-mail: a_dzeban@ukr.net
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2075-7508
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77

У статті продемонстровано, що у сучасному суспільстві проявляються реалії у вигляді «нормальних аварій». Виділені декілька найбільш ілюстративних амбівалентних тенденцій сучасного соціального розвитку, що проявилися у різних аспектах людської діяльності і є «нормальними аваріями». Обґрунтовується, що сучасні мережеві комунікації відрізняються нелінійністю, відсутністю центру та ієрархії, що впливає на динаміку суспільства.

Ключові слова: *інформаційне суспільство, комунікації, «нормальні аварії», соціальна динаміка, глобалізація, урбанізація*

Актуальність дослідження і постановка проблеми. Сучасне суспільство характеризується глибокими соціокультурними трансформаціями та змінами, причиною яких стало усвідомлення людством себе єдиною глобальною загальною цивілізацією, що включає такі загальні елементи, як локальні, регіональні й інші. Навколо глобалізаційних процесів точаться дискусії у контексті концепції зіткнення та боротьби цивілізацій, а також з приводу становлення глобальної земної цивілізації в умовах однополюсного світу. Гостроти цій проблемі додає й проблематика розвитку інформаційного суспільства, динаміка якого характеризується яскраво вираженою амбівалентністю.

З появою нового типу суспільства його структура і структура соціальних зв’язків зазнає серйозних змін. Це відбувається завдяки новим способам соціальної взаємодії, заснованим на появі та впровадженні нових інформаційних технологій, за допомогою яких стало можливим створення єдиної глобальної комунікаційної мережі. Це призводить до того, що сильно видозмінюється структура інформаційних каналів, комунікативний простір особистості стає більш насиченим. Віртуальна реальність, яка конструюється за допомогою комп’ютерних технологій і глобальної комунікаційної мережі Інтернет, додає нового виміру у соціальні відносини. Процеси виробництва, споживання, освіти тощо переносяться у сферу віртуального. Внаслідок віддаленості, знеособленості або анонімності комунікаційних процесів у віртуальному середовищі змінюється уявлення не тільки про структуру комунікаційного процесу, але і про характеристики суб’єктів комунікації. А процес віртуалізації суспільства сприяє появі нових, або видозміні існуючих соціальних практик, що, у свою чергу, викликає реакцію на них з боку громадськості, завдяки чому виникають нові поведінкові, комунікативні алгоритми.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Останні 10-15 років відрізняються зростанням числа локальних і глобальних криз різноманітних сфер життя, які

впливають на функціональність соціальної системи і її елементів. Зростає рівень невизначеності, ускладнюються всі аспекти життя індивіда й функціонування соціуму. Одночасно з цим ускладнюються комунікації між елементами соціальних систем, утворюються метасистеми з підвищеною взаємозалежністю між собою. Такі тенденції знайшли відображення в сучасних філософських та соціологічних теоріях, пов'язаних з ускладненням соціальних систем, зі становленням мережевої структури сучасного суспільства і зі збільшенням його ризикогенності у глобальному масштабі[1].

Крім того, у сучасних публікаціях мають місце досить цікаві окремі точки зору на проблему динаміки розвитку сучасного суспільства. Так, наприклад, Л. Хижняк акцентує увагу на різкому дисбалансі позитивної та негативної інформації, яка циркулює в суспільстві і формує суспільну думку стосовно суспільного розвитку, на відсутності коректного обговорення різних точок зору на етапах проектування, розповсюдження й супроводу умовної одиниці інформаційно-психологічного впливу – мема[2].

О. Маркозова вважає, що інформаційне суспільство і його система цінностей є не тільки благом, що сприяє становленню самостійної особистості, розвитку її внутрішніх ресурсів, але й несе загрозу традиційним цінностям і культурі і сучасна цивілізація стрімко трансформується у «суспільство ризиків», яке ускладнює процеси життєдіяльності і ефективного розвитку[3].

У контексті досліджуваної проблеми цілком слушною уявляється точка зору С. Грабтрі й М. Нельсона (C. Crabtree, M. Nelson), які акцентують увагу на забезпеченні захисту прав і свобод людини в інформаційній сфері як на основній умові безпечного розвитку інформаційного суспільства[4].

А. Вейга (A. Veiga) і Н. Мартінс (N. Martins), зазначають, що лідери різних спільнот можуть впливати на культуру громадян, використовуючи різні підходи до створення комфортного середовища для позитивної динаміки розвитку інформаційного суспільства. Успіхи у цьому напрямку залежить від авторитету лідера, ефективної практики управлінської діяльності[5].

На думку Н. Сафа (N. Safa) і К. Мапл (C. Maple), інформаційна (комп'ютерна) грамотність є ключовим елементом ефективного суспільного розвитку. На їхнє переконання, високий рівень знань в інформаційно-комунікаційній сфері дозволяє усім суб'єктам суспільства більш глибоко усвідомлювати та відстоювати ціннісні аспекти особистісного і суспільного буття[6].

Ф. Беланджер (F. Belanger), С. Колліньон (St. Collignon), К. Енгет (K. Enget), Е. Негангард (E. Negangard) роблять висновок про те, що оскільки в даний час одним

---

[1] Гидденс, Э. (2004). *Ускользающий мир: как глобализация меняет нашу жизнь*. Москва: Весь мир; Бергер, П. & Хантингтон, С. (2004). *Многоликая глобализация*. Москва: Аспект Пресс; Beck, U. (2010). *World at Risk*. Cambridge: Polity Press; Castells, M. (2010). *The Information Age: Economy, Society and Culture. Volume I: The Rise of the Network Society*. Oxford: Wiley-Blackwell; Urry, J. (2000). *Sociology beyond Societies. Mobilities for the twenty-first century*. London and New York: Routledge.

[2] Хижняк, Л.М. (2017). Міфи про соціальну статистику, професійна підготовка соціологів та інформаційна безпека держави. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи, 38,* 92-95.

[3] Маркозова, О.О. (2016). Досягнення життєвого успіху людини в умовах інформаційного перевантаження. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Філософія, 4 (31)*, 175-182.

[4] Crabtree, C. & Nelson, M.J. (2017). New Evidence for a Positive Relationship between De Facto Judicial Independence and State Respect for Empowerment Rights. *International studies quarterly, 61 (1),* 210-224.

[5] Veiga, A. & Martins, N. (2017). Defining and identifying dominant information security cultures and subcultures. *Computers & Security, 70*, 72-94.

[6] Safa, N. & Maple, C. (2016). Human errors in the information security realm – and how to fix them. *Computer fraud and security, 9*, 17-20.

з найцінніших активів тієї чи іншої організації є інформація, то і увага до підтримання тенденцій безпечної динаміки суспільного розвитку є першочерговою[7].

Аналіз розглянутих позицій свідчить, що про відсутність єдиного підходу до розуміння сутності і, головне, напрямків забезпечення нормального прогресивного розвитку суспільства в умовах його тотальної інформатизації й мереживізації. Це дозволило авторам цієї статті сформулювати ***мету*** – окреслити й дослідити найбільш суттєві показники амбівалентності динаміки розвитку інформаційного суспільства.

Результати та дискусії. Інформаційно-комунікаційні системи, що бурхливо розвиваються, сприяють створенню всесвітнього (глобального) інформаційного простору як умови обігу інформації. Комунікаційний простір інформаційного суспільства насичений міфами, символами, ідеологемами, які регулюють і нормують масову свідомість у попередні епохи. Стрімке поширення інформації впливає на специфіку спілкування, ціннісно-світоглядні настанови. Ці нові комунікаційні форми створюють нове соціокультурне середовище. Інформація є своєрідним інструментом, що сприяє функціонуванню та розвитку культури. Вона забезпечує збирання, зберігання, переробку й поширення відомостей, що відтворюють культурні явища. Сучасну цивілізацію більшість дослідників називають інформаційною. Це зумовлено медіатизацією культурного простору, коли нові технології стосуються всіх сфер життя. Нові засоби інформації стали не тільки передаточними механізмами, але й засобом виробництва сучасної культури, формування ціннісних структур особистості[8].

Відтак сучасне суспільство зазнає масштабних структурно-функціональних змін, свідченням чого служать системні кризи глобального значення, протестні рухи та інсценовані у мережевих комунікаціях конфлікти, поширення ідеологічних течій радикального й екстремістського спрямування. Зростає нестабільність, а уразливості ускладнюються і збільшуються в числі, торкаючись функціональності і традиційних, і сучасних мережевих комунікацій. Відбуваються зіткнення традиційних форм соціальності й нових реальностей, які кардинально відрізняються від них, включаючи реальність віртуальну. Уразливості індустріального модерну (зокрема, нерозвиненість технологій, дегуманізація культури капіталістичних відносин) і вразливості рефлексивного модерну вступають у складні взаємодії, також впливаючи на характер соціокультурних комунікації.

Соціальні зв'язки узагальнено є каналами соціальної комунікації, а сам процес комунікації значень, символів, норм, тобто рух інформації, – необхідною складовою регулювання суспільних відносин. Взаємини людини й держави, людей і соціальних інститутів, людини в різних сферах суспільства, міжособистісні взаємодії втілюються в різних формах соціальної комунікації[9].

Нелінійна, складна динаміка розвитку сучасного суспільства призводить до того, що лінійні прогностичні методи втрачають свій сенс і функціональну значущість. Проявляються реалії у вигляді «нормальних аварій», під якими Ч. Перроу розуміє нові соціальні вразливості, потенційні катастрофи і нещасні випадки, які є наслідком зростаючої взаємодії між людиною і складними технічними системами, при цьому «серйозні інциденти неминучі навіть при найкращому менеджменті і повній увазі до безпеки»[10]. Вони підвищують ступінь уразливості не лише індивіда, але й суспільства у цілому і його підсистем. При цьому невідомо, чи відбудеться катастрофа: «нормальні аварії» можуть проявити себе у вигляді «раптом-подій» (Ж. Дерріда), а можуть

[7] Belanger, F., Collignon, St., Enget, K. & Negangard, E. (2017). Determinants of early conformance with information security policies. *Information and Management, 54,* 887-901.

[8] Тортіка, О.О., Біличенко, О.Л. (2010). Інформаційно-комунікаційний простір як відображення сучасного соціокультурного середовища. *Вісник Харківської державної академії культури, 30,* 82.

[9] Афенченко, Г.В. (2009). Соціологічні аспекти вивчення комунікацій соціокультурної діяльності. *Вісник Харківської державної академії культури, 27,* 100.

[10] Perrow, Ch. (2011). *Normal Accidents: Living with High-Risk Technologies*. Princeton: University Press, 3.

залишитися лише потенційно небезпечною ситуацією. На думку Перроу, поява нових уразливостей такого штибу в сучасному світі частішає у зв'язку з трьома основними факторами: концентрацією енергії, скупченням населення в зонах ризику і зосередженням економічної й політичної влади. Одночасно з тим, що «нормальні аварії» є неминучою потенційною побічною дисфункціональністю складних систем, вони є ще й продуктами комунікативної діяльності людей, зокрема, того, що стосується традиційної нерівності у розподілі благ і влади[11].

Однак це, перш за все, системне явище, саме тому природна вразливість складного суспільства не може бути повністю елімінована, але при цьому її можна деякою мірою мінімізувати за рахунок певних заходів. Такі заходи повинні бути орієнтованими на прийняття адекватних новим соціальним викликам і на розуміння властивостей сучасного відкритого мережевого соціуму і його комунікативних амбівалентних методах управління. Такі методи, у свою чергу, повинні орієнтуватися на реактивне і якісне вирішення традиційних завдань і розосередження концентрацій влади і потенційно небезпечних енергій, а також на кооперацію елементів і акторів систем безпеки, у тому числі пересічних громадян. Саме тому сьогодні надзвичайно актуалізується аналіз уразливостей у сучасному суспільстві, в якому комунікації та інформація стають значущими факторами соціальної динаміки: результати такого аналізу можуть сприяти розробці реальних заходів, що приводять до нейтралізації потенційно небезпечних умов існування людства.

Аналіз літератури дозволяє виділити декілька найбільш ілюстративних амбівалентних тенденцій соціального розвитку, що проявилися у різних аспектах людської діяльності і є «нормальними аваріями».

Світова фінансово-економічна криза 2008-2009 рр. слугує яскравим прикладом становлення «нормальних аварій», неминучих в умовах взаємодії людини зі складними системами. Мануель Кастельс, автор теорії мережевого інформаціонального суспільства, називає світову кризу вкрай симптоматичним явищем, яке свідчить про значні трансформації у структурі суспільства, про початок руху соціальних «тектонічних плит», про дисфункціональності у процесах комунікації[12].

Причини кризи кореняться, за М. Кастельсом, у технічному оновленні інструментарію фінансових систем, який викликав ускладнення, прискорення і підвищення ризикогенних фінансових операцій: з'явилися нові фінансові продукти та інструменти (деривативи, ф'ючерси, опції, секулятизоване страхування), які елімінували транспарентність глобального фінансового ринку і практично повністю віртуалізували його. Це, разом з національною політикою дерегуляції та лібералізації економік викликало безконтрольний рух потоків капіталу у світі. Слабкий контроль над торгівлею цінними паперами і фінансовим сектором сприяв появі все більшого числа брокерів, які практикують ризиковане кредитування для отримання максимального особистого доходу[13]. У свою чергу, глобальна автоматизація фінансових процесів поставила власну логіку функціонування повністю над потребами суспільства[14], що призвело до того, що різні актори стали існувати в різних реальностях без перетину цілей, в принципі ускладнюючи можливість і суб'єктивну потребу в коммунікації між ними. Внаслідок цього комунікації між учасниками фінансово-економічних процесів, що представляють домінуючі групи ринку, в тому числі, державними інститутами і контролюючими органами, на всіх рівнях значно ускладнилися, взаємодії між акторами стали носити вразливий характер. Між учасниками глобальної фінансової системи проявляється неузгодженість, комунікації між ними стали дисфункціональними, продиктованими егоїстичними інтересами і пріоритетом отримання власної вигоди.

[11] Perrow, Ch. (2011). Op. cit., 31.
[12] Castells, M. (2010). Op. cit., XIX.
[13] Ibid, XX.
[14] Ibid, XXV.

Відсутність довіри учасників фінансово-економічної системи один до одного[15] стало природною уразливістю такої практики, істинні мотиви тих чи інших акторів виявилися завуальованими. Наступна масштабна сек'юритизація всіх організацій, ділових угод і майна, у свою чергу, перетворила фінансову оцінку в основний показник ефективності підприємств, урядів і навіть економік країн, що призвело до контингентності – низці не найкращих рішень, прийнятих у відриві від багатьох факторів, зокрема, ігноруючи мережевізацію соціуму. Погіршило ситуацію і прагнення до прагматизму, бажання постійного зростання прибутку, а також ризикогенного придбання значно більшого числа товарів і послуг, аніж цього могли собі дозволити господарства. Останнє зокрема, часто уможливлюється за рахунок інсценування за допомогою кодів сигніфікації (зокрема реклами) заохочень до взяття кредитів, що, як правило, здійснюється за допомогою мережевих комунікацій.

Таким чином, комунікації у сфері споживчої поведінки набувають якостей «нормальних аварій», проявляють себе амбівалентно і складно. Індивіди прагнуть якомога вигідніше використовувати свої особисті ресурси, у зв'язку з цим проявляється тенденція до якісної зміни ролі споживача з пасивного до активного – такого, що здійснює відбір рішень, коментує, радиться, рекомендує, пропонує свої варіанти. Прагнення більше встигнути за короткий проміжок часу призвели до інтенсифікації комунікацій, зокрема мережевих, але зв'язки між споживачами у такому контексті служать для задоволення інсценованих потреб і передусім є, як справедливо вважає Л. Щеліна, своєрідною грою кодів сигніфікації[16]. Адже при цьому вони недостатньо критично оцінюють інсценовані товаровиробниками відкладені наслідки, парадоксальним чином перетворюючи своє життя у ще більш вразливе. Збільшення числа іпотечних кредитів, зростання кредитування на великі суми грошей[17], що відбулися одночасно з цим, засилля мікрокредитів стало основою життя, нормою без оцінки збільшення вразливості. Подібні практики народжують, у свою чергу, «нормальні аварії» – зокрема, у вигляді фінансово-економічної кризи, і призводять до перетворення комунікацій у такому контексті в елемент ірраціональної вистави (Г. Дебор)[18].

«Нормальні аварії» потенційно виникли в усьому світі і в системі праці та зайнятості. У контексті розвитку технічно нових засобів комунікації проявляється характерна матриця праці, що створює абсолютно нові соціальні явища і самостійно виникаючі практики, засновані на дистанційних зв'язках. Такі тенденції розвиваються саме у зв'язку з експансією мереж, що, як зазначає М. Кастельс, є принципово важливим для розуміння природи соціальних комунікацій у XXI ст. Вчений вважає важливим сигналом кардинальних змін у сучасному суспільстві трансформацію структури і формату праці і трудових відносин, а також зайнятості в усьому світі[19]. Вжиті заходи для розвитку сфери виробництва і фінансово-економічного сектору виявилися вельми амбівалентним, надзвичайно впливовими на комунікації між людьми, їх трудові та особисті стосунки, такими, що породили безліч уразливостей.

Зміни в комунікаціях у сучасному суспільстві є досить кардинальними, вони суттєво впливають на трансформації сфери праці[20]. Світова економічна криза значною мірою посилила проблеми, пов'язані з регулюванням зайнятості, і показала, що за період реформ так і не вдалося створити дієві механізми забезпечення ефективної зайнятості. Неминучими наслідками цієї кризи стали: зниження платоспроможного попиту населення, що призвело до зменшення попиту на товари та послуги, значне скорочення виробництва товарів і послуг, масове звільнення персоналу на підприєм-

[15] Viewpoint: Manuel Castells on the Rise of Alternative Economic Cultures. (2012, October 31). Retrieved from http://www.bbc.com/news/business-20027044

[16] Щелина, Л.А. (2016). *Уязвимости сетевых коммуникаций в современном обществе: теоретико-методологические подходы*: *дис.... канд. социол. наук*. Москва: МГИМО(У).

[17] Castells, M. (2010). Op. cit., XXV.

[18] Дебор, Г. (2000). *Общество спектакля*. Москва: Логос.

[19] Castells, M. (2010). Op. cit., XXIV.

[20] Castells, M. (2010). Op. cit., XXII.

ствах і, як наслідок, підвищення рівня безробіття та підвищення напруженості на регіональних ринках праці. Кризові явища спричинили не менш глибоку соціальну кризу. Наслідки цієї кризи впливають на всі процеси, які відбуваються в суспільному житті, і безпосередньо стосуються зайнятості населення[21].

Масово впроваджуються технічні новації в організації, відбувається автоматизація виробництва з використанням інформаційних технологій контролю та управління. У зв'язку з цим, підвищується ефективність виробництва за рахунок автоматизації таких операцій, які раніше вимагали великих фізичних і тимчасових витрат. Крім того, прагнення до автоматизації стимулює розвиток наукомістких виробництв і затребуваність наукових кадрів.

У той же час, необхідно бачити виникаючі уразливості соціальної сфери – зникають багато професій, змушуючи працездатних індивідів шукати і проходити професійну перепідготовку[22]. Працівники характерних для індустріального модерну професій змушені змінювати спеціальність або значно трансформувати свою працю з використанням нових технологій. Впровадження високих технологій в організації в цілому не призвело до скорочення робочих місць, хоча багато професій дійсно зникли: у XXI ст. остаточно незатребуваними виявилися такі фахівці ручної, неавтоматизованої роботи, як ткачі, свічники, кушніри, склодуви, секретарі-машиністи, збирачі деталей на заводах, креслярі й багато інших. Більше того, у багатьох сферах усе частіше люди замінюються на проекції – наприклад, у багатьох аеропортах міст Європи замість реального співробітника стійки інформації або касира, що видає талони на посадку, ми знайдемо відповідні автомати або проекції роботів-асистентів. Комунікації в таких умовах стають гібридними, роботизованими, ставлять користувачів в рамки заданих комп'ютеру алгоритмів і можуть народжувати нові уразливості. Ті індивіди, які не опанували нові технології, виявляються безпорадними при спробі отримання автоматизованих послуг, що вимагає відповідних заходів з навчання та передбачає адаптаційний період.

Також як «нормальна аварія», що впливає на вразливість комунікацій і свідчить про амбівалентність динаміки розвитку сучасного суспільства, може розглядатися сучасна демографічна ситуація.

Сучасна молодь має низку специфічних характеристик. Зупинимося на тих з них, які амбівалентно впливають на характер комунікацій у сучасному суспільстві і здатні форсувати появу низки нових «нормальних аварій». З одного боку, зростання рівня народжуваності у країнах, що розвиваються, створює нові можливості для соціально-економічного розвитку. У деяких з цих країн фіксуються демографічні вибухи, пов'язані з модернізаційним ривком у національній економіці і зростанням рівня життя. Це може означати наступне: через 20 років у даних регіонах можливо буде побачити прояви активності молоді, що створює потенціал для економічного, соціального й культурного розвитку.

З іншого боку, виникають і дещо відмінні ефекти. Розвивається нестабільність ринку праці, поширення гнучкого графіку роботи, можливості дистанційного заробітку, швидка адаптованість до мінливих умов, а також необтяженість зобов'язаннями – усе це призводить до того, що молоді люди мають порівняно багато вільного часу. З цих же причин, а також будучи технічно найбільш майстерною частиною населення і представляючи найактивніших користувачів мобільних засобів зв'язку, молодь є надзвичайно мобільною. Крім того, вона являє собою в цілому найменш консервативний прошарок населення різних країн. Але, в той же час, сучасне суспільство стало свідком і ідеологічного «повернення до коріння» молодих іммігрантів у західних країнах, тобто свідком проявів традиціоналістського консерватизму у формі ісламського екстремізму. У зв'язку з цим доцільно зазначити, що кожен сьомий мігрант у

[21] Дяків, О.П. (2014). Сучасні особливості трансформації форм зайнятості в регіоні та перспективи їх розвитку. *Соціально-трудові відносини: теорія та практика, 1,* 255.
[22] Castells, M. (2010). Op. cit., XXII.

світі молодший від 20 років[23]. У цілому молодь у всьому світі найбільш часто проявляє радикалізм. До того ж, молоде покоління схильне до показних ірраціональних, спонтанних, необдуманих дій для підтвердження власної значущості. Підсилює вразливість молоді й те, що її представники недостатньо критичні й самокритичні і часто є мішенню злочинних дій. Нарешті, сприятливі соціоекономічні умови періоду, який прийшов на їхнє дитинство, а також багато в чому інсценований диктат консюмеризму (споживацтва, яке виходить за межі потреб для існування людини) призводять до того, що молодь більш вимоглива до матеріальних умов власного життя і сконцентрована на швидкому задоволенні своїх бажань[24].

Усі ці риси сприяють зростанню числа вразливостей комунікацій молодих людей, які самі, в силу вікових і контекстуальних особливостей, також виступають в ролі їх джерел.

Урбанізація також амбівалентно впливає на встановлення, підтримку і розвиток соціальних зв'язків, сприяючи розвитку мережевих комунікацій. Останнє десятиріччя характеризується найпотужнішою хвилею урбанізації в історії людства. М. Кастельс стверджує, що якщо такі тенденції збережуться, то ⅔ населення планети стане міськими жителями до 2030 року, ¾ – до середини століття[25]. Комунікаційні технології призвели до більшої концентрації людей в обмеженій кількості місць на Землі, звідки з іншою частиною планети можна взаємодіяти за допомогою телекомунікаційних комп'ютерних мереж і швидких систем передачі даних. Поширюється така тенденція: успішні молоді люди вважають за краще життя в центрі міста аніж у передмістях, адже саме тут концентрується спілкування «в барах, дозвільних клубах, ресторанах і нічних клубах»[26], основні бізнес-центри зосереджені саме в центрі – так, місце роботи стає територіально ближче, при цьому зберігається співприсутність соціальних світів[27]. Це дійсно зручніше, швидше, простіше, дає більше можливостей для розвитку і встановлення контактів, пошуку балансу між роботою та дозвіллям, особистим розвитком.

У сучасному суспільстві урбанізація включає в себе не тільки міста, а й «регіони-метрополії», про що говорить М. Кастельс, звертаючи увагу на ресурсний фактор як основний у розвитку цієї тенденції. За спостереженням ученого, створюється нова просторова архітектура з глобальних мереж, що з'єднують регіони-метрополії з іншими регіонами світу. Стверджується прямий зв'язок між технологічними змінами у суспільстві й еволюцією його просторових форм, зокрема такої форми, як «регіон-метрополія». Такий регіон виникає в результаті двох взаємопов'язаних процесів: децентралізації великих міст у бік області і об'єднання існуючих раніше міст-центрів, які інтегруються завдяки появі комунікаційних можливостей. Це нова просторова форма, оскільки в одній просторовій одиниці вміщуються одночасно міські й сільські райони, відкриті простори й густонаселені житлові території, безліч міст на території переривчастої сільській місцевості. Такі регіони мають кілька центрів і не відповідають традиційній логіці розмежування центральних міст і їх передмість. Кожен з цих центрів має й виконує свою функцію.

У XXI ст. регіон-метрополія стає універсальною міської формою. Просторова структура стала поліцентричною і одночасно ієрархічною, оскільки кожен з районів виконує власну функцію. Така форма стала можливою завдяки мережевій взаємодії – ключовою просторовою рисою суспільства мережевих структур стає мережева взає-

[23] Кількість мігрантів у світі перевищила 270 мільйонів. (2019, 18 вересня). Retrieved from https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2782330-kilkist-migrantiv-u-sviti-perevisila-270-miljoniv.html

[24] Центр «Нова Європа». Фонд ім. Фрідріха Еберта. (2017). *Українське покоління Z: цінності та орієнтири. Результати загальнонаціонального опитування.* Retrieved from http://neweurope.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/Ukr_Generation_ukr_inet-2.pdf

[25] Castells, M. (2010). Op. cit., XXXII.

[26] Урри, Дж. (2013). Мобильности и близости. *Социологические исследования, 2,* 6.

[27] Zukin, S. (1988). The Postmodern Debate over Urban Form. *Theory, Culture & Society,5,* 431-446.

модія локального і глобального[28]. У свою чергу, процеси урбанізації та розширення міст-метрополій сприяють збільшенню і прискоренню руху інформаційних потоків і, з одного боку, числа контактів і актів комунікації, створюючи інформаційні «хаби» у великих містах. Але крім технічно обумовленої зручності й фізичної близькості до матеріальних, фінансових, культурних, людських та інформаційних потоків, вони проявляють себе амбівалентно.

Отже, міське життя сприяє інтенсифікації числа комунікацій і соціальних контактів, але характер соціальних зв'язків ускладнюється. Незважаючи на технічне вдосконалення засобів комунікації, а також зростання доступності інформації і збільшення швидкості обміну нею, дані процеси не обов'язково сприяють розвитку соціальної спільноти, впливаючи на якість спілкування амбівалентно, можуть виступати фактором послаблення стійких відносин. У таких умовах мережеві комунікації можуть стати як джерелом поліпшення ситуації, фактором адаптації комунікації до урбанізації, так і нести у собі латентні ризики.

Глобалізація, фактично приймаюча форму глокалізації, все частіше амбівалентно проявляє себе стосовно комунікацій. Мінливі умови сучасного світу змушують дослідників розглядати глобалізаційні процеси з нових позицій: зокрема, зміщується фокус з економічної детермінованості на соціальні й культурні фактори; явища розглядають з гуманістичної точки зору, що продиктовано сучасними тенденціями. Глобалізаційні процеси З. Бауман розділяє на негативні й позитивні прояви (зокрема, пов'язані з правом і політикою)[29].

Технічно детермінована теорія «глобального села» М. Маклюена поступається більш точно відображаючим складний характер розвитку сучасного соціуму з появою анклавних просторів концепціям «глокальна села»[30], глокалізації[31], гло-локал-анклавізації[32], появи «третіх просторів» за рахунок знецінення локальних культур[33] – нових, у тому числі гібридних форм соціальної дійсності. Зазначені концепції, перш за все, підкреслюють ризикогенність даних явищ і особливостей розвитку суспільств. Так, паралельно тому процесу планетарного масштабу, який виник е бізнесі, фінансах, торгівлі й потоках інформації, йде і процес «локалізації», закріплення простору. У сукупності два тісно взаємопов'язані процеси – глобалізації і локалізації – призводять до різкої диференціації умов існування населення цілих країн, регіонів і різних сегментів цього населення.

Мережа Інтернет сприяє розвитку не лише глобальної спільноти, але й груп безпосереднього спілкування, у тому числі етнічних. Вони присутні у віртуальному комунікативному просторі поза національними кордонами, але приватно, закрито для інших груп. Разом з тим, являючи собою зразки спільнот, які порівняно злагоджено комунікують, вони об'єднані досить стійкими зв'язками й відносинами, дбайливо ставляться до своєї мікрокультурної спадщини членів суспільства.

Висновки. Як видно з наведеного вище, нові форми комунікації є амбівалентними: з одного боку, є продовженням і новим виміром традиційно сформованих форм суспільної комунікації, а з іншого – є соціокультурними новаціями, здатними по-новому впливати на якість життя індивіда, функціональність і динаміку розвитку суспільства і його інститутів. Формується нова комунікаційна культура, в якій люди-

[28] Castells, M. (2010). Op. cit., XXXIII.

[29] Бауман, З. (2004). *Глобализация. Последствия для человека и общества.* Москва: Издательство «Весь Мир».

[30] Wellman, B. (2004). The Glocal Village: Internet and Community. *The Arts and Science Review. University of Toronto, 1(1),* 26-29.

[31] Robertson, R. (1995). Glocalisation: Time-Space and Homogeneity-Heterogeneity. In M. Featherstone, S. Lash, & R. Robertson (Eds). *Global Modernities* (pp. 25-44). New York: Sage.

[32] Кравченко, С.А. (2011). *Динамика современных социальных реалий: инновационные подходы.* Retrieved from http://ecsocman.hse.ru/data/2011/02/22/1214890354/Kravchenko.pdf

[33] Бек, У. (2001). *Что такое глобализация? Ошибки глобализма – ответы на глобализацию.* Москва: Прогресс-Традиция.

на, маючи доступ до новітніх технологій, стає актором, що впливає не тільки на свою життєдіяльність, але й на подальший розвиток інститутів суспільства.

Нова комунікаційна матриця заснована на логіці складних систем: мережеві комунікації відрізняються нелінійністю, відсутністю центру й ієрархії. Так, мережа Інтернет у сучасному суспільстві поступово перетворюється у простір поширення нових комунікативних практик, які формують адекватні їм культурні зразки взаємодій. Ці світоглядні й поведінкові установки, сприйняті завдяки досвіду мережевих комунікацій, створюють характерний стиль життя, формують особливий тип особистості, здатної вплинути на динаміку суспільства. При цьому, зберігаються традиційні типи соціальності і не всі індивіди відчувають потребу й готові до мережевізації своїх комунікацій.

Оскільки динаміка розвитку інформаційного суспільства є амбівалентною й надзвичайно інтенсивною, то й її дослідження матимуть перманентну актуальність і наукову значущість. Особливої уваги, на нашу думку, заслуговує ціннісна сфера інформаційного суспільства, тому аксіологічні дослідження динаміки суспільного розвитку є одними з пріоритетних для сучасної вітчизняної гуманітарної науки.

REFERENCES

Afenchenko, H.V. (2009). Sotsiolohichni aspekty vyvchennia komunikatsii sotsiokulturnoi diialnosti. [Sociological aspects of the study of communications of socio-cultural activity]. *Visnyk Kharkivskoi derzhavnoi akademii kultury, 27,* 97-104. [in Ukrainian]

Bauman, Z. (2004). *Globalizatsiia. Posledstviia dlia cheloveka i obshchestva*. [Globalization. Implications for man and society]. Moskva: Izdatelstvo «Ves Mir». [in Russian]

Beck, U. (2010). *World at Risk*. Cambridge: Polity Press. [in English].

Beck, U. (2001). *CHto takoe globalizatsiia? Oshibki globalizma – otvety na globalizatsiiu*. [What is globalization? The errors of globalism are the answers to globalization.]. Moskva: Progress-Traditsiia. [in Russian]

Belanger, F., Collignon, St., Enget, K. & Negangard, E. (2017). Determinants of early conformance with information security policies. *Information and Management, 54*, 887-901. [in English].

Berger, P. & Hantington, S. (2004). *Mnogolikaia globalizatsiia*. [Manyfaces Globalizations]. Moskva: Aspekt Press. [in Russian]

Castells, M. (2010). *The Information Age: Economy, Society and Culture. Volume I: The Rise of the Network Society*. Oxford: Wiley-Blackwell. [in English].

Crabtree, C. & Nelson, M.J. (2017). New Evidence for a Positive Relationship between De Facto Judicial Independence and State Respect for Empowerment Rights. *International studies quarterly, 61 (1),* 210-224. [in English].

Debor, G. (2000). *Obshchestvo spektaklia*. Moskva: Logos. [in Russian]

Diakiv, O.P. (2014). Suchasni osoblyvosti transformatsii form zainiatosti v rehioni ta perspektyvy yikh rozvytku. [Modern features of transformation of employment patterns in the region and prospects for their development]. *Sotsialno-trudovi vidnosyny: teoriia ta praktyka, 1,* 252-259. [in Ukrainian]

Giddens, E. (2004). *Uskolzaiushchiy mir: kak globalizatsiia meniaet nashu zhizn*. [Runaway World: How Globalization is Reshaping Our Lives]. Moskva: Ves mir. [in Russian]

Khyzhniak, L.M. (2017). Mify pro sotsialnu statystyku, profesiina pidhotovka sotsiolohiv ta informatsiina bezpeka derzhavy. [Myths about social statistics, professional training of sociologists and information security of the state]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina. Seriia: Sotsiolohichni doslidzhennia suchasnoho suspilstva: metodolohiia, teoriia, metody, 38,* 92-95. [in Ukrainian]

Kilkist mihrantiv u sviti perevyshchyla 270 milioniv (2019, 18 вересня). [The number of migrants in the world has exceeded 270 million]. Retrieved from https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2782330-kilkist-migrantiv-u-sviti-perevisila-270-miljoniv.html [in Ukrainian]

Kravchenko, S.A. (2011). *Dinamika sovremennykh sotsialnykh realii innovatsionnye podkhody*. [The dynamics of modern social realities: innovative approaches]. Retrieved from http://ecsocman.hse.ru/data/2011/02/22/1214890354/Kravchenko.pdf [in Russian]

Markozova, O.O. (2016). Dosiahnennia zhyttievoho uspikhu liudyny v umovakh informatsiinoho perevantazhennia. [Achievement of life success of a person in conditions of information overload]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Yurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava*

Mudroho». Seriia: Filosofiia, 4 (31), 175-182. [in Ukrainian]
Perrow, Ch. (2011). *Normal Accidents: Living with High-Risk Technologies*. Princeton: University Press. [in English].
Robertson, R. (1995). Glocalisation: Time-Space and Homogeneity-Heterogeneity. In M. Featherstone, S. Lash, & R. Robertson (Eds). *Global Modernities* (pp. 25-44). New York: Sage. [in English].
Safa, N. & Maple, C. (2016). Human errors in the information security realm – and how to fix them. *Computer fraud and security, 9*, 17-20. [in English].
Shchelina, L.A. (2016). *Uiazvimosti setevykh kommunikatsii v sovremennom obshchestve teoretiko-metodologicheskie podkhody*. [Vulnerabilities of network communications in modern society: theoretical and methodological approaches]. Moskva: MGIMO(U). [in Russian]
Tortika, O.O. & Bilychenko, O.L. (2010). Informatsiino-komunikatsiinyi prostir yak vidobrazhennia suchasnoho sotsiokulturnoho seredovyshcha. [Information and communication space as a reflection of the modern socio-cultural environment]. *Visnyk Kharkivskoi derzhavnoi akademii kultury, 30,* 80-87. [in Ukrainian]
Tsentr «Nova Yevropa». Fond im. Fridrikha Eberta. (2017). *Ukrainske pokolinnia Z: tsinnosti ta oriientyry. Rezultaty zahalnonatsionalnoho opytuvannia*. [Ukrainian Generation Z: Values and Landmarks. Results of a national poll]. Retrieved from http://neweurope.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/Ukr_Generation_ukr_inet-2.pdf [in Ukrainian]
Urry, J. (2000). *Sociology beyond Societies. Mobilities for the twenty-first century*. London and New York: Routledge. [in English].
Urri, Dzh. (2013). Mobilnosti i blizosti. [Mobility and proximity]. *Sotsiologicheskie issledovaniia, 2,* 3-14. [in Russian]
Veiga, A. & Martins, N. (2017). Defining and identifying dominant information security cultures and subcultures. *Computers & Security, 70*, 72-94. [in English].
Viewpoint: Manuel Castells on the Rise of Alternative Economic Cultures. (2012, October 31). Retrieved from http://www.bbc.com/news/business-20027044 [in English].
Wellman, B. (2004). The Glocal Village: Internet and Community. *The Arts and Science Review. University of Toronto, 1 (1),* 26-29. [in English].
Zukin, S. (1988). The Postmodern Debate over Urban Form. *Theory, Culture & Society, 5,* 431-446. [in English].

Oleg Danilyan,
Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-5308-4664

Olexander Dzoban,
Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2075-7508

The information society: ambivalence development dynamics

The article focuses on the fact that with the advent of a new type of society its structure and the structure of social relations will undergo serious changes. This is due to the new ways of social interaction, based on the appearance and introduction of new information technologies. Virtual reality, which is constructed with the help of computer technology and global communication Internet, adds a new dimension to social relations. The process of virtualization of society contributes to the emergence of new, or the modification of existing social practices, which in turn causes the reaction to them by the public, whereby new behavioral, communicative algorithms.

The aim of this work is to identify and explore the most significant indicators of the ambivalence of the dynamics of the development of the information society.

It is shown that modern society is experiencing large-scale structural and functional changes, evidence of which serve as the systemic crises of global significance, the protest movement and staged to network communication conflicts, the spread of radical ideologies and extremist. Increasing instability and vulnerability are complicated and increase in number, referring to the functionality of both traditional and modern network com-

munications. Clashes of traditional forms of sociality and new realities that are radically different from them, including virtual reality.

Demonstrated that in modern society, manifested reality in the form of «normal accidents» – the new social vulnerabilities of potential disasters and accidents that are a consequence of the growing interaction between humans and complex technical systems. Selected illustrative few of the most controversial trends of modern social development, manifested in various aspects of human activity and are «normal accidents». It is proved that Modern communication network are nonlinearity, absence of center and hierarchy. So, the Internet in modern society is gradually transformed into a space of proliferation of new communicative practices that shape adequate cultural patterns of the interactions. This creates the characteristic style of life, forms a special type of personality that can affect the dynamics of society. This saves the traditional types of sociality and not all individuals are ready to network their communications.

Key words: *information society, communication, «normal accident», social dynamics, globalization, urbanization*

УДК 321.01
DOI: 10.26693/ahpsxxi2019.01.050

ЕТАПИ РОЗВИТКУ КОНЦЕПЦІЙ СУСПІЛЬСТВА СПОЖИВАННЯ

Анна Соловйова,
e-mail: soloan2003@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-0524-287X
Чорноморський національний університет імені Петра Могили,
Україна, 54003, м. Миколаїв, вул. 68 Десантників, 10

Аліна Сироватка,
e-mail: syrovatkaa687@gmail.com
Чорноморський національний університет імені Петра Могили,
Україна, 54003, м. Миколаїв, вул. 68 Десантників, 10

У статті представлені результати соціально-політичного пізнання суспільства споживання, як способу соціалізації індивідів у суспільстві; розглянуто передумови та етапи його становлення, окреслені характерні особливості. Споживання розглядається в якості стійкого соціального процесу, що слугує способом конструювання ідентичності споживача. Автори у ході роботи доводять складність та актуальність даного явища, за рахунок наявності великої кількості різноманітних підходів та теорій до розуміння суспільства споживання.

Ключові слова: *суспільство, культура споживання, консьюмеризм, споживча революція, глобалізація, суспільство споживання, етапи становлення суспільства споживання*

Постановка проблеми та актуальність дослідження. Явище споживання початково фігурувало, в якості предмета дослідження економічної науки, проте за рахунок того, що споживання трансформувалося та поширилося на всі сфери людського життя, згодом можна відмітити появу наукових доробків у цій сфері вчених-соціологів, філософів, психологів. Споживання існувало в межах вироблення блага та його використання, задоволення власних потреб, але з зміною суспільного ладу, воно стало важливою частиною комунікації та набуло глобального масштабу.

Споживання входить до числа ключових сфер життєдіяльності людини, трансформується у різні типи та набуває глобальних масштабів. Сьогоднішню епоху часто знаменують, як епоху закріплення суспільства споживання, проте початок культури споживання зародився заздалегідь до промислової доби, адже споживчий переворот відбувся внаслідок піднесення економічного виробництва та ринку наприкінці XVIII ст.

Феномен споживання дедалі швидше перетворюється на одну з найважливіших сфер життя сучасної людини, це призводить до масштабних перемін в організації суспільних відносин, а саме до переосмислення цінностей та ідеалів, зміни життєвих установок. Вплив здійснюється методом використання ЗМІ, споживання виходить на несвідомий та неконтрольований рівень, коли людина споживає товари та послуги, яких вона не потребує, використання яких набуває все більш демонстративного характеру. Головними перевагами таких предметів мають бути репутація й авторитет, а якість втрачає свою важливість. Очевидним є той факт, що суспільство споживання могло виникнути лише за умов капіталізму, який замінив християнську безкорисливості і пуританський аскетизм корисливістю, особистим збагачення і споживання.

В сучасних реаліях посилення масового явища споживання, необхідним є окреслення основних етапів розвитку даного процесу, аби мати змогу на майбутнє мінімізувати негативні наслідки від нього.

Розповсюдження такого явища як споживацтво спричинило за собою виникнення різноманітних концепцій, теорій та підходів до його розуміння. Тому, перш ніж пе-

рейти до проведення аналізу еволюції суспільства споживання, необхідно визначити головні концептуальні підходи до визначення вказаного поняття, які наявні в науково-дослідницькій літературі. У науковому обігу розповсюджена думка, що суспільство споживання утворилося після Другої світової війни на території Сполучених Штатів Америки, а згодом затвердився в Європі, оскільки фактично функціонування даного типу організації суспільства можливе при постійному відтворенні товару, за допомогою автоматизованого виробництва.

Аналіз наукових досліджень з обраної теми свідчить, що питання становлення концепцій суспільства споживання масштабно розробляли зарубіжні вчені соціологи та філософи: Т. Веблен[1], М. Вебер[2], Г. Зіммель[3], Е. Фром[4], Г. Маркузе[5], Ж. Бодріяр[6], Ж. Фурастьє[7], Д. Гелбрейт[8]. Культура споживання, стала предметом дослідження багатьох вчених в різних галузях науки, які здійснювали спроби тлумачення та дослідження даного феномену, що спричинило собою появу концепцій та теорій становлення суспільства споживання. Глибинний аналіз цієї проблематика був втілений у роботах Н. МакКендріка[9], М. Фезерстоуна[10], Дж. Рітцера[11] й інших західних науковців.

Звертаючись до українських наукових поглядів на феномен масового споживання, можна простежити, що теорія розвивалася в напрямі дослідження соціальних розривів. Прототипом стали дослідження в межах радянської соціології, які полягали в аналізі рівня споживання різних шарів населення, проблематики соціальної стратифікації. Наукова думка, яка розвивалася на теренах СНД, вміщує аспекти споживання в контексті ЗМІ та розглядає його як своєрідний спосіб соціальної комунікації, тому даному питанню присвячено достатню кількість праць вітчизняних вчених, зокрема, В. Торяник[12], Н. Лікарчук[13], Я. Зоська[14].

Отже, **метою даної статті** є визначення головних етапів становлення суспільства споживання.

Завдання дослідження. Одним з визначних завдань дослідження, постає генезис суспільства споживання, тобто встановлення періодизації в його зародженні та інтенсифікації, систематизації наукових поглядів, що в кінцевому рахунку дозволить розробити ґрунтовні судження про концепцію шляхом аналізу існуючих в суспільно-політичній думці теорій та підходів до розуміння цього явища.

Методи та прийоми дослідження. Складність та специфіка теми роботи, передбачає використання широкого діапазону наукових методів. Реалізація мети дослідження, вимагає використання сукупності загальнонаукових методів: методи ана-

---

[1] Веблен, Т. (1984). *Теория праздного класса*. Москва: Прогресс.
[2] Вебер, М. (1990). *Избранные произведения*. Москва: Прогресс.
[3] Зиммель, Г. (1996). Созерцание жизни. В Г. Зиммель *Избранное*. Москва: Юристъ, 2, 266-291.
[4] Фромм, Э. (1998). *Психоанализ и религия; Искусство любить; Иметь или быть?* Киев: Ника-Центр.
[5] Маркузе, Г. (2002). *Эрос и цивилизация. Одномерный человек: Исследование идеологии развитого индустриального общества*. Москва: ООО «Издательство АСТ».
[6] Бодрийяр, Ж. (2006). *Общество потребления. Его мифы и структуры*. Москва: Республика; Культурная революция.
[7] Фурастье, Ж. (2001). *Великая надежда XX века*. Москва: Наука.
[8] Гэлбрейт, Дж. (1976). *Экономические теории и цели общества*. Москва: Прогресс.
[9] McKendrick, N., Brewer, J. & Plumb, J. (1982). *The Birth of Consumer Society: The Commercialization of Eighteenth-century England*. Bloomington: Indiana University Press.
[10] Featherstone, M. (1991). *Consumer Culture and Postmodernism*. London: Sage.
[11] Ритцер, Дж. (2002). *Современные социологические теории*. Санкт-Петербург: Питер.
[12] Торяник, В. (2011). Політичний консумерізм як результат маркетизації політичної боротьби в контексті послаблення партійного активізму. *Вісник національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого*, Сер. Філософія, філософія права, політологія, соціологія, 9, 247-254.
[13] Лікарчук, Н. (2010). Політичний консьюмеризм як форма вияву політичної активності. *Гуманітарні студії*, 7, 157-164.
[14] Зоська, Я. (2011). *Суспільство споживання та соціальні практики споживачів в Україні*. Запоріжжя: КПУ.

лізу і синтезу, індукції та дедукції. Метод індукції розкриває сутність та особливості функціонування суспільства споживання через події та дані, які відображають властивості та ознаки, даного типу суспільних відносин. На основі їх осмислення можна отримати та систематизувати загальні характеристики даного явища. Дедуктивний метод висвітлює основні складові проблематики дослідження. Метод наукового пізнання дозволяє охарактеризувати стан наукової розробки теорій суспільства споживання зарубіжними та вітчизняними науковцями.

У процесі дослідження були використані методи теоретичного пізнання: історичний, системний, структурно-функціональний, діалектичний та синергетичний. Як основний метод застосовувався метод порівняння при характеристиці систем суспільної організації за різних часових періодів, аби мати змогу прослідкувати еволюцію та інтенсифікацію суспільства споживання, що на кінцевому етапі сприяє визначенню умов, які передували підйому та процвітанню даної концепції і порівняти з сучасним станом справ. Історичний метод використовувався при вивченні історичного досвіду становлення суспільства споживання. Системний метод надав можливість досліджувати феномен у системі глобальних відносин. Структурно-функціональний метод допомагає вивчити основні механізми реалізація та функціонування масового споживання та його структурні складові.

Результати та дискусії. Спершу, явище споживання фігурувало, як предмет дослідження економічної науки. Проте за рахунок того, що споживання трансформувалося та поширилося на всі сфери людського життя, згодом можна відмітити появу наукових доробків у цій сфері вчених-соціологів, політологів, філософів, психологів. Споживання існувало в межах вироблення блага та його використання, задоволення власних потреб, але зі зміною суспільного ладу, воно стало важливою частиною комунікації та набуло глобального масштабу. Масове виробництво, розвиток науки і техніки, збільшення товарів та послуг спровокували появу суспільства споживання. Така форма суспільного ладу як капіталізм спровокувала утворення суспільства споживання. З'являється концепція в, якій споживання відіграє визначну роль та ототожнює саме існування суспільства.

Поняття «суспільство споживання» слід розглядати в двох його найбільш розповсюджених напрямах. По-перше, це концепція, яка склалася у XIX ст., що містить у собі переконання та установки щодо ролі споживання у суспільстві, його перетворення в одну з найважливіших сфер людського життя. По-друге, суспільство споживання – резонансне поняття, яке можна охарактеризувати, як форму організації суспільних відносин, в якій переважним є надмірне бажання збагачення матеріальними та нематеріальними благами, задоволення власних потреб та на меті, якого є безперервне виготовлення товарів та послуг.

Період XVIII ст., можна вважати, як такий, в якому споживання, як масове явище тільки почало з'являтися та було характерне для вузького кола громадян.

Якщо брати до уваги географічні рамки становлення суспільства споживання, то виявляється в Сполучених Штатах Америки суспільство споживання встановилося після закінчення Другої світової війни та в результаті стрімкого економічного підйому, розпочалася так звана кампанія просування та популяризації споживання, яке вкладали людям у свідомість на всіх рівнях їх діяльності та самореалізації, від дрібного підприємництва до політики. Стосовно Європи, то тут суспільство споживання розвивалося більшою мірою з середини 60-х років XX ст. Для країн пострадянського простору характерний тип споживання, закладений з часів СРСР, особливістю якого було авторитарне виробництво, яке переважало над споживанням.

Першопрохідцями щодо тлумачення феномену споживання вважаються такі дослідники XIX–XX століття як Г. Зіммель[15], М. Вебер[16], Т. Веблен[17], які висували у сво-

[15] Зиммель, Г. (1996). Указ. раб., 266-291.
[16] Вебер, М. (1990). Указ. раб.
[17] Веблен, Т. (1984). Указ. раб.

їх соціально-філософських доробках концептуальне мотивування тих процесів, які були характерні в області споживання в період XVIII-XIX століття.

Суспільство споживання являє собою широке поняття, котре включає велику кількість різноманітних теорій та концепцій, які в свою чергу розрізняються за видами споживання, мотивами, потребами, що провокують появу даного феномену. Науковий дискурс транслює багатоманітні погляди на становлення та розвиток явища, проте відсутня чітка періодизація та причинно-наслідковий зв'язок. Умови зародження суспільства споживання у ранні періоди не надто досліджені у соціально-політичній думці, проте були дослідники, які все ж таки акцентували увагу на ранньому етапі зародження явища, починаючи з XVI ст., доводячи ознаки існування масового споживання майже з кінця Середньовіччя.

Спробу з'ясувати першооснову суспільства споживання, зробили автори колективної монографії «Народження суспільства споживання» Н. МакКендрік, Дж. Бревер і Дж. Пламб, які прийшли до висновку, що суспільство споживання з'явилося напередодні індустріальної доби і характерним для нього був акцент на персональних потребах і збуті продукції. Дослідники вважають, що витоки суспільства споживання припадають на другу половини XVI ст., коли англійська аристократія масово захопилася споживанням, мотивами такої поведінки виступала розкіш, яка поширювалася поміж представників привілейованих прошарків[18].

XVIII ст. ознаменувалося зародженням такого явища, як споживацька революція, що і спричинила тривалий еволюційний процес. Основою, що дає змогу робити подібні висновки, є саме характерні особливості, які відрізняють споживацтво від споживання, а саме: процес комерціалізації, який обіймає значну частину послуг та товарів; ріст споживання предметів розкоші; зміна акценту на попиті, а не на пропозиції; жага людей до задоволення і багатства; споживання набуває демонстративних рис. Тлумачення споживчої революції полягало в тому, що походження теперішнього суспільства споживання бере своє коріння з XVI ст., а подією, яка поширила це явище, стало капітальне споживання предметів розкоші та використання найманої праці знаттю Англії.

Французький історик Д. Роше теж наполягав на тому, що споживання – це дійсність, яка утворилася до індустріальної епохи, «вводить поняття «родинне споживання», яке пов'язує з колективним характером традиційного суспільства й розподілом доходів родини. У структурі потреб традиційного суспільства він виділяє два типи: реальні, що мають утилітарну спрямованість, і потреби, що створюють соціальну видимість – комфортне споживання і соціальне або символічне споживання»[19].

Англійський економіст А. Сміт прослідковував спрямованість до перетворення споживання на символічний атрибут, який є свідченням соціальної нерівності, переважання закону моди та наслідування, за умов яких люди прагнули бути схожими, мати ті ж речі, що і заможні. У XVIII ст. на теренах Англії відбувався масштабний вплив на споживацьку поведінку населення, метою якого було проникнення та присвоєння моделей поведінки масового споживання[20].

Європейські дослідники висували свої ідеї щодо популяризації того чи іншого продукту, виявлення масових настроїв, росту попиту, бажання громадян до самозбагачення та демонстрації свого статусу зовнішніми атрибутами, пояснюючи їх розвитком та збільшенням виробництва. Втім, важливо розуміти, що ранній етап прояву суспільства споживання, ознаменувався як період виникнення, появи перших його проявів і відбувався цей процес не у всьому суспільстві, а в конкретних суспільних колах, переважно серед буржуазії.

Підсумовуючи, можна зробити висновок, що період XVI-XVIII ст. став початковим етапом зародження суспільства споживання, яке було характерне для нечисленних

[18] McKendrick, N., Brewer, J. & Plumb, J. (1982). Op. cit.

[19] Roche, D. (1994). *The Culture of Clothing*. Cambridge: Cambridge University Press.

[20] Смит, А. (1997). *Теория нравственных чувств или опыт исследования законов управляющих суждениями, естественно оставляемыми нами сначала о поступках прочих людей а затем о своих собственных*. Москва: Республика.

прошарків населення, тому про масовість цього явища на той час говорити було не можна. Проте він означав початок формування суспільства, в якому споживання стало знаряддям диференціації членів суспільства та поступово еволюціонувало до сучасного стану.

Саме тому вихідною точкою встановлення та розвитку суспільства споживання слід вважати утворення у XVIII ст. промислового суспільства. Надалі намітилися етапи його подальшої еволюції згідно стадіям розвитку самого суспільства.

Вчені стверджують, що «остаточно суспільство споживання сформувалося на Заході після Другої світової війни. У 50-х рр. XX ст. майже всі прошарки населення у США та Європі стали активними споживачами предметів, послуг, досвіду, тих чи інших видів відпочинку, розваг тощо. Відтоді, а особливо упродовж 70-80-х роках XX ст. виникають нові групи споживачів, для яких споживання відіграє центральну роль у житті й обумовлює його стиль. Споживання перестає обумовлюватися лише зовнішніми ознаками таких груп, як стать, вік, національність, соціальний статус тощо»[21].

Поширеною є думка, що «переворот у феномені споживання пов'язаний з «фордизмом», створеним Г. Фордом типом промислового виробництва, заснованого на конвеєрі, високих зарплатах робітників і низьких цінах на продукцію»[22]. Етап споживання, коли воно набуло масових рис, а споживачами були не лише багаті члени суспільства, а усі його прошарки. Суспільство споживання в своїх розвинених формах остаточно встановлюється відразу після Другої світової війни. Споживання виходить на якісно новий рівень та стає доступнішим.

Певно, що суспільство споживання не могло виникнути саме по собі, для цього необхідним було утворення спеціальних умов, які цьому передували. Серед основних таких передумов можна назвати наступні:

1. Процес появи нових громадських регуляторів сфери споживання: етичність і мораль споживання, споживча культура, за таких умов споживання представляється в якості певної цінності.
2. Активізація кредитно-грошової політики, що і стимулювало зростання економіки в цілому.
3. Переворот у торгівельній сфері, який виражався у підвищенні ступеня різноманітності товарів та послуг.
4. Розвиток і поширювання особистих свобод, приватного підприємництва і вільної конкуренції.
5. Урбанізація як процес, який відтворює фундаментальні переміни в економічній і соціальній сферах життя суспільства, що позначаються ростом міст, зосередження мешканців у них і, відповідно, поширенням способу життя міських жителів.
6. Перебудова структури споживання – відпочинок виступає благом і розкривається як час, який відведений на споживання послуг і товарів.
7. Поява різноманітних способів впливу на свідомість і підсвідомість споживача, виникнення споживчого попиту та керування ходом споживання.

Вище перераховані умови, мають спільні риси та головною їх запорукою є прогрес, який спричинив створення нового простору впливу на особистість та спровокував збільшення потреб споживача, що перетворилися на нестримне споживання благ.

Для того, щоб мати змогу повноцінно розуміти та прогнозувати майбутні наслідки та актуальність концепції суспільства споживання, необхідним є виділення ключових етапів його становлення:

І стадія – кінець XVI ст., ознаменувалася перетвореннями в незначній частині суспільства – знать, правляча еліта; зміна уявлень про такі поняття, як особистість, сім'я, простір; змагання за авторитет шляхом нових засобів державного використання товарів для підняття правомірності влади, сили і величі; за допомогою споживання матеріальних благ демонтувалася перевага одних людей над іншими.

[21] Зоська, Я. (2011). Вказ. роб., 77.

[22] Сердюк, О. (2014). Витоки суспільства споживання: соціально-філософський аналіз. *Грані*, 7, 31.

II стадія – XVII-XVIII ст., визначними особливостями цього етапу є: збільшення вибору продуктів; перевага надається такому явищу, як мода; споживач перетворюється на об'єкт впливу; безпосередньо ця стадія сформувала умови для появи споживчого руху та соціальної нерівності у суспільстві; мода посилила споживчу спроможність покупців; поява перших маркетингових прийомів для розповсюдження своїх товарів; наслідування нижчими класами аристократії, що давало змогу феномену споживання стати характерним для всіх прошарків населення. Тобто визначною ознакою цієї стадії стала змога усіх соціальних верств брати участь у споживанні, що заклало витоки масовості цього явища.

III стадія – середина XIX – поч. XX ст., поява споживчого руху; промисловий та технічний переворот; споживання виходить за рамки задоволення нагальних потреб, натомість стає формою дозвілля та розваг; з'являються дослідження ринку потреб, спеціальні техніки для приваблювання споживача; використання кредитування.

IV стадія – поч. XX ст., виникнення феномену «фордизму» в Сполучених Штатах Америки; порядок організації масового виробництва; прототип сучасного масового споживання вперше з'явився саме в США; перехід ринку від ексклюзивного до масового виробництва та споживання. Це явище спровокувало значні якісні зміни в образі споживача, таким чином дозволяючи вийти йому за межі свого соціального класу.

V стадія – кін. XX – поч. XXI ст., прогрес у сфері інформаційних і комп'ютерних технологій; переміна структури суспільства; індикаторами стають смак та стиль, а не суспільний стан; нового споживача не турбує соціальне походження та матеріальні блага[23]. Наразі можна зробити висновок, що еволюція становлення суспільства споживання не завершилася, адже воно змінюється та розвивається в залежності від механізму акумуляції й інтеграції знань, переконань щодо збереження і перетворення свого соціального досвіду наступним поколінням. Кожен етап розвитку суспільства, проявляє свої цінності і правила, пріоритети, які є похідними від змін культурних, історичних і соціально-політичних умов. Пертурбація соціально-економічної моделі відбувається глобально, а тому тягне за собою зміни не лише в окремих суспільствах.

Автори у ході дослідження, здійснили спробу сформулювати та прослідкувати еволюцію позицій зарубіжних та українських вчених на розповсюдження факту споживання, упорядковуючи відмінні ідеї дослідження цього питання починаючи з кінця середньовіччя та завершуючи новітньою добою.

Встановити часові межі та прослідкувати історичний шлях формування даної концепції, досить важко, за рахунок того, що існує велика кількість інформації, даних, тверджень, які складно систематизувати та котрі інколи суперечать одне одному.

У результаті розвитку капіталізму та встановлення й стабілізації масового виробництва товарів широкого вжитку після Другої світової війни, формується суспільства споживання, особливістю якого є індивідуальне споживання за допомогою інституту ринку, що спричиняє ряд змін у всіх сферах життєдіяльності людини. Хоча як свідчить наш аналіз передумови виникнення суспільства споживання виділилися набагато раніше. А при цьому, запорукою існування масового споживання є психологія людини, яка інспірує появу нових потреб.

У різних частинах світу суспільство споживання формувалося та розвивалося в різний час, наприклад, для США – це післявоєнний період, в Європі – це середина 1950-х років, на теренах пострадянського простору – це 80-90-ті роки XX ст.

На основі опрацьованих даних, автори пропонують власну періодизацію зародження та формування концепту суспільства споживання:

1. Період привілейованого споживання – XVI-XVIII ст., характеризується чисельним споживанням аристократією предметів розкоші, для демонстрації власного соціального статусу, авторитету; пануванням природних джерел блага; організація суспільства відбувалася за традиційними формами виробництва, тому характерна була відсутність неприродних джерел енергії, механізації, визначним чинником була родючість землі;

[23] Пшизова, С. (2000). Демократия и политический рынок в сравнительной перспективе. *Полис*, 2, 36.

2. Період промислового споживання – XVIII-XIX ст., становлення індустріальної економіки; конвеєрне виробництво, масове індустріальне виробництво, експансія розвиненого капіталізму; розвиток інформаційних технологій кінця цього періоду та остаточне становленням суспільства споживання дало поштовх для зародження та розвитку політичного консьюмеризму,

3. Період інформаційно-культурного споживання – XX-XXI ст., комерціалізація усіх сфер життєдіяльності людини; встановлення ринкових норм управління та організації в усі людські відносини; перетворення споживання на визначний атрибут сучасного суспільства та його характерність для різних суспільних сфер, таких як політична та культурна; перевага споживання над виробництвом.

Висновки. Сьогодні поширені наукові погляди, які свідчать про розвиток масового суспільства упродовж XX ст., якому притаманне тотальне споживання, виробництво, комунікація. Перетворення економічної та політичної системи, спровокували трансформації орієнтирів споживача та призначення споживання в житті людей. Панівні стандарти споживання стають одними з найважливіших цілей суспільства, а прагнення до їх отримання – могутньою спрямовуючою силою. У теперішньому світі споживання виступає в якості важливого показника у життєдіяльності суспільства, у генеруванні ціннісних установок суспільства та стає стійкою прикметою сучасного суспільства, по причині чого виступає предметом дискусій в багатьох галузях науки.

У якості висновку можна зауважити, що суспільство споживання це – масштабний комплексний концепт, який включає в себе взаємозв'язані теорії та ідеї, що відображають історію розвитку та формування цього явища. Також, варто відмітити постійно наявні тенденції до трансформації та зміни якості його складових компонентів, що свідчить про динамічний процес розвитку цього явища.

Завершення Другої світової війни ознаменувало остаточне закріплення суспільства споживання, що початково мало на меті соціальний захист людей від бідності і безробіття, проте в подальшому йому не вдалося уникнути економічно-політичних потрясінь та криз пов'язаних з масовим споживанням.

Отже, суспільство споживання утворювалося паралельно до трансформацій самого суспільства, його економічної та політичної системи, зміни соціальних орієнтирів індивідів. Таким чином, суспільство споживання являє собою активну та суперечливу систему. Відкритим залишається питання чи могло суспільство обрати інший вектор розвитку та не орієнтуватися на капіталістичний уклад та тотальне споживання, в чому можуть прослідковуватися перспективи для майбутніх наукових розвідок.

REFERENCES

Bodriiiar, Zh. (2006). *Obshchestvo potrebleniia. Ego mify i struktury* [Consumer society. Its myths and structures]. Moskva: Respublika; Kulturnaia revoliutsiia. [in Russian]

Featherstone, M. (1991). *Consumer Culture and Postmodernism*. London: Sage. [in English]

Fromm, E. (1998). *Psikhoanaliz i religiia; Iskusstvo liubit; Imet ili byt?* [Psychoanalysis and religion; The art of loving; To have or to be?]. Kiev: Nika-TSentr.

Furaste, Zh. (2001). *Velikaia nadezhda XX veka* [The great hope of the XX century]. Moskva: Nauka. [in Russian]

Gelbreit, Dzh. (1976). *Ekonomicheskie teorii i tseli obshchestva* [Economic theories and goals of society]. Moskva: Progress. [in Russian]

Likarchuk, N. (2010). Politychnyi konsiumeryzm yak forma vyiavu politychnoi aktyvnosti [Political consumerism as a form of political activity]. *Humanitarni studii*, 7, 157-164. [in Ukrainian]

Markuze, G. (2002). *Eros i tsivilizatsiia. Odnomernyi chelovek: Issledovanie ideologii razvitogo industrialnogo obshchestva* [Eros and civilization. One-Dimensional Man: A Study of the Ideology of a Developed Industrial Society]. Moskva: OOO «Izdatelstvo AST». [in Russian]

McKendrick, N., Brewer, J. & Plumb, J. (1982). *The Birth of Consumer Society: The Commercialization of Eighteenth-century England*. Bloomington: Indiana University Press. [in English]

Pshizova, S. (2000). Demokratiia i politicheskii rynok v sravnitelnoi perspektive [Democracy and the political market in a comparative perspective]. *Polis*, 2, 30-43. [in Russian]

Rittser, Dzh. (2002). *Sovremennye sotsiologicheskie teorii* [Modern sociological theories]. Sankt-Peterburg: Piter. [in Russian]

Roche, D. (1994). *The Culture of Clothing*. Cambridge: Cambridge University Press. [in English]

Serdiuk, O. (2014). Vytoky suspilstva spozhyvannia: sotsialno-filosofskyi analiz [The origins of consumer society: a socio-philosophical analysis]. *Hrani*, 7, 26-31. [in Ukrainian]

Smit, A. (1997). *Teoriia nravstvennykh chuvstv ili opyt issledovaniia zakonov upravliaiushchikh suzhdeniiami estestvenno ostavliaemymi nami snachala o postupkakh prochikh liudei a zatem i o svoikh sobstvennykh* [The theory of moral feelings or the experience of studying the laws that govern the judgments that we naturally leave first about the actions of other people, and then about our own]. Moskva: Respublika. [in Russian]

Torianyk, V. (2011). Politychnyi konsumerizm yak rezultat marketyzatsii politychnoi borotby v konteksti poslablennia partiinoho aktyvizmu [Political consumerism as a result of marketing the political struggle in the context of weakening party activism]. *Visnyk natsionalnoi yurydychnoi akademii Ukrainy im. Yaroslava Mudroho*, Ser. Filosofiia, filosofiia prava, politologiia, sotsiologiia. 9, 247-254. [in Ukrainian]

Veber, M. (1990). *Izbrannye proizvedeniia* [Selected works]. Moskva: Progress. [in Russian]

Veblen, T. (1984). *Teoriia prazdnogo klassa* [Idle class theory]. Moskva: Progress. [in Russian]

Zimmel, G. (1996). Sozertsanie zhizni. [Contemplation of life]. In G. Zimmel *Izbrannoe*. Moskva: Yurist, 2, 266-291. [in Russian]

Zoska, Ya. (2011). *Suspilstvo spozhyvannia ta sotsialni praktyky spozhyvachiv v Ukraini* [Consumer Society and Consumer Social Practices in Ukraine]. Zaporizhzhia: KPU. [in Ukrainian]

Anna Soloviova,
Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolaiv, Ukraine,
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-0524-287X

Alina Syrovatka,
Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolaiv, Ukraine

Stages of development of the concept of consumption society

The article presents the results of socio-political analysis of consumer society as a way of socialization of individuals in society; prerequisites and stages of its formation are considered; characteristic features are outlined. Consumption is considered as a sustainable social process that serves as a way of constructing consumer identity. It is proved that the phenomenon of consumption is increasingly becoming one of the most important spheres of modern person's life, which leads to large-scale changes in social and political relations, and also to the rethinking of values and ideals, changes in life attitudes. Dialectical, structural-functional and synergetic approaches are theoretical and methodological basis of the research. Scientific novelty is determined by the actual problem, which until now has not received a holistic analysis in Ukrainian political science. Results of the study can be applied in various fields of political science, philosophy, sociology, both academic and practical purposes. The purpose of this article is to determine the main stages of consumer society concepts. The authors in their research prove the complexity and relevance of this phenomenon, due to the presence of a large number of different approaches and theories to the understanding of consumer society. The authors propose their own periodization of the origin and development of the consumer society concepts: period of privileged consumption – 16-18 centuries; the period of industrial consumption – 18-19 centuries; the period of information and cultural consumption – 20-21 centuries. As a result, it is worth noting that the consumer society was formed in parallel to the transformations of the society itself, its economic and political system, changes of social and political orientations of individuals, forming an active and contradictory system. In general, we can assume that consumerism (as a behavioral model) is characteristic for mass society with so-called democratic regimes. Thus it can be considered as a peculiar form of repression and control that replaces physical persecution, coercion and total supervision of totalitarian societies. This tendency undoubtedly points to the prospect of further research on this issue.

Keywords: *society, consumer culture, consumerism, consumer revolution, globalization, consumer society, stages of the consumer society*

УДК 1 : 316.3+340.12 : 94 (477)
DOI: 10.26693/ahpsxxi2019.01.058

НАРОДНИЙ РУХ УКРАЇНИ: ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ ТА НАСЛІДКИ ДІЯЛЬНОСТІ

Ігор Поліщук,
e-mail: i_polischuk@ukr.net
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-6864-4425
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
Україна, 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77

У статті розкриваються причини, основні періоди та наслідки діяльності Народного Руху України. Розглядаються програмні засади партії «Народний Рух України» на сучасному етапі. В історії НРУ виділяються два основні етапи: 1) від заснування в 1989 р. до прийняття Конституції в 1996 р. – активна політична діяльність, великий вплив на державотворчий процес; 2) з 1996 р. – спадання активності та втрата впливу на основні політичні процеси. Загалом Народний Рух України став компромісною формулою утворення організованої народної опозиції для кадрів КПУ. Основним історичним наслідком діяльності НРУ як масового громадського об'єднання було проголошення державної незалежності України, але він не спромігся стати демократичною партією влади за нових історичних умов. На сучасному етапі Народний Рух України перетворився на класичну національно-консервативну партію, яка мало впливає на сучасний політичний процес в Україні.

Ключові слова: *Народний Рух України, перебудова, незалежність України, демократизація, політичний транзит, геополітика*

Постановка проблеми. Україна демонструє доволі специфічну траєкторію політичного транзиту на пострадянському та, в цілому, на постсоціалістичному просторі. Нелінійність та суперечливість даного процесу, наявність наочних реверсів чи відкатів на шляху демократизації України змушують вчергове замислитись про ґенезу новітнього національно-визвольного руху та основні фактори, що спричинили унезалежнення та відмову від прокомуністичного концепту розвитку. Народний Рух України як масовий антикомуністичний та антиімперський суб'єкт у другій за масштабами радянській республіці безперечно виступає головним рушійним чинником революційних подій на зламі 80-90-х років XX ст. у колишньому СРСР. Події кінця 1980-х- початку 1990-х рр. в Україні визначають як «національна революція»[1]. Вона мала внутрішньополітичний та зовнішньополітичний аспект. Перший полягає у тому, що українці після довгих років перебування у радянській імперії нарешті звернулися до своєї національної ідеї, відроджуючи зруйновану національну самоідентифікацію. Національна ідея – це форма ментального осягнення нацією свого психологічно-культурного змісту, тобто характерного темпераменту, здібностей, нахилів, звичок, звичаїв тощо[2].

Другий, зовнішньополітичний для України чинник виявляється у тому, що друга за чисельністю в СРСР українська нація через тривалий історичний проміжок заявила про своє право на політичне самовизначення через побудову власної суверенної національної держави, чим детонувала Радянський Союз, який без участі України перетворювався на фікцію.

[1] Чигрінов, В.І., Поліщук, І.О. (2006). *Державотворча традиція України: політико-культурний вимір*. Харків: ХІБМ, 246.
[2] Калиновський, Ю.Ю. (2016). Національна ідея як ціннісна детермінанта державотворчого процесу в Україні. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Філософія,* 1 (28), 100.

Існує й третій, геополітичний аспект української національної революції. Вона цілком вписується у хвилю «бархатних революцій» у тогочасному світі. Половина світу, колишні комуністичні держави Євразії, шукали шляхів будівництва демократичних систем урядування з нуля[3]. Звичайно, демократичне урядування в країнах Східної Європи навряд чи відновлювалося з нуля, адже у тій чи іншій мірі воно спиралося на міцність чи слабкість національної демократичної традиції. Там, де радянська автократія мала обмежений і недовготривалий вплив (Польща, Чехія, колишня Югославія та ін.), демократичні перетворення мали динамічний та інтенсивний характер. У країнах Балтії (які називали «радянським заходом») демократичний транзит теж мав доволі результативні обриси. В Україні ж перехід до демократії збігся у часі з іншими масштабними трансформаціями: відновленням національної державності та ринковими реформами в економіці. Це не могло не позначитися на якості та швидкості транзитивних процесів у різних сферах соціального життя.

Глобальні суспільно-політичні процеси у Східній Європі і на теренах СРСР у останніх десятиліттях XX ст.: розпад соціалістичного табору – країн Варшавського Договору, Ради Економічної Взаємодопомоги, розпад СРСР, відновлення державності низки країн на теренах Радянського Союзу, утворення нової – сучасної політичної конфігурації Європи і Євразії, відбувалися під проводом соціально-політичних і національно-демократичних рухів у окремих країнах. «Солідарність» у Польщі, «Саюдіс» у Литві, Національні та Народні Фронти у низці республік СРСР (зокрема, на Кавказі), Народний Рух України були промоутерами цих масштабних, доленосних процесів[4]. Безумовно першим масовим політичним об'єднанням в Україні був Народний Рух України за перебудову[5].

Розробленість теми у науковій літературі. Розглядаючи наукову бібліографію нашої теми, слід зазначити, що дослідники здебільшого зверталися до таких проблем: історичні витоки появи Народного Руху України (НРУ) (Бондаренко (2006), Гай-Нижник (2012), Барановська (2010), Пустовіт (2010), діяльність Народного Руху з розробки національної програми соціально-політичного розвитку України (Гарань (1993), Журавський (1995), її практичної реалізації (Литвин (1994), Бойко (1996), роль Народного Руху у формуванні багатопартійної системи України (Базовкін (1991), Богомаз (1992), Деревінський (2010), місце і роль НРУ у розвитку українського національно-визвольного руху (Білецький (2009), Слюсаренко, Томенко (1997), взаємодія НРУ з українською діаспорою (Тиский (2001), історія Ради Національностей НРУ (Бураковський (1995), аналіз помилок керівництва НРУ у політичному процесі України (Кравчук (2009), Каспрук (2009), Лавринович (2018), геополітичний контекст місії НРУ (Рябоконь (2014). У цілому слід наголосити на тому, що у модерній історичній та політичній науці утворився доволі великий масив літератури, у якій досліджується поява та результати діяльності Народного Руху України. Проте у цих наукових розвідках знаходимо здебільшого більш чи менш ретельну хронологію розвитку НРУ як історичного феномену та доволі суб'єктивний, поверховий, фрагментарний аналіз причин політичного занепаду цієї організації.

Звідси головною **метою даної статті** є розкриття сутнісних причин появи та основних політичних результатів діяльності Народного Руху України як непересічного історичного явища на теренах колишнього Радянського Союзу.

Історичні умови та причини виникнення Народного Руху України. Спочатку визначимо понятійний зміст громадських рухів та організацій, до яких належав Народний Рух України від свого заснування. Громадська організація – це добро-

[3] Патнам, Р.Д, Леонарді, Р., Нанетті, Р.Й. (2001). *Творення демократії: традиції громадянської активності в сучасній Італії.* Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 15.

[4] Білецький, В. (2009, 10 вересня). Народний Рух України як історичне явище. *Новости Донбасса*. Retrieved from http://novosti.dn.ua/article/1838-narodnyy-rukh-ukrayny-kak-ystorycheskoe-yavlenye

[5] Кормич, Л.І., Шелест, Д.С. (2004). *Громадські об'єднання та політичні партії сучасної України*. Київ: Авріо, 61.

вільне об'єднання громадян, яке сприяє розвиткові їх політичної, соціальної, трудової активності й самодіяльності, задоволенню і захисту їх багатогранних інтересів і запитів, діє відповідно до завдань і цілей, закріплених у їхньому статуті[6]. Отже, як громадське об'єднання НРУ створювався насамперед для задоволення інтересів своїх членів. Для розуміння пріоритетів у цих інтересах варто згадати, що життя в умовах радянської влади визначалося подвійними стандартами і мало два пласти: офіційна пропаганда та ідеологічні легенди та діаметрально протилежна реальність. Тому виникнення Народного руху – це закономірність переходу кількості накопиченого в країні негативу у нову якість усвідомлення себе людей, в яких пробудилась гідність[7]. Разом з тим, поява згаданого громадського об'єднання відбувалася на тлі загального національного ренесансу, тому відродження української національної свідомості стало одним з головних мотивів інтеграції громадян навколо Народного Руху України.

Не слід ігнорувати й демократичний контекст виникнення НРУ. Не випадково, виникнення такої громадсько-політичної організації як Народний Рух України не можна розглядати поза її контекстом, з одного боку, а з іншого – ігнорувати сам факт становища української нації на той час. Тому особливої уваги вимагає аналіз двох взаємозалежних аспектів – загальнодемократичного та національного у процесі кристалізації рухівської ідеї. Таке поєднання в історії українського національного руху не нове. Схожі риси притаманні були українській революції 1917-1921 рр. доби Центральної Ради та Директорії[8].

Перебудова як офіційна доктрина нового генерального секретаря КПРС Михайла Горбачова оголошувала мету створення «соціалізму з людським обличчям», що на практиці означало відхід від тоталітарних та жорстко авторитарних практик та лібералізацію комуністичного режиму. На середину 1980-х рр. тоталітарна фаза розвитку СРСР була подолана, а в усіх сферах життя різними темпами відбувався процес детоталітаризації. Зокрема, в політичному житті домінували авторитарні риси[9].

Вважається, що передумовою появи у СРСР неформальних громадсько-політичних груп та об'єднань у період перебудови став початок боротьби за відміну 6 статті Конституції СРСР, коли проголошувалася відмова від ідеологічних догм і перехід до концепції демократичного соціалізму, що включало пріоритетність загальнолюдських цінностей, ринкову економіку, введення прямих альтернативних виборів секретарів партійних комітетів, свобода угрупувань, федеративний принцип побудови КПРС тощо. При цьому у КПРС намітилися три течії: радикально-реформаторська (Демплатформа), реформістсько-оновлювальна (Марксистська платформа) та традиціоналістська або консервативна. З'явилась тенденція виходу членів КПРС з її рядів: у 1990 р. на цей крок пішло 2,5 млн. чол.[10].

Поступово формувалася помітна криза у діяльності Комуністичної партії. У червні 1989 р. ідеологічним відділом ЦК КПУ було проведено соціологічне опитування, яке засвідчило продовження поглиблення процесу втрати довіри до партії та її органів як з боку трудящих, так і комуністів. КПУ підтримувала лише третина населення та 62% комуністів. Спостерігалася тенденція до звуження соціальної бази – більшість робітників промисловості, будівництва, транспорту, зв'язку проголосували б проти партії – 40%, і лише 26,3% підтримали б її ініціативи[11].

---

[6] Шведа, Ю.Р. (2005). *Політичні партії*: Енциклопедичний словник. Львів: Астролябія, 77.

[7] Барановська, Н. (2010). Суспільно-політичні та соціально-економічні передумови виникнення Руху. У *Народний Рух України: історія, ідеологія та політична еволюція (1989-2009):* Матеріали круглого столу, присвяченого 20-ій річниці створення Народного Руху України за перебудову. Київ, 22 вересня 2009. Київ: Інститут історії України НАН України, 15.

[8] Пустовіт, С. (2010). Народний Рух: проблема виникнення. Retrieved from https://www.oldconf.neasmo.org.ua/node/35

[9] Бойко, О. (1996). *Україна 1991-1995 рр.: тіні минулого чи контури майбутнього?* Київ: Абрис, 125.

[10] Барановська, Н. (2010). Вказ. пр., 15.

[11] Литвин, В.М. (1994). *Політична арена України: дійові особи та виконавці*. Київ: Абрис, 204.

Саме тому український національний рух отримав чергову можливість для розвитку в легальних, а не конспіративних формах як це спостерігалося в роки сталінізму. Це, в свою чергу, дозволяло сподіватися на поступове залучення до нього широких верств населення в міру ослаблення тиску зі сторони партапарату, що уособлював авторитарний режим. На головне питання, яке постало на початку перебудови, хто має очолити цей процес, відповідь була дана очевидна – КПРС як «керівна і спрямовуюча сила радянського народу». Безумовно, початок перебудови активізував процес усвідомлення членами суспільства необхідності захисту власної громадянської та національної гідності[12]. Тобто партноменклатура, незважаючи на кризові явища у партії, намагалася будь за що зберегти свій контроль за політичними процесами, хоча змушена була йти на істотні поступки, вчитися грати за новими, більш демократичними правилами.

У березні 1990 р. була скасована 6-та стаття Конституції СРСР про керівну роль КПРС. Одночасно було прийнято закон про громадські об’єднання як основу формування багатопартійної системи в країні. З початком лібералізації політичного режиму в ході перебудови і кризи комуністичної ідеології активізувалась поява «неформальних» груп і політичних рухів: міжклубних об’єднань (з весни 1988 р.), Народних фронтів в Естонії (60 тис. осіб), Латвії (115 тис. осіб), Литві («Саюдіс» 189 тис. осіб). Як прояв протестних настроїв частини мислячих людей утворювались народні фронти також в Молдавії, Азербайджані, Казахстані та ін.[13].

Незважаючи на істотні зусилля компартійної еліти політичні процеси в радянській імперії поступово виходили з-під контролю ініціаторів перебудови. Свідоцтв тому було чимало: вибори до Верховної Ради СРСР, створення різних напівполітичних організацій («Меморіал», «зелених» та інших), успіхи народних фронтів у Прибалтиці, зміни і відступи в позиціях М.С. Горбачова та його прибічників. Усе це надихало ініціаторів Руху на енергійну роботу по створенню саме того, чого боїться партійний апарат[14].

В Україні зростання громадської активності розпочинається десь з 1988 р. О. Бойко виділяє такі характерні риси та особливості неформальних об’єднань: 1) стихійний процес формування; 2) розбудова неформальних структур «знизу» під впливом народної ініціативи; 3) об’єднання громадян на основі спільних інтересів та особистих стосунків; 4) відсутність на початковому етапі чіткої регламентації діяльності; 5) обрання, а не призначення лідера на основі визнання його авторитету та компетентності у відповідному виді діяльності; 6) консолідація на основі демократичних засад; 7) порівняно значний ступінь самостійності та незалежності від державних та політичних структур[15].

Можна погодитися з С. Пустовітом, що у процесі кристалізації рухівської ідеї виділяються наступні етапи: публічні висловлювання потреби створення народного фронту в підтримку перебудови (липень – вересень 1988 р.); підтримка ідеї письменницькою організацією та робота над програмовими документами (жовтень 1988 – 16 лютого 1989 рр.); публічне обговорення програмних документів (16 лютого – 9 вересня 1989 р.). З самого початку рухівська ідея була синкретичною, поєднувала в собі часом полярні погляди на стратегію й тактику боротьби. Радикальні погляди УГС на початковому етапі не були визначальними. Домінувала поміркована лінія київської інтелігенції, яка передбачала еволюційний поступ[16].

Виникнення НРУ є історичною закономірністю розвитку націотворчого та демократичного процесу в Україні. Як слушно зауважує Г. Гончарук, поява ідеї Руху була історично, соціально та психологічно обумовленою. Це явище народилось у Києві серед інтелігенції, переважно в письменницькому середовищі і набувало поширення в Україні[17].

[12] Гончарук, Г.І. (1997). *Народний Рух України. Історія*. Одеса: Астропринт, 22.
[13] Барановська, Н. (2010). Вказ. пр., 15.
[14] Гончарук, Г.І. (1997). Вказ. пр., 28.
[15] Бойко, О. (1996). Вказ. пр., 24.
[16] Пустовіт, С. (2010). Вказ. пр.
[17] Гончарук, Г.І. (1997). Вказ. пр., 30.

Витоки організаційної праці щодо створення НРУ сягають жовтня 1988 р., коли на екологічному семінарі у Спілці письменників України письменник Ф. Бурлачка у своєму виступі вкотре висловив думку щодо створення Народного фронту України на зразок аналогічних неформальних об'єднань, які виникли у Прибалтиці та інших регіонах СРСР[18].

9-11 вересня 1989 року, відбувся Установчий з'їзд громадської організації, яка мала назву «Народний рух України за Перебудову». Ця подія стала знаковою не лише для України, а й для усього Радянського Союзу. 16 лютого 1989 р. у газеті «Літературна Україна» був опублікований проект програми Народного Руху України за перебудову (НРУ), який набув великого суспільно-політичного резонансу. На І (Установчих) Всеукраїнських зборах у м. Києві у вересні 1989 р. було обговорено різноманітні аспекти політичного, соціально-економічного, міжетнічного життя в Україні, дано оцінку ряду знакових для українського народу подій історичного минулого та йшлося про перспективи майбутнього державотворчого життя, ухвалено програму і статут, а також обрано керівні органи НРУ, зокрема головою організації було обрано відомого письменника Івана Драча. У статуті головною метою своєї діяльності НРУ визначав «побудову в Україні демократичного й гуманного суспільства, в якому буде досягнуто справжнього народовладдя, добробуту народу і умов для гідного життя людини, відродження та всебічного розвитку української нації, забезпечення національно-культурних потреб усіх етнічних груп республіки і перетворення республіки у дійсно суверенну Українську державу». Досить швидко НРУ став найпотужнішою політичною опозиційною силою в УРСР і вже 9 лютого 1990 р. його статут було зареєстровано Постановою Ради Міністрів УРСР[19].

Народний Рух України виник у 1989 р. як широкий фронт, який об'єднував різні за поглядами ідеологічні сили: від комуністів-реформаторів (які, як і Горбачов, сподівалися на можливість реформування системи) і до правих радикалів. Всіх їх об'єднала ідея зламу тоталітарної системи. Тому недивно, що спочатку в назві Руху фігурували слова «за перебудову». Отже, в написанні нинішньої історії Руху є певна модернізація, коли говорять, що з самого початку це був антикомуністичний рух за незалежність[20].

Слід підкреслити, що у Народному Русі об'єдналися люди різних політичних переконань – від ліберальних комуністів до тих, хто сповідував ідеї інтегрального націоналізму. Але домінували в організації настрої національної демократії. У перший же рік свого існування Рух організував ряд великих масових заходів, метою яких була боротьба за державну незалежність, відродження української нації, відтворення історії українського народу і державності. Таким чином, Народний Рух України у 1989-1991 рр. відіграв ключову роль провідника трансформаційних національно-демократичних процесів в Україні, дав початок і основу для виникнення багатопартійності, сприяв демократизації суспільства[21].

Ідеологічна різнобарвність рухівців, їхня організаційна аморфність, наявність декількох лідерів, відсутність досвіду політичної боротьби робили НРУ сприятливим «спаринг партнером» для верхівки КПУ По суті справи еліті КПУ була потрібна керована, слухняна опозиція і вона її знайшла в особі лідерів НРУ. За цих обставин необхідна була *компромісна формула утворення організованої народної опозиції,* яка б органічно поєднала радикалізм політичних неформалів з масовістю культурно-історичних та екологічних неформальних об'єднань, злила в єдину політичну еліту досвідчених політичних борців та лідерів нової хвилі. Цією формулою і став «Народний Рух України за перебудову» (НРУ). За оцінками ідеологічного відділу ЦК КПУ,

[18] Гай-Нижник, П. (2012). Народний Рух України. В *Українська багатопартійність: політичні партії, виборчі блоки, лідери (кінець 1980-х – початок 2012 рр.) :*Енциклопедичний довідник. Київ: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 274.

[19] Ibid., 277.

[20] Гарань, О.В. (1993). *Убити дракона* (*З історії Руху та нових партій України*). Київ: Либідь, 7.

[21] Білецький, В. (2009, 10 вересня). Вказ. пр.

наприкінці 1989 р. соціальна база НРУ включала близько 12 млн. осіб. Рух став альтернативною, зростаючою і політичною силою[22].

Але потім Рух швидко радикалізувався разом з подіями у країні і вже наприкінці 1990 р. на своєму II з'їзді перетворився на правоцентристську антикомуністичну силу, що проголосила своєю метою незалежність України. В історії національно-визвольного руху в Україні чільне місце належить НРУ, який постав не лише як громадсько-політичне об'єднання, а як нова форма багатовікової боротьби українського народу за національне визволення. Тобто Рух виник в умовах перебудови як опозиційна політична сила, спрямована проти монополії Комуністичної партії на владу, і став найвпливовішим її опонентом.

Проте неоднозначні та суперечливі процеси відбувалися у внутрішньому житті НРУ, коли він почав переживати період масовізації. Один з відомих тодішніх рухівських функціонерів Олександр Лавринович нещодавно поділився цікавими спогадами. «Я належав до ініціаторів висунення В'ячеслава Максимовича кандидатом у президенти України від «Руху» у 1991 році. І був щиро здивований, коли значна кількість українських політв'язнів звернулись до Великої Ради Руху з листом-застереженням щодо кандидатури Чорновола. В підсумку рішення про його висування було ухвалене більшістю голосів (57 – «за», 30 – «проти», 4 – «утримались»), а один з авторів цього звернення – Левко Лук'яненко став суперником Чорновола під час виборчої кампанії»[23]. Роздрібнення електоральної підтримки істотно зменшувало шанси на перемогу В. Чорновола, тому його поразка у боротьбі проти лідера реформаторського крила українських комуністів, тодішнього голови Верховної Ради Леоніда Кравчука була передбачуваною та майже неминучою.

Як зазначає В. Деревінський, українська народно-фронтівська організація – НРУ – зазнала значних трансформаційних змін. У своєму становленні й розвитку пройшла шлях від широкої, погано структурованої громадсько-політичної організації до політичної партії. З огляду на низький рівень національної свідомості значної частини населення України, за винятком західного регіону, НРУ не вдалося здобути перемогу на парламентських виборах 1990 р. Лише в трьох областях Західної України демократичний блок отримав більшість в обласних радах, зумівши подолати протидію партноменклатури. Не вдалося НРУ провести до влади свого кандидата – В. Чорновола, на президентських виборах 1991 р., набравши лише понад 23% голосів виборців. Тобто НРУ, на відміну від значної кількості інших народнофронтівських організацій не зумів провести зміну правлячих еліт та розпочати потрібні реформи. Хоча досяг успішної реалізації права українського народу на самовизначення[24].

Парадокс ситуації в Україні порівняно з країнами Балтії та Східної Європи полягав у тому, що розбудову незалежної державності почали здійснювати не ініціатори її створення, а послідовники противників її формування. У цьому полягає іронія історичної долі та ключ до розуміння специфіки траєкторії політичного транзиту в Україні.

Після перемоги на президентських виборах Л. Кравчука перед НРУ виникла непроста дилема. У нових політичних умовах перед керівництвом і членами НРУ постало питання, яку позицію має зайняти надалі Рух. Існувало два варіанти виходу з цієї ситуації. Згідно першого, який підтримувало керівництво НРУ, він мав залишатися широкою громадсько-політичною організацією, своєрідною коаліцією національно-демократичних партій і громадських організацій. Прихильниками другого виступали безпартійні члени крайових організацій Руху, котрі хотіли перетворити НРУ у політичну партію із збереженням інтеграційного чинника Руху.

---

[22] Литвин, В.М., Смолій, В.А., Левенець, Ю.А. (2007). *Україна: політична історія. XX – початок XXI ст.* Київ: Парламентське вид-во, 925.

[23] Лавринович, О. (2018, 7 серпня). Як «Рух» відмовився стати партією влади. *День.* Retrieved from https://day.kyiv.ua/uk/article/polityka/yak-ruh-vidmovyvsya-staty-partiyeyu-vlady

[24] Деревінський, В. (2010). Трансформація НРУ з громадсько-політичної організації в політичну партію. У *Народний Рух України: історія, ідеологія та політична еволюція (1989–2009):* Матеріали круглого столу, присвяченого 20-ій річниці створення Народного Руху України за перебудову. Київ, 22 вересня 2009. Київ: Інститут історії України НАН України, 32.

Також треба зважати на життєвий шлях та мотивацію керівників НРУ, їхні навички та вміння у питаннях громадсько-політичного менеджменту. За допомогою реформаторської групи в еліті КПУ їм вдалося реалізувати гасло державної незалежності України, але для реального державотворення у рухівського керівництва просто не вистачило сил та ресурсів. Вступивши з «маршу в бій», українська інтелігенція разом із звільненими з таборів та заслання своїми представниками – Чорноволом, Хмарою, Лук'яненком і братами Горинями, спромоглася реалізувати ту місію Руху, в котрій він як таран рушив останні форпости радянськості в Україні. Проте з причини невкоріненості в соціальне тло і неможливості створення за короткий час згаданих вище структур, Рух зіткнувся з великими труднощами в реалізації другого етапу завоювання реальної політичної влади і очевидно, що так і не зміг виконати цього завдання[25].

У березні 1992 року відбулася друга подія (яка мала змістовну кореляцію з першою) – третій з'їзд «Руху», під час якого Леонід Кравчук заявив, що підтримує програму Руху й запропонував НРУ стати партією влади. Ця пропозиція була підтримана керівництвом Руху, обраним у жовтні 1990 року на другому з'їзді. В'ячеслав Чорновіл зайняв жорстку позицію протистояння щойно обраному першому президенту України. Розбіжність у цьому визначальному для подальшої долі «Руху» питанні розділила делегатів з'їзду. Щоб запобігти розколу організації було обране колективне керівництво Рухом у складі трьох співголів — І.Ф. Драч, М.М. Горинь, В.М. Чорновіл. Пропозиція ж президента залишилась без відповіді[26]. Враховуючи тогочасну критичну економічну ситуацію (гіперінфляція, шалене економічне падіння), правляча група на чолі з новообраним президентом Л. Кравчуком була змушена маневрувати. Пропозиція лідерам НРУ про партію влади була зроблена не від гарного життя, а під тиском громадськості, яка вимагала швидкого та радикального поліпшення ситуації.

Також варто пригадати, що у Верховній Раді I скликання (1990-1994 рр.) політичне структурування відбулося за ідеологічною та партійною ознакою по лінії «ліві – неліві політичні сили»[27]. Причому перевага була на боці прокомуністичних сил, так званої «групи 239», яка становила більшість в українському парламенті та несла основну відповідальність за стан справ у державі. Маневр Л. Крачука був викликаний намаганням перенести майбутню політичну відповідальність вже на рухівське керівництво.

По суті справи, як вірно зазначає Д. Коротков, правлячі еліти у республіках колишнього СРСР залишились попередніми, лише змінилися декорації навколо них[28]. Екс-комуністичні еліти шукали ситуативних союзників, щоб розділити з ними відповідальність за невдачі на початковому етапі державотворення та економічних трансформацій. У принципі їм це вдалося, адже окрім В. Чорновола та його найближчого оточення багато рухівців пішло у владу на різні посади.

Таким чином, в історії Руху можна виділити два основні етапи: 1) від заснування в 1989 р. до прийняття Конституції в 1996 р. – активна державотворча діяльність, авторитет серед громадян, Рух – впливова сила в суспільстві та державних структурах; 2) приблизно з 1995 р. – намагання лідерів Руху в соціальній політиці поєднати несумісне: «рух за демократію і свободу та рух за соціальну справедливість» з поділом громадян на привілейовані та дискриміновані групи. Наслідок – неперервний спад авторитету, колапс суспільства до системи з пануванням промафіозних кланів[29].

Як стверджує колишній соратник лідера НРУ О. Лавринович, обрана лінія поведінки голови «Руху» В. Чорновола стрімко прискорює неминуче – фактичне відхо-

[25] Каспрук, В. (2009). Чому Рух так і не став провідною політичною силою в Україні? *Радіо Свобода*. Retrieved from https://www.radiosvoboda.org/a/1818227.html
[26] Лавринович, О. (2018, 7 серпня). Вказ. пр.
[27] Кукуруз, О.В. (2010). *Політична опозиція в Україні та Польщі: порівняльний аналіз*. Київ: Наукова думка.
[28] Коротков, Д.С. (2012). *Політична еліта України: становлення і розвиток у виборчому процесі України*. Харків: Вид-во ХНЕУ, 71.
[29] Кравчук, О. (2009). Злет і занепад Руху: плани, результати та уроки. *Універсум*, 5-6 (187-188), 59.

дження з політичної арени у історію наймасовішого політичного утворення новітньої України[30]. Прикро, що на відміну від Естонії, Латвії, Литви, Молдови, де у 1992-1993 роках юридично припинили своє життя Народні Фронти і Саюдіс, в Україні досі маргінальні політики використовують юридично зареєстровану назву – «Народний Рух України» до дрібного утворення, яке давно не має нічого спільного із історичним явищем, яке стало рушійною силою на шляху до державної незалежності України[31]. Отже, головним історичним наслідком діяльності НРУ як масового громадського об'єднання було проголошення державної незалежності України, у той час як здобутки його спадкоємиці – політичної партії «Народний Рух України» є значно скромнішими, адже слід наголосити, що у теперішньому столітті вона жодного разу самотужки не проходила до Верховної Ради України, а її кандидати дуже рідко вигравали вибори на мажоритарних округах. Проте згадана партія існує і проголосила певні програмні принципи, які вона сповідує протягом доволі помітного відрізку часу.

Програмні засади партії «Народний Рух України» на сучасному етапі. Головною метою діяльності партії Народний Рух України на сучасному етапі є утвердження державної незалежності України та розбудова української національної демократичної держави. Гасло Народного Руху України: «Державність, демократія, реформи!». У ньому зосереджені основні цінності ідеології Руху.

Рух інтерпретує Україну як національну державу, яка виникла внаслідок самовизначення української нації, що гарантує її право на утворення суверенної національної держави і самостійне визначення форм своєї національно-державної організації. Народний Рух України вважає, що перспективною формою правління для України є «парламентсько-президентська» республіка. Рух виступає за постійний громадський контроль за діяльністю апарату держави шляхом оприлюднення звітності за результатами роботи його органів, отримання поточної інформації про його діяльність завдяки прозорості й публічності дій органів державної влади та місцевого самоврядування.

Щодо економічної частини програми партії НРУ, то вона сконцентрована у такому постулаті: «Економічною основою політичної системи України має бути вільна, багатоукладна, ринкова соціально орієнтована національна економіка. Головні чинники її становлення – цілковита гарантованість та недоторканність приватної власності на майно, засоби підприємництва, землю, капітальні об'єкти, технології, фінанси. Держава повинна розглядатися як рівноправний суб'єкт приватної власності»[32].

НРУ, згідно зі статутними документами, ставить перед собою такі завдання: а) сприяти перетворенню України у національну демократичну правову державу, покликану забезпечити вільний розвиток особистості, захист прав людини і нації, безперешкодне здійснення демократичних свобод; б) домагатися побудови в Україні соціально-орієнтованої ринкової економіки з пріоритетом приватної власності; надійного захисту інтересів виробників і споживачів; високого життєвого рівня; інтеграції України в європейську та світову економічні системи; в) сприяти духовному відродженню української нації, всебічному розвиткові української мови і культури, подоланню наслідків політики русифікації, відродженню історичної пам'яті і національної свідомості громадян України; г) сприяти захисту і примноженню культурних, політичних та господарських традицій українського народу, відстоювати християнські та загальнолюдські цінності; недоторканність особи та приватної власності, гармонійну взаємодію особи, родини, нації, суспільства та держави; ґ) сприяти всебічному розвиткові мов і культур національних меншостей та етнічних груп, що проживають на території України, стояти на захисті їхніх життєвих прав та інтересів; д) надавати допомогу українцям в інших державах у їхньому прагненні до збереження

[30] Лавринович, О. (2018, 7 серпня). Вказ. пр.

[31] Ibidem.

[32] Гай-Нижник, П. (2012). Народний Рух України. В *Українська багатопартійність: політичні партії, виборчі блоки, лідери (кінець 1980-х – початок 2012 рр.) :*Енциклопедичний довідник. Київ: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 279.

власної національної самобутності, розвитку їхньої культури, освіти; сприяти їхнім культурним та економічним зв'язкам з Україною; сприяти поверненню українців, які того бажають, на їхню історичну батьківщину; е) відстоювати національні інтереси України, домагатися гарантій безпеки її громадян і прагнути побудови безпечного і стабільного громадянського суспільства[33].

Партія «Народний Рух України» підтримує зв'язки з Унією Вольності (Республіка Польща), Союзом Вітчизни Литовських Консерваторів, Pro Partia (Естонська Республіка), Союзом Вітчизни і Свободи (Латвійська Республіка), Білоруським Народним Фронтом, Демократичною партією США, Республіканською партією США, Угорським Демократичним Фронтом (MDF), Консервативною партією Великобританії, Християнсько-демократичним Союзом (Федеративна Республіка Німеччина), Народною Партією (Австрійська Республіка), Європейською Демократичною Унією (ЄДУ) та ін.

Отже, можна констатувати, що Народний Рух України на сучасному етапі перетворився на класичну національно-консервативну партію, яка чітко позиціонує себе як поміркований захисник України як національної демократичної правової держави. Такі ідеї мають прихильників серед українських виборців, але відсутність харизматичних лідерів та спікерів у сучасній партійній еліті НРУ, брак фінансових, організаційних, креативних та кадрових ресурсів зумовлює існування Народного Руху України на маргінесі політичного життя нашої країни.

Оцінки діяльності Народного Руху України. Серед оцінок діяльності Народного Руху України можна виділити два кластери: *романтичний* та *прагматичний*. Перший ґрунтується на визнанні безперечно вагомого, а може й вирішального внеску НРУ у справу розбудови Української держави. Прагматичні оцінки враховують фактичну роль контр-еліт у розподілі владних та економічних ресурсів на пострадянському просторі.

Романтичну групу оцінок можна відобразити думкою Анатолія Рябоконя. «Тепер з упевненістю можна сказати, що виникнення організації, яка згодом трансформувалася у політичну партію, стало початком кінця Радянської імперії і влади комуністів. Тільки з виникненням НРУ перед імперією постала загроза її розпаду, а перед комуністичними керманичами Радянського Союзу – втрати влади. Адже аналітики комуністичної партії розуміли, що організація, непідконтрольна КПРС, яка, згідно з Конституцією СРСР вважалася керівною і спрямовуючою силою, неодмінно очолить національно-визвольний рух, візьме на озброєння ідею державного суверенітету України»[34].

Прагматичні оцінки діяльності контр-еліт на пострадянському просторі, зокрема в Україні – НРУ, можна репрезентувати конспірологічною версією французької вченої Елен Блан. У своєму дослідженні, яке вона провела у книзі «Родом з КДБ. Система Путіна», Е. Блан наводить переконливі докази стосовно того, що перебудову і подальші парадемократичні процеси в країнах колишнього СРСР планувала і впроваджувала радянська еліта, а виконавцем виступав КДБ на чолі зі всесильним шефом Юрієм Андроповим і його наступниками. Михайло Горбачов у цьому сенсі був лише виконавчим менеджером цього дійства, а ніяк не головною особою[35].

Аналізуючи радянську історію другої половини XX ст., Елен Блан вказує на збільшення ролі у цей період корумпованого бюрократичного апарату, кримінальних угруповань та спеціальних служб, які фактично стали формальними та неформальними господарями радянської країни. КДБ отримав під свій контроль практично усю тіньову економіку країни, вправно маніпулюючи політичними гравцями та здійснюючи процес «мирного» розвалу СРСР. Головною причиною перебудови Елен Блан вважає потребу КДБ та керівництва Кремля у легалізації в очах Заходу й

[33] Гай-Нижник, П. (2012). Народний Рух України. В *Українська багатопартійність: політичні партії, виборчі блоки, лідери (кінець 1980-х – початок 2012 рр.)*: Енциклопедичний довідник. Київ: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 279.

[34] Рябоконь, А. (2014, 1 жовтня). Народний Рух України – історія, чи перспектива? *Трудова слава*, С. 1.

[35] Блан, Е. (2009). *Родом із КГБ. Система Путіна*. Київ: Темпора, 112.

отриманні кредитів на модернізацію економіки. Дезінформаційна кампанія, яка була вдало проведена кремлівським керівництвом, дала можливість безкарно вивозити за кордон не тільки кошти СРСР, але й частину щедро наданих кредитів[36].

Ця версія абсолютно вписується у концепцію *компромісної народної опозиції* по відношенню до кадрів КПУ, роль якої фактично виконав в Україні НРУ. Тобто Народний Рух був використаний спецслужбами та верхівкою КПУ для побудови «національної квартири», яка б гарантувала їм самостійний розподіл майбутніх капіталів та безпеку по відношенню до буремної тоді Росії на чолі з Б. Єльциним. Українська партійна еліта пішла шляхом *косметичних змін і відмови від комуністичної ідеології задля збереження влади в нових історичних умовах*. Таким чином, говорячи про те, чому ж все-таки Народний Рух України не зміг досягти максимальних цілей можна констатувати, що ця організація, хоча й очолювана самовідданими синами і патріотами України, не змогла виконати своєї місії до кінця з причини недостатньої підготовки, але й, і можливо й головним чином, з причини протистояння їй набагато сильнішої і більш організованої партноменклатурно-кадебістської системи, в котрої на руках були всі козирі[37].

Головне питання, пов'язане з Народним Рухом України полягає у тому: На скільки він був самостійним політичним суб'єктом не за формальними ознаками, а дефакто? А з цього питання випливає наступне: На скільки Рух був дієспроможним політичним суб'єктом, щоб виконати роль не тільки офіційного детонатора комуністичного режиму в Україні, але й демократичної партії влади? Згідно конспірологічної версії керованої компромісної опозиції вочевидь НРУ був об'єктом постійних маніпуляцій з боку на порядок краще організованих КПУ та КДБ, які всіляко намагалися локалізувати та обмежити реальний вплив рухівців на політичні процеси в Україні. Компартійна та спецслужбістська номенклатура у підсумку використали НРУ у своїх цілях, дозволивши йому тільки те, що не зачіпало їх життєво важливих інтересів. Фактично НРУ виступив у ролі «вітрини» змін, прапору унезалежнення, у той час як реальна влада та реальні капітали залишилися у руках колишніх компартійців, комсомольців та представників спеціальних служб.

На користь даної оцінки виступає й факт відмови керівництва НРУ, зокрема В. Чорновола, на пропозицію новообраного тоді президента Леоніда Кравчука стати «партією влади» у березні 1992 року на третьому з'їзді «Руху»[38]. Оце самообмеження та псевдоромантизм й зіграли з Народним Рухом України злий, у певному сенсі роковий жарт. Тобто самі очільники Руху своєю нерішучістю й визначили його поступове скочування на маргінес політичного процесу в Україні. З іншого боку, НРУ майже оптимально провів акції демонтажу тоталітарного режиму на теренах і, що особливо важливо, без людських втрат[39].

Виконавши цю історичну місію, на другому етапі, на котрому необхідно було взяти всю повноту влади в свої руки і приступити до розбудови державних і суспільних інституцій, НРУ не зміг повністю акумулювати підтримку українських громадян, щоб прийти до влади, а далі крок за кроком втратив свій вплив у політиці та суспільстві і нині лише перебуває на маргінальних позиціях. Що, очевидно, не відповідає великому потенціалу народно-демократичних прагнень українського народу[40].

Перехопивши ідейну естафету з втомлених рук попередників, Народний Рух України в інших історичних умовах спромігся зорганізуватися й очолити визвольну хвилю українського народу за незалежність, та зіткнувся з неймовірними труднощами на шляху розбудови державності та добробуту населення. Складнощі ці – передусім економічні, соціальні, національні, духовні, політичні наслідки столітніх поневолень;

---

[36] Блан, Е. (2009). *Родом із КГБ. Система Путіна*. Київ: Темпора, 117.
[37] Каспрук, В. (2009). Чому Рух так і не став провідною політичною силою в Україні? *Радіо Свобода*. Retrieved from https://www.radiosvoboda.org/a/1818227.html
[38] Лавринович, О. (2018, 7 серпня). Вказ. пр.
[39] Каспрук, В. (2009). Вказ. пр.
[40] Ibidem.

польського, австрійського й особливо російського колоніального пригноблення, які залишались не тільки в матеріальному бутті народу, а в духовній та морально-психологічній сферах, в свідомості українців[41].

Разом з тим, необхідно погодитися з В. Білецьким, що Народний Рух України виконав свою основну програмну мету – проголошення України незалежною державою. Це було досягнуто як зусиллями цілої плеяди яскравих особистостей, так (більшою мірою) широких українських мас – інтелігенції, робітників, селян безвідносно до їх колишньої партійної приналежності (позапартійності). Саме в цьому об'єднанні зусиль українського народу заради досягнення стратегічної мети полягає роль і суть Народного Руху України як видатного історичного явища[42].

У підсумку слід наголосити, що Народний Рух України як масове явище громадсько-політичного життя є прикладом національно-визвольного руху української нації з усіма вадами її становлення. НРУ є віддзеркаленням загальної дієспроможності українського народу у питаннях суверенного державотворення. Тоталітарне минуле, втрата генофонду внаслідок голодомору початку 30-х років ХХ століття, ментальні девіації, втрата національної самоідентифікації зумовили істотні ускладнення у процесі формування модерної української нації, що позначилося й на діяльності її авангарду наприкінці 1980-х – початку 1990- х в особі НРУ. Проте, історія створення і діяльність Руху має важливе значення і для перспективи розвитку України, в першу чергу – подальшому поширенні української національної ідеї[43].

Висновки. Підсумовуючи сказане, слід наголосити на наступному. Появу Народного руху України слід розглядати через призму загальносвітової тенденції «оксамитових революцій», які відбулися у Східній Європі наприкінці ХХ століття. НРУ став своєрідним аналогом польської «Солідарності» та інших рухів народно-фронтівського типу, які виступили головними рушійними силами цих революцій.

Виникнення Народного руху України – це історична закономірність, яка мала національно-визвольний та загально демократичний контекст. З одного боку НРУ акумулював енергію національного ренесансу українців та виступив головною рушійною силою національної революції. З іншого боку, Народний Рух виконав роль детонатору комуністичного режиму, позбавивши КПУ монополії на політичну владу. Саме під тиском НРУ та інших народних фронтів у березні 1990 р. була скасована шоста стаття Конституції СРСР про керівну роль КПРС у суспільстві. Одночасно було прийнято закон про громадські об'єднання, який відкрив можливість для формування багатопартійної системи в Радянському Союзі та зокрема в Україні.

Криза у діяльності Комуністичної партії у середині 80-х років спричинила лібералізацію радянського жорстко авторитарного режиму та уможливила легальні, а не конспіративні форми діяльності українського національного руху, який головним чином репрезентував НРУ.

Народний Рух України спочатку виник у письменницькому середовищі Києва та отримав поширення в усій Україні. Це наклало відбиток на основні форми та методи діяльності цієї організації. Ідеологічний плюралізм рухівців, їхня організаційна аморфність, наявність декількох лідерів, відсутність досвіду політичної боротьби спричинили неготовність взяти усю повноту влади та виступити демократичною партією влади за нових історичних умов.

В історії НРУ можна виділити два основні етапи: 1) від заснування в 1989 р. до прийняття Конституції в 1996 р. – активна політична діяльність, великий вплив на державотворчий процес; 2) з 1996 р. – спадання активності та втрата впливу на основні політичні процеси.

Основним історичним наслідком діяльності НРУ як масового громадського об'єднання було проголошення державної незалежності України, у той час як досяг-

[41] Гончарук, Г.І. (1997). Вказ. пр., 12.
[42] Білецький, В. (2009, 10 вересня). Вказ. пр.
[43] Рябоконь, А. (2014, 1 жовтня). Вказ. пр.

нення політичної партії «Народний Рух України» є значно скромнішими: у XXI столітті вона жодного разу самотужки не проходила до українського парламенту.

Народний Рух України став компромісною формулою утворення організованої народної опозиції для кадрів КПУ, які використали його для проголошення державної незалежності України, тобто для відмежування від союзної компартійної еліти, а потім локалізували діяльність НРУ через штучні розколи та ін.

Специфіка політичного транзиту в Україні полягає в тому, що основним суб'єктом державотворення виступив не його фундатор – НРУ, а компартійна номенклатура, яка використала гасло розбудови національної держави у своїх вузько корпоративних цілях, насамперед для самостійної легалізації капіталів.

За розвитком демократизації, яку започаткував Народний Рух, Україна опинилася на проміжній позиції між повністю контрольованою старою номенклатурою авторитарною Росією і балтійськими та східноєвропейськими країнами, котрі зуміли у стислі терміни пройти демократичний транзит.

Геополітичне значення Народного Руху полягає в тому, що питома вага України для СРСР була вирішальною умовою існування цього політичного утворення. Вихід зі складу Радянського Союзу країн Балтії не мав критичного значення для союзної держави, а вихід другої за потугою республіки – України остаточно зруйнував радянську імперію. Тому намагання усіх радянських та російських правителів утримати Україну в орбіті свого впливу мотивується ними прагненням зберегти саму російську державність, яка не усвідомлюється ними у неімперській формулі. Цим пояснюється категоричне неприйняття росіянами будь-яких носіїв української національної ідеї, навіть у її поміркованій версії, яку репрезентував Народний Рух України.

На сучасному етапі Народний Рух України перетворився на класичну національно-консервативну партію, яка ставить за мету розвиток України як національної демократичної правової держави.

REFERENCES

Baranovska, N. (2010). Suspilno-politychni ta sotsialno-ekonomichni peredumovy vynyknennia Rukhu. [Socio-political and socio-economic preconditions for the emergence of the Movement]. In *Narodnyi Rukh Ukrainy: istoriia, ideolohiia ta politychna evoliutsiia (1989-2009)*: Materialy kruhloho stolu, prysviachenoho 20-i richnytsi stvorennia Narodnoho Rukhu Ukrainy za perebudovu. Kyiv, 22 veresnia 2009. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 13-28. [in Ukrainian]

Biletskyi, V. (2009, September 10). Narodnyi Rukh Ukrainy yak istorychne yavyshche. [The People's Movement of Ukraine as a Historical Phenomenon] *Novosti Donbassa*. Retrieved from http://novosti.dn.ua/article/1838-narodnyy-rukh-ukrayny-kak-ystorycheskoe-yavlenye [in Ukrainian]

Blan, E. (2009). Rodom iz KHB. Systema Putina. [Originally from the KGB. Putin's system]. Kyiv: Tempora. [in Ukrainian]

Boyko, O. (1996). Ukraina 1991-1995 rr.: tini mynuloho chy kontury maibutnoho? [Ukraine 1991-1995: shadows of the past or contours of the future?] Kyiv: Abrys. [in Ukrainian]

Chyhrinov, V.I. & Polishchuk, I.O. (2006). Derzhavotvorcha tradytsiia Ukrainy: politykokulturnyi vymir. [The state-building tradition of Ukraine: a political and cultural dimension]. Kharkiv: KhIBM. [in Ukrainian]

Derevinskyi, V. (2010). Transformatsiia NRU z hromadsko-politychnoi orhanizatsii v politychnu partiiu. [Transformation of the NRU from a public-political organization into a political party]. In *Narodnyi Rukh Ukrainy: istoriia, ideolohiia ta politychna evoliutsiia (1989-2009)*: Materialy kruhloho stolu, prysviachenoho 20-i richnytsi stvorennia Narodnoho Rukhu Ukrainy za perebudovu. Kyiv, 22 veresnia 2009. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 29-38. [in Ukrainian]

Hay-Nyzhnyk, P. (2012). Narodnyi Rukh Ukrainy. In Ukrainska bahatopartiinist: politychni partii, vyborchi bloky, lidery (kinets 1980-kh – pochatok 2012 rr.) [The People's Movement of Ukraine. Ukrainian multiparty politics: political parties, electoral blocs, leaders (late 1980s – early 2012)]. Entsyklopedychnyi dovidnyk. Kyiv: IPiEND im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy, 274-280. [in Ukrainian]

Haran, O.V. (1993). *Ubyty drakona (Z istorii Rukhu ta novykh partii Ukrainy)*. [Kill the Dragon (From the History of the Movement and New Parties of Ukraine)] Kyiv: Lybid. [in Ukrainian]

Honcharuk, H.I. (1997). Narodnyi Rukh Ukrainy. Istoriya. [The People's Movement of Ukraine. History]. Odesa: Astroprynt. [in Ukrainian]

Kalynovskyi, Yu.Yu. (2016). Natsionalna ideia yak tsinnisna determinanta derzhavotvorchoho protsesu v Ukraini. [The national idea as a value determinant of the state-making process in Ukraine]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Yurydychna akademiia Ukrainy imeni Yarolava Mudroho»*. Seriia: Filosofiia, 1 (28), 98-105. [in Ukrainian]

Kaspruk, V. (2009). Chomu Rukh tak i ne stav providnoiu politychnoiu syloiu v Ukraini? [Why has the Rukh not become a leading political force in Ukraine?]. *Radio Svoboda*. Retrieved from https://www.radiosvoboda.org/a/1818227.html [in Ukrainian]

Kormych, L.I., Shelest, D.S. (2004). *Hromadski obiednannia ta politychni partii suchasnoi Ukrainy*. [Public Associations and Political Parties of Modern Ukraine]. Kyiv: Avrio. [in Ukrainian]

Korotkov, D.S. (2012). Politychna elita Ukrainy: stanovlennia i rozvytok u vyborchomu protsesi Ukrainy. [The Political Elite of Ukraine: Formation and Development in the Electoral Process of Ukraine]. Kharkiv: Vyd-vo KhNEU. [in Ukrainian]

Kravchuk, O. (2009). Zlet i zanepad Rukhu: plany, rezultaty ta uroky. [The Rise and Decline of the Movement: Plans, Outcomes and Lessons]. *Universum*, 5-6 (187-188), 57-69. [in Ukrainian]

Kukuruz, O.V. (2010). Politychna opozytsiia v Ukraini ta Polshchi: porivnialnyi analiz. [Political opposition in Ukraine and Poland: a comparative analysis]. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian]

Lavrynovych, O. (2018, August 7). Yak «Rukh» vidmovyvsia staty partiieiu vlady. [How the Rukh refused to become a party of power]. *Den*. Retrieved from https://day.kyiv.ua/uk/article/polityka/yak-ruh-vidmovyvsya-staty-partiyeyu-vlady [in Ukrainian]

Lytvyn, V.M. (1994). *Politychna arena Ukrainy: diiovi osoby ta vykonavtsi*. [The political arena of Ukraine: actors and performers]. Kyiv: Abrys. [in Ukrainian]

Lytvyn, V.M., Smolii, V.A. & Levenets, Yu.A. (2007). Ukraina: politychna istoriia. XX – pochatok XXI st. [Ukraine: A Political History. XX – beginning of XXI century]. Kyiv: Parlamentske vyd-vo. [in Ukrainian]

Patnam, R.D., Leonardi, R. & Nanetti, R.Y. (2001). Tvorennia demokratii: tradytsii hromadianskoi aktyvnosti v suchasnii Italii. [Creating Democracy: Traditions of Civic Engagement in Modern Italy]. Kyiv: Vydavnytstvo Solomii Pavlychko «Osnovy». [in Ukrainian]

Pustovit, S. (2010). Narolnyi Rukh: problema vynyknennia. [The People's Movement of Ukraine: The Problem of Emergence]. Retrieved from https://www.oldconf.neasmo.org.ua/node/35 [in Ukrainian]

Riabokon, A. (2014, October 1). Narodnyi Rukh Ukrainy – istoriia, chy perspektyva? [The People's Movement of Ukraine – History, or Perspective?] *Trudova slava*, p. 1 [in Ukrainian]

Shveda, Yu.R. (2005). *Politychni partii:* Entsyklopedychnyi slovnyk. [Political Parties: An Encyclopedic Dictionary]. Lviv: Astroliabiia. [in Ukrainian]

Ihor Polishchuk,
Yaroslav the Wise National Law University
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-6864-4425

The People Movement of Ukraine: Causes and Results of Activities

Ukraine demonstrates a rather specific trajectory of political transit in the post-Soviet and, in general, post-socialist region. The non-linearity and contradiction of this process, the presence of visual reversals or rollbacks in the path of Ukraine's democratization make one think again about the genesis of the new national liberation movement and the main factors that have caused the independence and rejection of the pro-communist concept of development. The People's Movement of Ukraine as a mass anti-communist and anti-imperial subject in the second-largest Soviet republic undoubtedly acts as the main driving force behind the revolutionary events at the turn of the 1980s and 1990s in the former USSR. The article reveals the causes, main periods and consequences of the People's Movement of Ukraine. The programmatic foundations of the People's Movement of Ukraine party are considered at the present stage. There are two main stages in the history of the NRU: 1) from the foundation in 1989 to the adoption of the Constitution in 1996 – active political activity, great influence on the state-making process; 2) since 1996

– the decline of activity and the loss of influence on the main political processes. In general, the People's Movement of Ukraine has become a compromise formula for the formation of an organized people's opposition for the Communist Party. The main historical consequence of the NRC's activity as a mass public association was the proclamation of Ukraine's state independence, but it failed to become a democratic party in power under new historical conditions. At the present stage, the People's Movement of Ukraine has become a classic national-conservative party, which has little influence on the current political process in Ukraine.

Keywords: *People's Movement of Ukraine, perestroika, independence of Ukraine, democratization, political transit, geopolitics*

УДК 94 : 327.7 (73+597) «1990-2000»
DOI: 10.26693/ahpsxxi2019.01.072

НОРМАЛІЗАЦІЯ І РОЗВИТОК АМЕРИКАНСЬКО-В'ЄТНАМСЬКИХ ВІДНОСИН У 1990-ті рр.

Наталія Городня,
e-mail: ngor@ukr.net
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-8152-3927
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Україна, 01033, м. Київ, вул. Володимирська, 60

Інна Підберезних,
e-mail: innaevgenievna2017@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-9906-4327
Чорноморський національний університет імені Петра Могили,
Україна, 54000, м. Миколаїв, вул. 68 Десантників, 10

У статті висвітлено процес нормалізації і розвитку американсько-в'єтнамських відносин за адміністрацій Дж. Г. У. Буша і Б. Клінтона, чинники, які на нього впливали, основні події і сфери двостороннього співробітництва 1995-2000 рр. Показано, що підґрунтя для нормалізації відносин між США і В'єтнамом заклало їхнє співробітництво у справі пошуку військовослужбовців США, які зникли під час В'єтнамської війни. Після встановлення дипломатичних відносин у липні 1995 р. найбільш важливою подією було підписання у липні 2000 р. Двосторонньої торговельної угоди, реалізація якої мала суттєвий вплив на позитивний розвиток двосторонніх відносин у XXI ст. Візит президента Б. Клінтона до В'єтнаму в листопаді 2000 р. підвів підсумки цього установчого періоду, основним змістом якого було звільнення політики двох держав від негативного спадку В'єтнамської війни.

Ключові слова: *американсько-в'єтнамські відносини, зовнішня політика США, зовнішня політика В'єтнаму, адміністрація Дж. Г. У. Буша, адміністрація Б. Клінтона*

У 2020 році США та В'єтнам відзначатимуть 25-річчя встановлення дипломатичних відносин. Незважаючи на те, що у роки «холодної війни» вони були ворогами, більше того, у 1964-1973 рр. США воювали у В'єтнамі, після нормалізації їхні відносини набули позитивного спрямування й у 2013 р. досягли рівня «усебічного партнерства». Дослідження процесу нормалізації і розвитку відносин США і В'єтнаму у 1990-ті рр. створює підґрунтя для кращого розуміння напрямків і динаміки їхнього співробітництва в XXI ст., змін у зовнішній політиці цих держав, а також у регіональній ситуації у Східній Азії в перше постбіполярне десятиліття.

Окремі аспекти розвитку американсько-в'єтнамських відносин були висвітлені у працях І. Підберезних[1] і Н. Городньої[2]. Проте ця тема не була предметом спеціального дослідження українських вчених.

У США існує велика наукова література, яка розкриває процес нормалізації відносин з В'єтнамом і чинників, які на нього впливали. Найбільшою мірою висвітлена

[1] Підберезних, І.Є. (2012). Розвиток відносин між США і В'єтнамом: сучасний стан, напрямки, перспективи. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету, XXXIV,* 242-247.
[2] Городня, Н.Д. (2014). *Східна Азія у зовнішній політиці США (1989-2013 рр.).* Київ: Прінтсервіс.

проблема в'язнів В'єтнамської війни і тих, хто зник без вісти під час бойових дій (POW/MIA). Ці дослідження систематизовано у праці Натана Р. Класона, який також проаналізував різні підходи у США до нормалізації відносин з В'єтнамом[3]. Передумови нормалізації американсько-в'єтнамських відносин висвітлено у працях Фредеріка Брауна з акцентом на змінах у міжнародній ситуації, які привели до «визрівання» позитивного вирішення цього питання[4]. Започаткування американсько-в'єтнамських контактів у сфері безпеки і оборони описано у працях К. Тайера, С. Старра[5], У. Ломана, Д. Стерна й У. Джордана[6].

Розвиток американсько-в'єтнамських відносин досліджують співробітники аналітичних центрів США й інших держав Азійсько-Тихоокеанського регіону з акцентом на сучасному стані цих відносин у різних сферах з метою вироблення політичних рекомендацій щодо бажаних напрямів їхнього подальшого розвитку[7]. Хоч такі аналітичні розвідки супроводжуються історичним оглядом, він має обмежений характер і розкриває лише окремі аспекти цієї проблематики, що обумовлено цілями цих політологічних досліджень.

Метою цієї статті є висвітлення процесу нормалізації американсько-в'єтнамських відносин продовж першого постбіполярного десятиліття за адміністрацій Дж. Г. У. Буша і Б. Клінтона, виявлення чинників, які на нього впливали, а також визначення основних подій і процесів у двосторонніх відносинах після нормалізації за президентства Б. Клінтона,

В основі методології дослідження – вивчення і критичний аналіз історичних джерел і наукової літератури, застосування проблемно-хронологічного і компаративного підходів. Розвиток двосторонніх відносин між США і В'єтнамом розглядається на тлі змін у зовнішній політиці цих держав і регіональної ситуації у Східній Азії.

Історичні джерела для дослідження цієї проблематики можна поділити на кілька груп: 1) двосторонні і міжнародні угоди за участю США і В'єтнаму; 2) Стратегії національної безпеки США; 3) промови, інтерв'ю, праці президентів, держсекретарів, послів та інших посадових осіб США і В'єтнаму; 4) доповіді і слухання комітетів Конгресу США стосовно В'єтнаму; 5) матеріали Держдепартаменту США і Міністерства закордонних справ В'єтнаму, Посольств В'єтнаму в США і США у В'єтнамі; 6) інформація ЗМІ. Також автори посилаються на результати попередніх досліджень науковців з проблематики, що вивчається.

США і Соціалістична Республіка В'єтнам (СРВ) встановили дипломатичні відносини 12 липня 1995 р. за першої адміністрації Б. Клінтона. Передумовами для цього були: по-перше, співробітництво В'єтнаму з США у справі пошуку американських військовослужбовців – в'язнів війни і тих, хто пропав без вісти під час військових дій (POW/MIA); по-друге, початок у 1986 р. економічних ринкових реформ у В'єтнамі («політика оновлення», Doi Moi); по-третє, закінчення інтервенції В'єтнаму в Камбоджі (1978-1989 рр.) й урегулювання камбоджійської проблеми; по-четверте, завершення «холодної війни» і розпад СРСР, що призвело до втрати В'єтнамом свого єдиного союзника.

---

[3] Clason, N.R. (2017). *Two Sides on «Normal»: A Comparison of Eight Views on U.S. Rapprochement with Vietnam, 1989-1995*. Retrieved from https://d.lib.msu.edu/etd/4593

[4] Brown, F.Z. (2010, December). Rapprochement between Vietnam and the United States. *Contemporary Southeast Asia, 32* (3), 317-342. Retrieved from https://www.jstor.org/stable/25798860

[5] Thayer, C.A. & Starr, C.V. (2005). The Prospects for Strategic Dialogue. *Dialogue on U.S.-Vietnam Relations. Ten Years after Normalization*, 3. San Francisco: The Asia Foundation. Retrieved from https://asiafoundation.org/resources/pdfs/1-VN10YearsAfterNormalization.pdf

[6] Lohman, W., Lewis, S. & Colonel Jordan, W. (2012, July 18.). *U.S.–Vietnam Defense Relations: Investing in Strategic Alignment*. Retrieved from https://www.heritage.org/asia/report/us-vietnam-defense-relations-investing-strategic-alignment

[7] Vuving, A. (2017, May 27). What Vietnam Can Offer America. *The National Interest*. Retrieved from https://nationalinterest.org/feature/what-vietnam-can-offer-america-20874?page=5; Shoji, T. (2018). *Vietnam's Security Cooperation with the United States: Historical Background, Present and Future Outlook*. Retrieved from http://www.nids.mod.go.jp/english/publication/kiyo/pdf/2018/bulletin_e2018_2.pdf

За аналізом Н. Класона, за нормалізацію американсько-в'єтнамських відносин виступали п'ять груп акторів: чотири адміністрації США, від Д. Картера до Б. Клінтона, Сенатський комітет зі справ POW/MIA (1991-1993), сенатори Джон Маккейн і Джон Керрі, американський бізнес, а також Комуністична партія В'єтнаму. До акторів, які виступали проти нормалізації, він відносить передусім виконавчого директора Національної ліги сімей POW/MIA Енн Міллз Гріффітс і американців в'єтнамського походження з адміністративного району (county) Оріндж, Каліфорнія, де проживало найбільше втікачів від комуністичного режиму[8].

Після закінчення В'єтнамської війни залишалося багато американських військовослужбовців, які вважалися такими, що зникли без вісти. У їхніх родин зберігалися надії, що вони були живими, але не могли повернутися додому через утримання у в'язницях В'єтнаму. Так виникло питання в'язнів війни і тих, хто зник під час військових дій (POW/MIA). За адміністрації Дж. Картера було проведено низку розслідувань з цього питання. Тоді ж було здійснено першу спробу нормалізації відносин з В'єтнамом. У 1977-1978 рр. відбувалися переговори, проте вони не були успішними[9]. Натомість В'єтнам підписав економічні й безпекові угоди з СРСР, а в грудні 1978 р. здійснив інтервенцію в Камбоджу. У відповідь Китай здійснив наступ на північний кордон В'єтнаму. Нормалізація відносин між США і Китаєм у цей час сприяла подальшому зближенню між В'єтнамом і СРСР, що унеможливило нормалізацію американсько-в'єтнамських відносин.

За президентства Рональда Рейгана перші контакти між США і В'єтнамом відбулися лише в 1987-1988 рр. У серпні 1987 р. спеціальний представник Р. Рейгана генерал Джон Вессей вперше відвідав В'єтнам для обговорення гуманітарних питань взаємного інтересу, а саме POW/MIA й очищення території В'єтнаму від мін і «снарядів, які не вибухнули» (UXO). Його другий візит до В'єтнаму з цією метою відбувся у вересні 1988 р. У січні 1989 р. було підготовлено Фінальну доповідь адміністрації Рейгана з питання POW/MIA. У ній зазначалося, що припущення про утримання американців у В'єтнамі без їхньої згоди не були підтверджені. З кінця 1980-х рр. розпочався пошук решток загиблих американських військовослужбовців на території В'єтнаму за участю пошукових команд із США[10].

Президентство Дж. Г. У. Буша (1989-1993) співпало у часі із закінченням «холодної війни» і кризою, а врешті й розпадом, СРСР. В'єтнам опинився з міжнародної ізоляції і виявив більшу схильність до контактів з США. У вересні 1990 р. відбулася зустріч міністра закордонних справ В'єтнаму з держсекретарем Дж. Бейкером у Нью-Йорку, під час якої обговорювалося питання про співробітництво двох держав у справі пошуку американських військовослужбовців, які зникли під час В'єтнамської війни.

У квітні 1991 р. в Ханої було відкрито «польовий офіс» для розгляду цих справ. Це був перший офіційний пункт присутності США у В'єтнамі після закінчення війни. У Ханої відбулися дводенні переговори, після яких спеціальний посланець США генерал Джон Вессей заявив, що обидва уряди прагнули нормалізувати відносини, проте на перешкоді цьому стояли відмінності у поглядах на урегулювання камбоджійського питання. Тому цей офіс було відкрито на тимчасовій основі. Переговори з цього питання мали продовжуватися[11].

9 квітня 1991 р. американський уряд оголосив «4-крокову дорожню карту» нормалізації відносин з В'єтнамом. Передумовами для встановлення дипломатичних

[8] Clason, N.R. *Op. cit.,* 2-3.
[9] Brown, F. Z. *Op.cit*., 320.
[10] Clason, N.R. *Op.cit*., 2; Ministry of Foreign Affairs. (2010, June 29). *Vietnam–US Ties Boosted by Trust Building Efforts*. Retrieved from http://www.mofa.gov.vn/en/nr040807104143/nr040807105001/ns100630150512/view; Albert, E. (2019, March 20). *The Evolution of U.S.–Vietnam Ties. Backgrounder*. Retrieved from https://www.cfr.org/backgrounder/evolution-us-vietnam-ties
[11] U.S. to Open an M.I.A. Office in Hanoi (1991, April 21). *The New York Times*. Retrieved from https://www.nytimes.com/1991/04/21/world/us-to-open-an-mia-office-in-hanoi.html

відносин визнавався подальший прогрес у камбоджійському мирному процесі і розширення співробітництва з розслідування справ POW/MIA[12].

Після публікації кількох фото із зображенням ув'язнених у Південно-Східній Азії американців, у 1991 р. був створений тимчасовий комітет Сенату США для дослідження справ POW/MIA. До його складу, між інших, увійшли ветерани війни демократ Джон Керрі і республіканець Джон Маккейн, які виступали за нормалізацію відносин з В'єтнамом.

Важливою віхою на шляху реалізації «дорожньої карти» було підписання 23 жовтня 1991 р. Фінального акту Паризької конференції по Камбоджі, який завершив переговори, розпочаті в серпні 1989 р., і підтримка В'єтнамом плану камбоджійського урегулювання[13].

Після цього у листопаді-грудні 1991 р. уряд США зняв обмеження на подорожі американців до В'єтнаму, дозволив американським компаніям відкривати там офіси і підписати деякі попередні контракти в очікуванні зняття торговельного ембарго[14]. Його було запроваджено проти Північного В'єтнаму у 1964 р., а після об'єднання В'єтнаму під владою комуністів у квітні 1975 р. поширено на усю країну. У квітні 1992 р. було знято обмеження на телекомунікаційний зв'язок із В'єтнамом і дозволено в'єтнамським американцям пересилати гроші своїм родичам.

Проте за президентства Дж. Г. У. Буша зняття торговельного ембарго США з В'єтнаму не відбулося, як і встановлення дипломатичних відносин. За свідченням держсекретаря Дж. Бейкера, у цей час Східна Азія не була пріоритетом зовнішньої політики США[15]. Центральною місією адміністрації Дж. Г. У. Буша у сфері зовнішньої політики було завершення «холодної війни» і «управління процесом руйнування комунізму»[16]. Доповідь зі стратегії національної безпеки 1990 р. називала основною стратегічною ареною Америки Європу[17]. Найбільш важливими проблемами зовнішньої політики США за адміністрації Буша врешті виявилися війна у Перській затоці, об'єднання Німеччини, відносини з СРСР і близькосхідний мирний процес. У Східній Азії найбільшу увагу вона приділяла «порятунку проблемного шлюбу з Китаєм», «залученню» Північної Кореї, формуванню основ нової економічної дипломатії і відносинам з Японією[18].

У січні 1993 р. спеціальний сенатський комітет опублікував звіт, у якому зазначалося, що немає свідчень про насильницьке утримання владою В'єтнаму колишніх в'язнів війни[19]. Цей звіт мав суттєвий вплив на прискорення процесу нормалізації двосторонніх відносин за наступної адміністрації Б. Клінтона.

У першій рік президентства Б. Клінтона (січень 1993 – січень 2001 рр.) відбулося відкриття офісів держдепартаменту США у Ханої і МЗС В'єтнаму у Вашингтоні. У квітні 1993 р. перша американська компанія (Vatico) відкрила офіс у В'єтнамі. У липні 1993 р. Б. Клінтон дав згоду на рефінансування Міжнародним валютним фондом іноземного боргу В'єтнаму (у розмірі 140 млн. дол.), що відкрило для нього можливості отримувати міжнародні кредити і фінансову допомогу. У вересні американські компанії отримали дозвіл брати участь у проектах з розвитку, профінансованим міжнародними інституціями.

---

[12] U.S. to Open an M.I.A. Office in Hanoi (1991, April 21). *The New York Times*. Retrieved from https://www.nytimes.com/1991/04/21/world/us-to-open-an-mia-office-in-hanoi.html

[13] The University of Edinburgh. Peace Agreements Database. *Final Act of the Paris Conference on Cambodia*. Retrieved from: https://www.peaceagreements.org/view/378

[14] Embassy of the Socialist Republic of Vietnam in the United States of America. *Timeline*. Retrieved from http://vietnamembassy-usa.org/vietnam-us-relations/timeline

[15] Baker, J.A. III & Defrank, T.M. (1995). *The Politics of Diplomacy. Revolution, War and Peace, 1989-1992*. New York, 42-43.

[16] Ibid, 45.

[17] Historical Office. Office of the Secretary of Defense. (1990, March). *The National Security Strategy of the United States*. The White House, Washington D.C., 9. Retrieved from https://history.defense.gov/Portals/70/Documents/nss/nss1990.pdf?ver=2014-06-25-121138-080

[18] Baker, J. A. III & Defrank, T. M. *Op. cit*., 588, 604.

[19] MIA Affairs United States Senate. (1993, January 13). *Senate Report 103-1 POW / MIA'S Report of the Select Committee on POW*. Retrieved from https://fas.org/irp/congress/1993_rpt/pow-exec.html

У січні 1994 р. сенат проголосував (62-38) за зняття ембарго на торгівлю з В'єтнамом. Після підписання закону президентом, це відбулося у лютому 1994 р. Також у 1994 р. було відкрито програму Фулбрайта для викладачів економіки в Економічному університеті міста Хошимін (колишнього Сайгону)[20].

Дії американського уряду, спрямовані на нормалізацію відносин з В'єтнамом, викликали опозицію з боку Національної ліги сімей POW/MIA і деяких груп ветеранів. З метою зменшення їхнього спротиву для представників Ліги і лідерів ветеранських організацій було організовано поїздки до В'єтнаму в березні та липні 1994 р. Це не вплинуло на позицію Ліги, але ветеранські організації підтримали нормалізацію відносин, або, принаймні, не протестували проти цього[21].

У грудні 1994 р. В'єтнам відвідала делегація Конгресу США. Вона мала багато зустрічей, включаючи генерального секретаря Компартії В'єтнаму До Миоя, міністра закордонних справ Нгуен Ман Кама, міністра торгівлі, міністра у справах MIA, представників Фундації в'єтнамських ветеранів Америки і Американської палати торгівлі, а також взяла участь у церемонії відкриття у Ханої офісу американської компанії виробника тракторів Катерпіллар. У звіті представників цієї делегації Ф. Мурковські й П. Саймона зазначався стрімкий економічний розвиток В'єтнаму і зростання присутності американського бізнесу в Ханої. Американські інвестиції у В'єтнамі в кінці 1994 р. склали 270 млн. дол., вкладені у 28 проектів. США стали 12-м найбільшим інвестором у В'єтнамі (для порівняння: у Тайвань, який посідав перше місце в інвестиціях США, американські компанії вклали 1,9 млрд. дол., в Японію – 783 млн. дол.).

Основною перешкодою для нормалізації двосторонніх відносин визначалася проблема MIA. На той час залишалися не ідентифікованими ще 2 211 справ. Серед американців існувала думка, що повного розслідування справ зниклих військовослужбовців не відбулося. Проте спеціальна група міністерства оборони США, створена з цією метою, повідомляла про повне співробітництво в'єтнамців у цьому питанні. Аналогічної думки дотримувалися і члени делегації Конгресу. Серед проблем, які залишалися, вони називали обмеження свободи слова і порушення прав людини у В'єтнамі, особливо проти буддистів і, меншою мірою, католиків. Водночас зазначався деякий прогрес у другому питанні, порівняно з попереднім періодом[22].

Через місяць після цього візиту, у січні 1995 р. дві держави створили офіси зв'язку. Після цього зі спеціальними місіями до В'єтнаму кілька раз їздив заступник держсекретаря Р. Лорд.

11 липня 1995 р. Б. Клінтон оголосив рішення про встановлення дипломатичних відносин з В'єтнамом. За оцінкою держсекретаря У. Крістофера, це було одне з найбільш складних для нього рішень у сфері зовнішньої політики під час першої адміністрації[23].

Серед важливих мотивів нормалізації відносин США з В'єтнамом були економічні можливості у цій державі для американського бізнесу. Домінуючою темою внутрішньої і зовнішньої політики США 1990-х рр. було розширення експортних ринків для відновлення американської економіки і забезпечення робочих місць для американців. Велика увага у цьому контексті приділялася Східній Азії. Значний потенціал В'єтнаму й урядова політика реформ створювали підстави прогнозувати його пере-

[20] Ministry of Foreign Affairs. (2007, November 29). *US to Increase Scholarship Funds for Vietnam: US Ambassador*. Retrieved from http://www.mofa.gov.vn/en/cn_vakv/america/nr040819114015/ns071129092940/view

[21] Clason, N. R. *Op.cit*., 4.

[22] United States. Congress. Senate. Committee on Foreign Relations. (1995). *Congressional Delegation Trip Report: Countries Visited: Mongolia, People's Republic of China, North Korea, South Korea, and Vietnam, December 3-17, 1994: a report to the Committee on Foreign Relations, United States Senate by Frank H. Murkowski and Paul Simon*. Washington: U.S. G.P.O., 13-15. Retrieved from https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=pst.000023494220&view=1up&seq=3

[23] Christopher, W. (1998). *In the Stream of History: Shaping Foreign Policy for a New Era*. Stanford, Calif.: Stanford University Press, 303.

творення на чергового «азійського тигра», а 80-мільйонного, переважно молодого, населення на споживачів. Як вважає Ф. Браун, без лобіювання Конгресу великими американськими корпораціями як Боїнг, Дженерел Електрік, Катерпіллар, Мікрософт, нормалізація й далі відкладалася через проблему POW/MIA і спротив організованих груп будь-яким поступкам В'єтнаму[24].

За іншими оцінками, для США нормалізація відносин з В'єтнамом мала значення передусім через важливість В'єтнамської війни в їхній історії, потребу консолідації американського суспільства і психологічного здолання спадку війни. Як зазначав у своїй інаугураційній промові Дж. Г. У. Буш у січні 1989 р., «фінальні уроки В'єтнаму такі, що жодна велика нація не може довго витримати роз'єднання пам'яттю»[25].

Як свідчить Реймонд Бургхард, посол США у В'єтнамі у 2001-2004 рр., на початку 1990-х рр. урядова політика США щодо нормалізації відносин з В'єтнамом рухалася інтересами кількох різних груп, не пов'язаних між собою. Це були сім'ї військовослужбовців, які прагнули повернути додому своїх рідних; ветерани, які шукали примирення; американці в'єтнамського походження, які хотіли об'єднатися зі своїми сім'ями; підприємці, які прагнули експортувати чи інвестувати у В'єтнам[26].

Для В'єтнаму нормалізація відносин з США, яка відбулася за уряду Во Ван Кієта, була важливою передусім з точки зору реалізації економічних реформ і переходу до нової моделі економічного розвитку. У 1990-ті рр. США були найбільшим експортним ринком світу, доступ до якого був важливим для розвитку економіки В'єтнаму. Також В'єтнам потребував підтримки США для отримання міжнародної допомоги на розвиток і кредитів міжнародних фінансових інституцій, а також для вступу до системи ГАТТ (з 1 січня 1995 р. – Світової організації торгівлі, СОТ) і багатосторонніх організацій.

Крім США, у 1990-ті рр. В'єтнам здійснював нормалізацію відносин з іншими державами і намагався диверсифікувати зовнішні зв'язки, щоб уникнути залежності від однієї держави, як це було в минулому (від СРСР). Відносини з США були важливі для в'єтнамського уряду лише тією мірою, доки це не підривало існуючу однопартійну систему на чолі з Комуністичною партією.

Одним з чинників, які стримували розвиток двосторонніх відносин, була проблема прав людини. Національна стратегія безпеки США за президентства Б. Клінтона базувалася на концепції «розширення спільноти ринкових демократій»[27], реалізація якої передбачала сприяння демократії і захист прав людини за кордоном. У зв'язку з цим політика США щодо В'єтнаму багато в чому визначалася ситуацією у сфері прав людини цій державі. Представники американського уряду постійно піднімали цю тему на переговорах. Питання про права людини у В'єтнамі, з акцентом на релігійних свободах, розглядалося на слуханнях у комітетах з міжнародних справ Конгресу США[28]. Така позиція США розцінювалася у В'єтнамі як втручання у його внутрішні справи. В'єтнамський уряд вважав, що «імперіалістичні сили» намагатимуться зруйнувати соціалістичний лад зсередини через «мирну еволюцію», шляхом просування «західних» цінностей демократії і прав людини.

---

[24] Brown, F. Z. *Op.cit*., 322.

[25] The Avalon Project. Documents in Law, History and Diplomacy. (1989, January 20). *Inaugural Address of George Bush*. Retrieved from https://avalon.law.yale.edu/20th_century/bush.asp

[26] Burghardt, R.F. (2006). *Old Enemies Become Friends: U.S. and Vietnam*. Retrieved from https://www.brookings.edu/opinions/old-enemies-become-friends-u-s-and-vietnam/

[27] Historical Office. Office of the Secretary of Defense. (1994, July). *A National Security Strategy of Engagement and Enlargement*. The White House, Washington D.C., ii, 2. Retrieved from https://history.defense.gov/Portals/70/Documents/nss/nss1994.pdf?ver=2014-06-25-121219-500

[28] U.S. Congressman Chris Smith. (1996). *Human Rights in Vietnam. Joint Hearing before the Subcommittees on Asia and the Pacific and International Operations and Human Rights of the Committee on International Relations House of Representatives. One Hundred Fourth Congress. First Session. November 8, 1995*. Washington D. C.: U. S. Government Printing Office. Retrieved from https://chrissmith.house.gov/uploadedfiles/1995.11.08_human_rights_in_vietnam.pdf

У липні-серпні 1995 р. держсекретар У. Крістофер здійснив десятиденний візит до Східної Азії, під час якого відвідав В'єтнам. Це був перший візит держсекретаря США до Ханоя. У вересні 1995 р. цю країну відвідав колишній президент Дж. Г. У. Буш[29]. У липні 1996 р. відбувся візит до Ханоя радника президента з національної безпеки Ентоні Лейка, під час якого були висловлені пропозиції щодо співробітництва США і В'єтнаму у сфері безпеки поза межами питання МІА[30].

У 1997 р. дві держави обмінялися послами. Першим послом США у В'єтнамі став Дуглас (Піт) Пітерсон, ветеран В'єтнамської війни, колишній POW, який провів у в'язниці Ханоя шість з половиною років (1966-1973 рр.).

Невдовзі після відкриття посольства, у червні 1997 р. відбувся офіційний візит до Ханоя держсекретаря М. Олбрайт. Вона підписала угоду про захист прав інтелектуальної власності і оголосила про плани відкриття консульства США у місті Хошимін, що відбулося у листопаді того ж року. У своїх виступах вона закликала владу В'єтнаму послабити репресії, і зазначала, що «економічна й політична відкритість є двома сторонами однієї монети… Обидві потрібні для розвитку, обидві залежать від створення життєздатного громадянського суспільства і поваги до влади закону»[31].

У жовтні 1998 р. до Вашингтона прибув міністр закордонних справ В'єтнаму Нгуен Мань Кам. Це був перший офіційний візит представника в'єтнамського уряду до США. М. Олбрайт і Нгуен Мань Кам повторно обмінялися візитами у 1999 і 2000 рр.

У 1998 р. у США було прийнято закон про релігійну свободу, що посилило увагу американського уряду до її стану у В'єтнамі. У цьому ж році вперше було опубліковано «Білу книгу» В'єтнаму, у якій однією з основних цілей оборони визначалися попередження і зрив будь-якої діяльності, яка загрожує політичній і соціальній стабільності держави[32].

Загалом у перші роки після встановлення дипломатичних відносин зв'язки між США і В'єтнамом у різних сферах розвивалися повільно. Вони інтенсифікувалися в кінці 1990-х рр. у торговельно-економічній сфері. Це відбулося під впливом Азійської фінансово-економічної кризи 1997-1999 рр., яка призвела до обвалу національних валют окремих держав Східної Азії і зруйнувала регіональні ринки. Для виходу з кризи вони суттєво збільшили свій експорт до США. Натомість, відбулося зменшення експорту США до Східної Азії, що мало негативний вплив на баланс торгівлі, а врешті й федерального бюджету США. У цих умовах адміністрація Б. Клінтона шукала можливостей для розширення експортних ринків, тож звернула більшу увагу на перспективи розвитку торгівлі з В'єтнамом, який відчув вплив кризи лише опосередковано. У той час як перша адміністрація Б. Клінтона робила ставку на багатосторонні торговельно-економічні домовленості у рамках форуму АТЕС, під впливом кризи більшого значення набули двосторонні угоди про вільну торгівлю, у рамках яких було легше і швидше досягти бажаного результату – збільшення експорту[33]. Для В'єтнаму негативний вплив кризи на сусідні азійські держави став поштовхом до прискорення і поглиблення економічних реформ, щоб уникнути такої кризи в майбутньому.

У березні 1998 р. президент Клінтон оголосив про скасування щодо В'єтнаму дії поправки Джексона-Веніка до Торговельного акту 1974 р., згідно з якою торгівля США з країнами, у яких порушувалися права людини, обумовлювалася певними вимогами. У січні 1999 р. в'єтнамський уряд гарантував «найбільш сприятливий статус» американським компаніям, які працювали в країні, хоча в цей час ще не існувало торговельної угоди між США і В'єтнамом.

---

[29] Shenon, P. (1995, August 5). Bush is Criticized for Plans to Speak in Vietnam. *The New York Times*. Retrieved from https://www.nytimes.com/1995/08/05/world/bush-is-criticized-for-plans-to-speak-in-vietnam.html

[30] Thayer, C.A. & Starr, C.V. *Op.cit*., 27.

[31] AP Archive. (1997, June 27). *Vietnam: Hanoi: US Secretary of State Madeleine Albright Visit*. Retrieved from http://www.aparchive.com/metadata/youtube/c95f1a6c77433a915d659cdd773e86ba

[32] Shoji, T. *Op.cit*., 4-5.

[33] Городня, Н.Д. *Op.cit*., 193-203, 225-228.

До кінця 1990-х рр. було підписано кілька угод, які регламентували торговельно-економічні відносини між двома державами. Найбільш важливою серед них була Двостороння торговельна угода, підписана 13 липня 2000 р.[34]. Вона стала основним документом, який визначив позитивний напрям розвитку американсько-в'єтнамських відносин у наступні роки. За цією угодою зменшувалися тарифи на багато товарів, включаючи сільськогосподарську продукцію і електроніку, в середньому з 40 до 3%, а також ліквідовувалося багато нетарифних торговельних бар'єрів, включаючи квоти, заборони, імпортні обмеження. Ханой мав здійснити заходи щодо подальшої лібералізації економіки, послабити бар'єри для імпорту послуг з США (у сфері банківських послуг і телекомунікації), гарантував захист прав інтелектуальної власності й іноземних інвестицій. США тимчасово поширили на В'єтнам «нормальні торговельні відносини», що створило необхідні передумови для переговорів про його вступ до СОТ, а це було однією з основних цілей в'єтнамського уряду. Оскільки цей договір був оснований на принципах СОТ, це полегшило подальші переговори В'єтнаму про вступ до цієї організації. За офіційними оцінками представників уряду В'єтнаму, ця угода мала суттєвий позитивний вплив на в'єтнамську економіку[35].

Двостороння торговельна угода вступила в дію в кінці 2001 р. за наступної адміністрації Дж. У. Буша, після чого обсяги торгівлі між США і В'єтнамом різко зросли. Якщо у кінці 2001 р. двостороння торгівля складала 1,5 млрд. дол., то у 2005 р., через 10 років після нормалізації відносин, вона складала 7,8 млрд., тобто зросла у п'ять раз. У 2006 р. США стали для В'єтнаму найбільшим експортним ринком[36].

Крім торговельно-економічної сфери США і В'єтнам підписали кілька документів на рівні міністрів у сфері охорони здоров'я, розвитку трудових ресурсів і науки – Спільне комюніке про співробітництво у сфері охорони здоров'я (грудень 1997 р.), угоду про співробітництво у сфері спорту і фізичного тренування (березень 1999), меморандуми про порозуміння у сфері розвитку трудових ресурсів (листопад 2000) і метеорологічного і гідрологічного співробітництва (січень 2001).

Зі сферою медицини були тісно пов'язані гуманітарні проблеми, які залишилися з часу В'єтнамської війни. Найбільш важливою для В'єтнаму була проблема зменшення негативного впливу на навколишнє середовище і здоров'я людей отруйної речовини діоксин («агент Оранж»), яку розпиляла американська авіація під час війни, а також отримання компенсації для жертв отруєння.

Гуманітарні проблеми, пов'язані зі спадком війни (обмін інформацією, необхідною для пошуку МІА, спільні польові операції з пошуку загиблих, повернення їх на батьківщину, розмінування і знешкодження снарядів, які не вибухнули, а також зменшення негативних наслідків застосування «агенту Оранж») домінували також у двосторонніх відносинах у сфері безпеки[37]. Також в'єтнамські військові відвідували конференції й семінари, організовані Тихоокеанським командуванням США (PACOM), відбувалися військові обміни високого рівня.

Ці обміни включали, між іншим, візити до В'єтнаму делегації у складі посадовців Департаменту оборони, Держдепартаменту, Ради національної безпеки і Тихоокеанського командування на чолі із заступником помічника секретаря оборони Куртом Кемпбеллом у жовтні 1996 р., головнокомандувача тихоокеанського командування США (PACOM) Джозефа Прюхера у лютому 1997 р. і грудні 1998 р., делегації Департаменту оборони у березні 1998 р., а також візити до Вашингтона заступника міністра

[34] U.S. Embassy and Consulate in Vietnam. *Bilateral Trade Agreement*. Retrieved from https://vn.usembassy.gov/our-relationship/policy-history/bilateral-trade-agreement/

[35] Ministry of Foreign Affairs. (2005, June 23). *Trade Agreement with the US is Good Beginning to Vietnam's WTO Bid*. Retrieved from http://www.mofa.gov.vn/en/nr040807104143/nr040807105001/ns050621101212/view

[36] Ministry of Foreign Affairs. (2019, June 13). *Viet Nam–U. S. Relations*. Retrieved from http://www.mofa.gov.vn/en/cn_vakv/america/nr040819114015/ns071015155903

[37] Ministry of Foreign Affairs. (2007, July 2). *Vietnam–US Relations Outlook*. Retrieved from http://www.mofa.gov.vn/en/cn_vakv/america/nr040819114015/ns041111092523/view

національної оборони В'єтнаму генерала Тран Ханя у лютому 1997 р. і жовтні 1998 р. Під час офіційного візиту до США міністра закордонних справ Нгуен Мань Кама у жовтні 1998 р. він також відвідував Пентагон[38]. На цих зустрічах обговорювалися питання, які виходили за межі МІА. Американська сторона пропонувала розширити формат співробітництва, включаючи спільні двосторонні і багатосторонні навчання, а також візити кораблів ВМФ США до в'єтнамських портів.

Кульмінацією цих контактів був перший візит до В'єтнаму міністра оборони США У. Коена у березні 2000 р. Крім традиційних питань – пошуку решток військовослужбовців США – У. Коен виступив з пропозиціями про співробітництво у таких сферах як видалення наземних мін, пошук і порятунок, ліквідація наслідків природних лих, включаючи контроль над повенями, спільні медичні дослідження, включаючи «Агент Оранж», посилення діалогу з проблем регіональної безпеки. Він також запропонував розширити військове співробітництво шляхом дозволу візитів військових кораблів США у порти В'єтнаму.

Після візиту У. Коена співробітництво військових поширилося на три основні сфери: допомога у розмінуванні і вилученні снарядів, які не вибухнули; гуманітарна допомога при повенях; двостороннє співробітництво у військовій медицині[39]. У червні 2000 р. США пообіцяли виділити 1,7 млн. дол., щоб допомогти В'єтнаму знищити міни і снаряди, які залишилися з часу війни[40]. Також розпочалися технічні переговори з питань портових візитів[41]. Хоча посол Піт Пітерсон прогнозував, що перший корабель ВМФ США увійде у в'єтнамський порт продовж року, це відбулося лише у листопаді 2003 р. Тоді ж відбувся перший візит міністра оборони В'єтнаму до США.

Найбільш бажаною метою для американських військових був доступ до стратегічно важливої бухти Камран, де в роки В'єтнамської війни знаходилася військово-морська база США, а після війни – СРСР і Росії (до 2002 р.). Це питання піднімалося ще в процесі нормалізації відносин, проте позиція керівництва В'єтнаму була непоступливою. У цілому ставлення Ханоя до розширення співробітництва з США у сфері безпеки залишалося обережним і стриманим. Це пояснювалося передусім глибоко вкоріненою недовірою керівництва В'єтнаму до США.

У 1990-ті рр. «китайський фактор» ще не мав впливу на американсько-в'єтнамські відносини у сфері безпеки, хоча перші пропозиції Е. Лейка про розширення співробітництва були висловлені у 1996 р. після чергової Тайванської кризи. СРВ і КНР нормалізували відносини у 1991 р. Дві держави інтенсивно розвивали торговельно-економічні зв'язки; до 2006 р. Китай був найбільшим торговельним партнером В'єтнаму. Також їх поєднувала спільна ідеологія й однопартійні уряди, очолювані Комуністичними партіями. У кінці 1990-х рр. дві держави розмежували свої сухопутні кордони. Проте у них збереглися невирішені територіальні проблеми у Південно-Китайському морі.

Закон КНР 1992 р. про територіальні води і прилеглі до них зони визначав її суверенітет над більшістю акваторії Південно-Китайського моря. Це порушувало права В'єтнаму і суперечило положенням Конвенції ООН про закон на морях 1982 р. Економічні реформи в Китаї супроводжувалися модернізацією армії і флоту, що давало підстави прогнозувати відновлення територіальних конфліктів у Південно-Китайському морі. Проте у 1990-ті рр. це питання ще не набуло гостроти, і у переговорах з США не піднімалося.

Підсумки нормалізації американсько-в'єтнамських відносин підвів чотириденний офіційний візит до В'єтнаму президента Б. Клінтона у листопаді 2000 р. Він був першим президентом США, який відвідав В'єтнам після війни і першим, хто відвідав Ханой. Його супроводжувала велика делегація у складі близько двох тисяч осіб – се-

[38] Thayer, C. A.& Starr, C. V. *Op.cit.*, 26-27.
[39] Ibid, 27-28.
[40] Embassy of the Socialist Republic of Vietnam in the United States of America. *Timeline*. Retrieved from http://vietnamembassy-usa.org/vietnam-us-relations/timeline
[41] Lohman, W., Lewis, S. & Colonel Jordan, W. *Op.cit.*

наторів і конгресменів, ветеранів В'єтнамської війни, підприємців. Клінтон провів зустрічі з президентом, прем'єр-міністром, генеральним секретарем Комуністичної партії В'єтнаму, мером і підприємницькими колами міста Хошимін[42]. У Ханої американську делегацію очікував несподівано теплий прийом тисяч в'єтнамців, які вийшли на вулиці її вітати.

Візит Б. Клінтона розпочався 17 листопада з виступу у В'єтнамському національному університеті в Ханої, який транслювався по національному телебаченню. Спочатку він говорив про тяжкий спадок війни, названій у США «в'єтнамською», а у В'єтнамі – «американською», про її вплив на В'єтнам, США і їхні двосторонні відносини. Далі він підвів підсумки того, що було зроблено після встановлення дипломатичних відносин, і окреслив плани на майбутнє.

Передусім він високо оцінив підписану незадовго до того «історичну» Двосторонню торговельну угоду і відзначив прагнення США надати В'єтнаму технічну допомогу для забезпечення її повної імплементації[43].

США також були готові надавали допомогу В'єтнаму у сфері освіти. В'єтнам вже було включено в одну з найбільших урядових освітніх програм, але США прагнули запропонувати більше. Йшлося про створення нової Фундації освіти В'єтнаму, яка мала підтримувати щорічно 100 освітніх грантів в США і В'єтнамі, а також про готовність США вкласти більше коштів у програми обміну до того часу, поки її буде створено[44].

Водночас Б. Клінтон говорив про важливість необмеженого права використовувати знання, у тому числі, думати, говорити й формувати думки, які збагачують життя людей і націй поза межами економіки, про переваги вільної преси і незалежних судів, про гарантування громадянам прав віросповідання і політичної опозиції. Це, за його словами, не загрожує стабільності суспільства, а навпаки, формує впевненість людей у справедливості державних інституцій і дозволяє приймати рішення влади, з якими вони не згодні, а це робить державу сильнішою. Він також прямо заявив, що не намагається нав'язати ці ідеали. «Тільки ви можете вирішити як вплести індивідуальні свободи і права людини в багату і сильну структуру в'єтнамської національної ідентичності»[45].

США були готові також до посилення співробітництва в гуманітарній сфері (хоча Б. Клінтон не вживав цього терміну): до продовженню роботи по розчищенню мін і снарядів, які не вибухнули, посиленню спільних зусиль для захисту навколишнього середовища від отруйних речовин, постачання чистої води, порятунку коралових рифів і тропічних лісів, попередження і ліквідації наслідків природних лих, включаючи повені в дельті Меконгу. Пропонувалося спільно вивчати вплив діоксину на природу і людей – в'єтнамців і американців, які були у В'єтнамі. Цій меті служила підписана у цей день угода у сфері науки і технологій.

У сфері медицини і охорони здоров'я, за словами Б. Клінтона, США хотіли бути «союзником» В'єтнаму в боротьбі проти смертельних хвороб, таких як СНІД, туберкульоз і малярія. Він обіцяв майже вдвічі збільшити підтримку зусиль В'єтнаму ліквідувати кризу СНІД, надати допомогу у попередженні травмувань на робочих місцях. «Коротко, ми прагнемо будувати наше партнерство з В'єтнамом»[46].

Під час візиту значна увага приділялася торговельним питанням. США обіцяли встановити кредитну лінію обсягом 200 млн. дол. для підтримки американських ін-

[42] Embassy of the Socialist Republic of Vietnam in the United States of America. (2000, November). *President Clinton Welcomed in Vietnam.* Retrieved from http://vietnamembassy-usa.org/relations/president-clinton-welcomed-vietnam

[43] Clinton, W.J. (2002). Remarks at Vietnam National University in Hanoi, Vietnam. November 17, 2000. In W.J. Clinton *The Public Papers of the Presidents of the United States. 2000-2001 (in three books). Book 3. October 12, 2000 to January 20, 2001.* Washington: United States Government Printing Office, 2550-2551. Retrieved from https://www.govinfo.gov/content/pkg/PPP-2000-book3/pdf/PPP-2000-book3-doc-pg2547-2.pdf.

[44] Ibid, 2550.

[45] Ibid, 2550.

[46] Ibid, 2551.

вестицій у В'єтнамі. Уряди двох держав погодилися розпочати економічний діалог. Було підписано Меморандум порозуміння з трудових питань щодо безпеки і стандартів на робочих місцях та розвитку навичок робітників, необхідних у новій інформаційній економіці[47].

Зустріч Б. Клінтона з Генеральним секретарем Комуністичної партії пройшла, очевидно, невдало. Наступного дня щоденна в'єтнамська газета вмістила статтю, у якій лідер Компартії називав американців «імперіалістами» і висловлював сподівання, що вони будуть поважати інші підходи В'єтнаму до ведення справ[48].

Б. Клінтон прокоментував цю зустріч в інтерв'ю CNN, а також у своїх мемуарах. За його словами, лідер Компартії Ле Кха Хуеу намагався скористатися його опозицією до війни у молоді роки, щоб засудити її як «імперіалістичний акт агресії» з боку США. Його «це розлютило», і він «дуже різко відповів», що ті, хто проводив цю політику, не були імперіалістами чи колонізаторами, а гарними людьми, які вірили, що борються проти комунізму. «Ми перегорнули нову сторінку в наших відносинах, нормалізувавши їх… і тепер не час ятрити старі рани»[49].

В інтерв'ю CNN 19 листопада він зазначив, що США ніколи не мали ніяких імперіалістичних цілей у В'єтнамі. Війна була конфліктом через те, що насправді означали для в'єтнамського народу самовизначення, свобода і незалежність. Він також висловив сподівання, що реалізація торговельної угоди і вступ до СОТ посилять верховенство права і відкритість В'єтнаму, населення отримає більше доступу до Інтернету й різної інформації, і внаслідок цього – більше свободи. Проте чи стане вона політичною свободою було невідомо[50].

Президент Тран Дук Луонг, за словами Б. Клінтона, «виявився таким самим догматиком» як і Генеральний секретар Компартії[51]. Натомість з прем'єр-міністром Фам Ван Кхаєм у Б. Клінтона склалися гарні відносини ще під час зустрічей на засіданнях АТЕС. За його характеристикою, він орієнтувався на майбутнє і сподівався, що США допоможуть В'єтнаму в лікуванні тих, хто постраждав від «Агенту оранж» і в розвитку економіки[52].

Фам Ван Кхай стане першим прем'єр-міністром, який відвідає США з офіційним візитом у 2005 р.; президент В'єтнаму, на той час Нгуен Мін Чіет, вперше відвідає США у 2007 р.; генеральний секретар Компартії В'єтнаму – в 2015 р.

Під час перебування у В'єтнамі Б. Клінтон відвідав місце, де 33 роки до того відбулося падіння американського літака. Разом з ним прибули два сина загиблого пілота, які разом спостерігали за процесом пошуку. Б. Клінтон писав про цю подію як таку, яку «ніхто з нас ніколи не забуде»[53].

---

[47] Clinton, W.J. (2002). Remarks to the Vietnamese Business Community in Ho Chi Minh City, Vietnam, November 19, 2000. In W.J. Clinton *The Public Papers of the Presidents of the United States. 2000-2001 (in three books). Book 3. October 12, 2000 to January 20, 2001*. Washington: United States Government Printing Office, 2561. Retrieved from https://www.govinfo.gov/content/pkg/PPP-2000-book3/pdf/PPP-2000-book3-doc-pg2561.pdf.

[48] Clinton, W.J. (2002). Interview with John King of CNN in Ho Chi Minh City. November 19, 2000. In W.J. Clinton *The Public Papers of the Presidents of the United States. 2000-2001 (in three books). Book 3. October 12, 2000 to January 20, 2001*. Washington: United States Government Printing Office, 2563. Retrieved from https://www.govinfo.gov/content/pkg/PPP-2000-book3/pdf/PPP-2000-book3-doc-pg2563.pdf

[49] Клинтон, Б. (2005). *Моя жизнь*. Москва: Альпина бизнес букс, 1040.

[50] Clinton, W.J. Interview with John King of CNN in Ho Chi Minh City. November 19, 2000. In W.J. Clinton *The Public Papers of the Presidents of the United States. 2000-2001 (in three books). Book 3. October 12, 2000 to January 20, 2001*. Washington: United States Government Printing Office, 2563-2564. Retrieved from https://www.govinfo.gov/content/pkg/PPP-2000-book3/pdf/PPP-2000-book3-doc-pg2563.pdf.

[51] Клинтон, Б. *Моя жизнь*. Москва: Альпина бизнес букс, 1040.

[52] Ibid, 1041.

[53] Ibid, 1040.

Усього за період президентства Б. Клінтона в Америку було переправлено близько 300 пакунків з рештками загиблих воїнів. Він наголошував, що прогрес у відносинах з В'єтнамом за останні вісім років був можливим саме завдяки їхньому співробітництву у справі ідентифікації, пошуку і повернення додому MIA. Також він був можливим завдяки підтримці ветеранів у Конгресі (сенаторів Джона Керрі, Боба Керрі, Джона Маккейна, Чака Робба, конгресмена і тогочасного посла Піта Пітерсона) і різних ветеранських організацій[54]. Про це він писав також у своїх мемуарах[55].

У своїх виступах й інтерв'ю Б. Клінтон говорив про «нові» в'єтнамсько-американські відносини, «нову сторінку в історії», «закінчення в'єтнамської війни». За його словами, війна відділила в'єтнамців від американців, в'єтнамців один від одного. Тріщина у в'єтнамській спільноті розділила також американців. Настав час її ліквідувати[56].

Здоланню спадку В'єтнамської війни сприяло те, що близько 60% в'єтнамців народилися вже після війни і не пам'ятали її так, як попереднє покоління. У США візит президента до В'єтнаму також не викликав протесту з боку Національної ліги сімей POW/MIA і ветеранських організацій, які виступали проти нормалізації відносин. У цей час американське суспільство було зосереджене на результатах президентських виборів 2000 р. і спірному голосуванні у Флориді. Це означало втрату попереднього впливу «в'єтнамського синдрому» на американські суспільство і політику.

Таким чином, процес нормалізації американсько-в'єтнамських відносин був досить тривалим. У роки «холодної війни» цьому перешкоджали союзницькі відносини В'єтнаму з СРСР й інтервенція в Камбоджу, а також неготовність до цього американського суспільства. Підґрунтя для нормалізації двосторонніх відносин заклало співробітництво у справі пошуків осіб, які зникли під час В'єтнамської війни, а також зміни, які відбулися у світі, а також у В'єтнамі унаслідок політики ринкових реформ. Після встановлення дипломатичних відносин у липні 1995 р. найбільш важливою подією американсько-в'єтнамських відносин було підписання у липні 2000 р. Двосторонньої торговельної угоди, імплементація якої визначила позитивний напрям їх розвитку в наступний період. Візит президента Б. Клінтона до В'єтнаму у листопаді 2000 р. підвів підсумки цього установчого періоду, основним змістом якого було звільнення двох держав від спадку В'єтнамської війни. Хоч на шляху повної нормалізації відносин залишалися суттєві перешкоди, такі як взаємна недовіра, проблеми права людини і «Агенту оранж» тощо, у 1995-2000 рр. було закладено основи для більш плідного співробітництва двох держав у XXI ст.

REFERENCES

Albert, E. (2019, March 20). *The Evolution of U.S.–Vietnam Ties. Backgrounder*. Retrieved from https://www.cfr.org/backgrounder/evolution-us-vietnam-ties [in English]

AP Archive. (1997, June 27). *Vietnam: Hanoi: US Secretary of State Madeleine Albright Visit*. Retrieved from http://www.aparchive.com/metadata/youtube/c95f1a6c77433a915d659cdd773e86ba [in English].

Baker, J.A. III & Defrank, T.M. (1995). *The Politics of Diplomacy. Revolution, War and Peace, 1989-1992*. New York. [in English].

[54] Clinton, W.J. Interview with John King of CNN in Ho Chi Minh City. November 19, 2000. In W.J. Clinton *The Public Papers of the Presidents of the United States. 2000-2001 (in three books). Book 3. October 12, 2000 to January 20, 2001*. Washington: United States Government Printing Office, 2564-2565. Retrieved from https://www.govinfo.gov/content/pkg/PPP-2000-book3/pdf/PPP-2000-book3-doc-pg2564.pdf.

[55] Клинтон, Б. *Моя жизнь*. Москва: Альпина бизнес букс, 746.

[56] Clinton, W.J. Interview with John King of CNN in Ho Chi Minh City. November 19, 2000. In W.J. Clinton *The Public Papers of the Presidents of the United States. 2000-2001 (in three books). Book 3. October 12, 2000 to January 20, 2001*. Washington: United States Government Printing Office, 2565. Retrieved from https://www.govinfo.gov/content/pkg/PPP-2000-book3/pdf/PPP-2000-book3-doc-pg2565.pdf

Brown, F.Z. (2010, December). Rapprochement between Vietnam and the United States. *Contemporary Southeast Asia, 32* (3), 317-342. Retrieved from https://www.jstor.org/stable/25798860 [in English].

Burghardt, R. F. (2006). *Old Enemies Become Friends: U.S. and Vietnam.* Retrieved from https://www.brookings.edu/opinions/old-enemies-become-friends-u-s-and-vietnam/ [in English].

Christopher, W. (1998). *In the Stream of History: Shaping Foreign Policy for a New Era*. Stanford, Calif.: Stanford University Press. [in English].

Clason, N.R. (2017). *Two Sides on «Normal»: A Comparison of Eight Views on U.S. Rapprochement with Vietnam, 1989-1995.* Retrieved from https://d.lib.msu.edu/etd/4593 [in English].

Clinton, **W.J**. (2002). Interview with John King of CNN in Ho Chi Minh City. November 19, 2000. In W.J. Clinton *The Public Papers of the Presidents of the United States. 2000-2001 (in three books). Book 3. October 12, 2000 to January 20, 2001.* Washington: United States Government Printing Office, 2563-2569. Retrieved from https://www.govinfo.gov/content/pkg/PPP-2000-book3/pdf/PPP-2000-book3-doc-pg2563.pdf [in English].

Clinton, B. (2005). *Moia zhyzn* [My Life]. Moskva: Alpina biznes buks. [in Russian].

Clinton, **W.J**. (2002). Remarks at Vietnam National University in Hanoi, Vietnam. November 17, 2000. In W.J. Clinton *The Public Papers of the Presidents of the United States. 2000-2001 (in three books). Book 3. October 12, 2000 to January 20, 2001.* Washington: United States Government Printing Office, 2547-2552. Retrieved from https://www.govinfo.gov/content/pkg/PPP-2000-book3/pdf/PPP-2000-book3-doc-pg2547-2.pdf [in English].

Clinton, **W.J**. (2002). Remarks to the Vietnamese Business Community in Ho Chi Minh City, Vietnam, November 19, 2000. In W.J. Clinton *The Public Papers of the Presidents of the United States. 2000-2001 (in three books). Book 3. October 12, 2000 to January 20, 2001.* Washington: United States Government Printing Office, 2560-2561. Retrieved from https://www.govinfo.gov/content/pkg/PPP-2000-book3/pdf/PPP-2000-book3-doc-pg2561.pdf [in English].

Embassy of the Socialist Republic of Vietnam in the United States of America. (2000, November). *President Clinton Welcomed in Vietnam.* Retrieved from http://vietnamembassy-usa.org/relations/president-clinton-welcomed-vietnam [in English].

Embassy of the Socialist Republic of Vietnam in the United States of America. *Timeline.* Retrieved from http://vietnamembassy-usa.org/vietnam-us-relations/timeline [in English].

Gorodnia, N.D. (2014). *Skhidna Aziia u zovnishnii polititysi SShA (1989-2013 rr.).* [East Asia in the U. S. Foreign Policy, 1989-2013]. Kyiv: Print-servis. [in Ukrainian].

Historical Office. Office of the Secretary of Defense. (1990, March). *The National Security Strategy of the United States.* The White House, Washington D.C., 9. Retrieved from https://history.defense.gov/Portals/70/Documents/nss/nss1990.pdf?ver=2014-06-25-121138-080 [in English].

Historical Office. Office of the Secretary of Defense. (1994, July). *A National Security Strategy of Engagement and Enlargement.* The White House, Washington D.C., ii, 2. Retrieved from https://history.defense.gov/Portals/70/Documents/nss/nss1994.pdf?ver=2014-06-25-121219-500 [in English].

Lohman, W., Lewis, S. & Colonel Jordan, W. (2012, July 18.). *U.S.–Vietnam Defense Relations: Investing in Strategic Alignment.* Retrieved from https://www.heritage.org/asia/report/us-vietnam-defense-relations-investing-strategic-alignment [in English].

MIA Affairs United States Senate. (1993, January 13). *Senate Report 103-1 POW / MIA'S Report of the Select Committee on POW.* Retrieved from https://fas.org/irp/congress/1993_rpt/pow-exec.html [in English].

Ministry of Foreign Affairs. (2005, June 23). *Trade Agreement with the US is Good Beginning to Vietnam's WTO Bid.* Retrieved from http://www.mofa.gov.vn/en/nr040807104143/nr040807105001/ns050621101212/view [in English].

Ministry of Foreign Affairs. (2007, July 2). *Vietnam–US Relations Outlook.* Retrieved from http://www.mofa.gov.vn/en/cn_vakv/america/nr040819114015/ns041111092523/view [in English].

Ministry of Foreign Affairs. (2007, November 29). *US to Increase Scholarship Funds for Vietnam: US Ambassador.* Retrieved from http://www.mofa.gov.vn/en/cn_vakv/america/nr040819114015/ns071129092940/view [in English].

Ministry of Foreign Affairs. (2010, June 29). *Vietnam–US Ties Boosted by Trust Building Efforts.* Retrieved from http://www.mofa.gov.vn/en/nr040807104143/nr040807105001/ns100630150512/view [in English].

Ministry of Foreign Affairs. (2019, June 13). *Viet Nam–U. S. Relations.* Retrieved from http://www.mofa.gov.vn/en/cn_vakv/america/nr040819114015/ns071015155903 [in English].

Pidbereznyh, I.E. (2012). Rozvytok vidnosyn miz SShA i Vietnamon: Suchasnyi stan, napriamky, perspectyvy. [Development of relations between the US and Vietnam: current status, trends and prospects]. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu, XXXIV,* 242-247 [in Ukrainian].

Shenon P. (1995, August 5). Bush is Criticized for Plans to Speak in Vietnam. *The New York Times.* Retrieved from https://www.nytimes.com/1995/08/05/world/bush-is-criticized-for-plans-to-speak-in-vietnam.html [in English].

Shoji, T. (2018). *Vietnam's Security Cooperation with the United States: Historical Background, Present and Future Outlook.* Retrieved from http://www.nids.mod.go.jp/english/publication /kiyo/pdf/2018/bulletin_e2018_2.pdf [in English].

Thayer, C.A. & Starr, C.V. (2005). The Prospects for Strategic Dialogue. *Dialogue on U.S.-Vietnam Relations. Ten Years after Normalization*, 3. San Francisco: The Asia Foundation. Retrieved from https://asiafoundation.org/resources/pdfs/1-VN10YearsAfterNormalization.pdf [in English].

The Avalon Project. Documents in Law, History and Diplomacy. (1989, January 20). *Inaugural Address of George Bush.* Retrieved from https://avalon.law.yale.edu/20th_century/bush.asp [in English].

The University of Edinburgh. Peace Agreements Database. *Final Act of the Paris Conference on Cambodia*. Retrieved from: https://www.peaceagreements.org/view/378 [in English].

United States. Congress. Senate. Committee on Foreign Relations. (1995). *Congressional Delegation Trip Report: Countries Visited: Mongolia, People's Republic of China, North Korea, South Korea, and Vietnam, December 3–17, 1994: a report to the Committee on Foreign Relations, United States Senate by Frank H. Murkowski and Paul Simon.* Washington: U.S. G.P.O., 13-15. Retrieved from https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=pst.000023494220&view=1up&seq=3 [in English].

U.S. Congressman Chris Smith. (1996). *Human Rights in Vietnam. Joint Hearing before the Subcommittees on Asia and the Pacific and International Operations and Human Rights of the Committee on International Relations House of Representatives. One Hundred Fourth Congress. First Session. November 8, 1995.* Washington D. C.: U. S. Government Printing Office. Retrieved from https://chrissmith.house.gov/uploadedfiles/1995.11.08_human_rights_in_vietnam.pdf [in English].

U.S. Embassy and Consulate in Vietnam. *Bilateral Trade Agreement.* Retrieved from https://vn.usembassy.gov/our-relationship/policy-history/bilateral-trade-agreement/ [in English].

U.S. to Open an M.I.A. Office in Hanoi (1991, April 21). *The New York Times.* Retrieved from https://www.nytimes.com/1991/04/21/world/us-to-open-an-mia-office-in-hanoi.html [in English].

Vuving, A. (2017, May 27). What Vietnam Can Offer America. *The National Interest*. Retrieved from https://nationalinterest.org/feature/what-vietnam-can-offer-america-20874?page=5 [in English].

Nataliya Gorodnia,
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-8152-3927

Inna Pidbereznykh,
Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolaiv, Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-9906-4327

Normalization and Development of the United States-Vietnam's Relations in 1990s

The authors study the normalization of the U.S.-Vietnam's relations under G. H. W. Bush and W. Clinton administrations, the factors that influenced the process, and the major events and spheres of American-Vietnamese interactions after the normalization, in 1995-2000. The developments are studied in a chronological order at the background of shifts in the U.S. and Vietnam's politics, and transformations in the international system. The research is based on a study of primary sources, including materials of the U.S. Department of State, the Ministry of Foreign Affairs of Vietnam and Vietnam's Embassy in the United States; remarks, interviews and publications of the U.S. Presi-

dents, Secretaries of State, diplomats, Congress reports, bilateral and multilateral agreements, media news, et cetera.

The paper reveals that the major theme of the normalization process was two nations' cooperation in the POW/MIA issue. The normalization was not a high priority of G. H. W. Bush and W. Clinton's administrations for many reasons, including reluctance of American society. However, it was promoted by some influential groups in the U.S., including Senators and Congressmen who were the veterans of the Vietnam War, and the American corporations, which were seeking for new economic opportunities. Establishment of diplomatic relations with Vietnam in July 1995 was one of the hardest President Clinton's decisions. The driving force of the U.S.-Vietnam's relations after normalization was the Bilateral Trade Agreement, signed in July 2000. However, mutual distrust, human rights issue and many other inherited from the Vietnam War issues hampered the progress in other spheres. The President Clinton's visit to Vietnam in November 2000 summed up 1995-2000 introductory period of the bilateral relations, the most important result of which was freeing both nations' politics from the negative impact of the Vietnam War.

Key words: *U.S.-Vietnam's relations, United States' foreign policy, Vietnam's foreign policy, G. H. W. Bush administration, W. Clinton administration*

УДК 327 (477)
DOI: 10.26693/ahpsxxi2019.01.087

ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ ТА СТАНОВЛЕННЯ КВАЗІДЕРЖАВНИХ УТВОРЕНЬ НА СХОДІ УКРАЇНИ

Олеся Звездова,
e-mail: zvezdova-ir@ukr.net
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-9664-5257
Чорноморський національний університет імені Петра Могили,
Україна, 54003, м. Миколаїв, вул. 68 Десантників, 10

Стаття присвячена квазідержавним утворенням на Сході України. Визначені основні історичні передумови початку конфлікту: віддалене географічне розташування, імперська політика СРСР, наявність значної кількості російських мігрантів. Основними причинами конфлікту стали підтримка з боку РФ сепаратистських настроїв, участь в антиукраїнських акціях російських громадян, анексія Кримського півострову, прорахунки керівництва країни. На сучасному етапі першочерговою є проблема повного припинення війни на Сході України.

Ключові слова: *Україна, Російська Федерація, «ДНР/ЛНР», квазідержавні утворення, сепаратизм, Схід України*

Постановка проблеми. Проблема існування «де-факто держав» на пострадянському просторі набула для України особливої актуальності у 2014 році, коли після Революції Гідності на Сході нашої держави активізувалися сепаратистські рухи і залунали ідеї щодо створення так званих «незалежних держав» «Донецька Народна Республіка» («ДНР») і «Луганська Народна Республіка» («ЛНР»). Військовий конфлікт призвів до втрати Україною контролю над деякими територіями Сходу і дав змогу проголосити ці регіони «де-факто державами» не лише сепаратистською владою, але й деякими державними російськими ЗМІ. Тому особливо гостро постає питання щодо визначення історичних передумов і справжнього статусу цих утворень.

Стан наукової розробки. Проблема вирішення конфлікту навколо сепаратистських регіонів на сході України є найбільш актуальною для вітчизняних дослідників, тому за останні роки з’явилася велика кількість публікацій із даної тематики. Незважаючи на відносну нетривалість самого конфлікту, корисним є дослідження історичних передумов, що склалися як результат політики Радянського Союзу. Етнолінгвістичні чинники, що зараз використовуються для виправдання існування незаконних утворень на території України, детально розглядаються у працях В. Скляра[1] й О. Чиркова[2].

Об’єктом наукового дослідження Є. Рябініна[3] є роль Російської Федерації у роздмухуванні конфлікту, підтримці так званих «ДНР/ЛНР». Науковець аналізує основні складові російської допомоги і наголошує на її ключовій ролі у даному конфлікті.

[1] Скляр, В. (2016). Чисельність та етномовний склад населення не підпорядкованих Україні територій Донецької та Луганської областей. *Наукові записки: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 5-6, 254-278.

[2] Чирков, О.А. (2016). Етнічний чинник в агресії Російської Федерації проти України: етнокультурна історія південно-східних українських земель і сучасні маніпуляції Кремля. У П.П. Гай-Нижник (ред.). *Агресія Росії проти України: історичні передумови та сучасні виклики.* (с. 109-130). Київ: МП Леся.

[3] Рябінін, Є. (2017). Основні складові екзогенної допомоги Росії «ДНР» та «ЛНР». *UA Foreign Affairs*. Retrieved from http://uaforeignaffairs.com/ua/ekspertna-dumka/view/article/osnovni-skladovi-ekzogennoji-dopomogi-rosiji-dnr-ta/;

Вагомий внесок у дослідження російсько-української війни зробив вітчизняний науковець П. Гай-Нижник. У своїй ґрунтовній праці «Росія проти України (1990-2016 рр.): від політики шантажу і примусу до війни на поглинання та спроби знищення»[4] автор досліджує історичні і геополітичні передумови агресії Російської Федерації на Сході України і пропонує шляхи вирішення проблеми.

Основні перспективи розв'язання конфлікту, шляхи вирішення проблеми статусу окупованих територій, варіанти розвитку подій і прогнози на довгострокове майбутнє представлені в аналітичних доповідях Центру Разумкова[5].

Результати та дискусії. Перш за все слід звернути увагу на історичні передумови назрівання конфлікту. Передумови для створення всіх «де-факто держав» на пострадянському просторі формувалися протягом XX ст., а каталізатором даного процесу став розпад Радянського Союзу. На відміну від цих прикладів жодних значних сепаратистських тенденцій на початку 90-х років XX ст. на Сході України зафіксовано не було.

Але не слід вважати, що сучасний конфлікт не мав історичних передумов. Український дослідник О. Дергачов зазначає: «Період існування союзного договору і фактично унітарної держави – СРСР мав своїм наслідком заглиблення України у євразійський політичний та економічний простір, виникнення стану її всебічної залежності»[6]. Схід України в результаті близькості до кордонів із Росією став найбільш схильним до поглиблення такої залежності. Отже, корені сучасного протистояння слід знову шукати в етнонаціональній політиці спочатку Російської імперії, а потім СРСР, що призвело до слабкої консолідованості громадян цих регіонів. На думку українського дослідника О. Чиркова, об'єктивними причинами цього є:

– віддалене, периферійне географічне розташування відносно столиці з потужними регіональними центрами;

– історично зумовлена (в умовах Російської імперії та СРСР) етнокультурна «зросійщеність» великої частки громадян;

– наявність серед місцевих мешканців значної кількості російських мігрантів та їхніх нащадків у першому і другому поколіннях[7].

На підтвердження останньої тези слід навести статистичні дані національного складу Донецької і Луганської областей. Донецька область (до 1961 року – Сталінська область) у сучасних межах була утворена 3 червня 1938 року, коли з її складу було виокремлено сучасну Луганську область (що мала назву до 1958 року і з 1970 по 1990 рік Ворошиловградська область). Тому першим переписом населення, який дає нам чітку картину національного складу громадян двох областей, будемо вважати загальносоюзний перепис населення 1939 року[8]. За 50 років існування областей у складі СРСР кількість росіян значно збільшилася за рахунок зменшення кількості українців на цих територіях (на 12,4% і на 11,9% у Донецькій і Луганській областях відповідно)[9].

Враховуючи масове переселення до 1939 року на ці території росіян після Голодомору 1932-1933 рр., можна зробити висновок, що національний склад сучасних Донецької і Луганської областей зазнав суттєвих змін за роки існування Радянського Союзу.

---

[4] Гай-Нижник, П.П. (2017). *Росія проти України (1990-2016 рр.): від політики шантажу і примусу до війни на поглинання та спроби знищення*. Київ: МП Леся, 231.

[5] Російсько-український конфлікт: стан, наслідки, перспективи розвитку подій. Аналітична доповідь Центру Разумкова. (2014). *Національна безпека і оборона*. 5-6.

[6] Дергачов, О. (1996). *Українська державність у XX столітті: Історико-політологічний аналіз*. Київ: Політична думка. Retrieved from http://litopys.org.ua/ukrxx/r15.htm

[7] Чирков, О.А. (2016). Вказ. пр.

[8] Всесоюзная перепись населения 1939 года. Национальный состав населения районов, городов и крупных сел союзных республик СССР. (2017). *Демоскоп Weekly: Институт демографии Национального исследовательского университета Высшая школа экономики*. Retrieved from http://demoscope.ru/weekly/ssp/ussr_nac_39_ra.php?reg=46

[9] Державний комітет статистики України. (2002). *Про кількість та склад населення України за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року*. Retrieved from http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/

Після набуття Україною незалежності кількість українців у цих регіонах почала повільно збільшуватися, про що свідчать дані першого (і до цього дня останнього) Всеукраїнського перепису населення 2001 р. На жаль, ці дані є досить застарілими, але офіційного перепису населення за ці 16 років не відбувалося. Наступний черговий перепис переносився декілька разів і був запланований врешті-решт на 2016 р. Але анексія Криму і події на Сході України змусили керівництво держави заради об'єктивності результатів знову перенести дату перепису на листопад-грудень 2020 р.

Всеукраїнський перепис населення 2001 р. продемонстрував, що кількість населення, яка позиціонувала себе як українці, у відсотковому співвідношенні до загальної кількості населення виросла на 6% та у порівнянні з переписом 1989 р. у Донецькій і Луганській областях склала 2744,1 тис. осіб і 2540,2 тис. осіб відповідно. Кількість росіян у цих областях (38-39%) була найвищої у відсотковому значенні серед усіх інших регіонів України, враховуючи АРК (де вона складала всього 24,3%)[10].

Отже, незважаючи на деякі тенденції до зростання відношення українського населення до російського за роки незалежності у даних регіонах, загальна картина національно складу областей значно відрізняється від середніх показників по Україні. До того ж Загальноукраїнський перепис 2001 р. наочно продемонстрував, що розподіл населення Донецької і Луганської областей України за рідною мовою кардинально відрізняється від загальноукраїнського розподілу. Якщо по Україні у відсотках до загальної чисельності населення українську мову назвали рідною 67,53%, то у ДО і ЛО цей показник склав 24,1% і 30,01% відповідно. І навпаки, російську мову назвали рідною 74,92% і 68,84% (по Україні – всього 29,39%). Отже, незважаючи на певне збільшення українського населення в регіоні, частка україномовного навіть зменшилася у порівнянні з радянськими часами (у 1989 році в Донецькій області вона складала 30,54%, а в Луганській – 34,66%)[11].

Український дослідник В. Скляр пропонує таке пояснення: «Такі істотні відмінності в чисельності та в рівні частки україномовного населення та українців серед усього населення Донбасу були спричинені інерційним впливом етномовних процесів доби бездержавності. Українці опинилися в становищі підпорядкованої етнічної більшості, а домінантний статус посідала російська етнічна меншина. Тому значна частина українців виявилася зросійщеною за мовою, а рівень мовної українізації етнічних меншин, а особливо росіян, залишався досить незначним»[12]. Також це може буде пояснено недостатньою увагою української влади мовному питанню у перші роки незалежності.

Не є дивним, що лінгвістичний і національний фактори робили населення даних регіонів України більш вразливим перед російською пропагандою і схильним до сепаратистських настроїв. Перші прояви цього стали помітними після подій «помаранчевої революції» 2004 р. 26 листопада 2004 р. депутатами Луганської обласної ради було прийнято рішення «Про зміцнення організаційної структури місцевої влади в Луганській області», де серед інших положень було встановлено: «Внести на розгляд з'їзду органів місцевого самоврядування та виконавчої влади Південно-Східних територій України пропозицію про організацію робочої групи зі створення і формування податкової, платіжної, банківської, фінансової системи Південно-Східних територій»[13].

Наступний крок відбувся через два дні на Першому Всеукраїнському з'їзді депутатів усіх рівнів у Сєвєродонецьку. Ініціативу вже взяла Донецька обласна рада, голова якої Б. Колесников запропонував провести референдум і створити Автономну Пів-

[10] Державний комітет статистики України. (2002). *Про кількість та склад населення України за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року.* Retrieved from http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/

[11] Державний комітет статистики України. (2002). *Розподіл населення регіонів України за рідною мовою (за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року).* Retrieved from http://2001.ukrcensus.gov.ua/i/u/cens2001.pdf

[12] Скляр, В. (2016). Вказ. пр., 254-278.

[13] Луганский областной совет. (2004). *Об укреплении организационной структуры местной власти в Луганской области.* Retrieved from http://oblrada.lg.ua/node/2159

денно-Східну Українську Республіку (АПСУАР) зі столицею в Харкові[14]. Українські дослідники зазначали, що прототипом АПСУАР може бути Донецько-Криворізька Радянська Республіка – штучне державне автономне утворення у складі більшовицької Росії, яке проіснувало з 9 лютого по 19 березня 1918 року.

Практичного розвитку проект, що був засуджений центральною владою, не отримав. А проти деяких ініціаторів (наприклад, Є. Кушнарьова й О. Єфремова) порушили карні справи за посягання на територіальну цілісність України, але ці справи також не були доведені до логічного кінця. Цей факт став одним із показників безкарності сепаратизму в Україні, що спричинило повернення до цього питання вже у 2005 р., коли О. Цуркан заснував обласну громадську організацію «Донецька Республіка». У 2006 р. організація почала збір підписів, отримавши на це дозвіл від мерії, про проведення референдуму щодо «незалежності Донбасу … як це зробило Придністров'я» та створення «Донецької федеративної республіки», в яку повинні були ввійти Донецька, Дніпропетровська, Луганська, Херсонська й Запорізька області[15]. Дана громадська організація була заборонена у 2007 р., проте її активісти продовжували сепаратистську діяльність і подавали апеляції до 2013 р.

Події листопада 2013 – лютого 2014 рр., що отримали назву Революція Гідності, стали показником європейських прагнень українського суспільства і водночас засвідчили остаточний вихід України з пострадянського проекту. Але, нажаль, саме ці події стали каталізатором для поновлення сепаратистських рухів на Сході держави.

Перший етап сучасного конфлікту на Сході України розпочався у березні 2014 р., коли в Донецькій і Луганській областях виникли масові заворушення під відверто сепаратистськими і проросійськими гаслами. Серед основних внутрішніх і зовнішніх факторів, що їх спричинили, дослідники з Українського центру економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова виділили наступні:

– інспірування та підтримка з боку РФ сепаратистських настроїв на Донбасі, безпосередня участь в антиукраїнських акціях російських громадян (осіб у військовій формі, але без розпізнавальних знаків)[16]. Наприклад, український дослідник П. Гай-Нижник стверджує, що екстремістські акції у цих регіонах ініціювалися та управлялися мережею координаторів Головного розвідувального управління Російської Федерації[17];

– масована інформаційна кампанія російських ЗМІ, що значно посилила традиційні проросійські настрої серед значної частини жителів Донбасу й неприйняття ними «нової київської влади». Наприклад, слід згадати видання «Російської газети в Україні», яка, офіційно не порушуючи українське законодавство, була відверто проросійською і постійно пропагувала ідеї культурної та ідеологічної єдності з РФ[18]. До речі, ця газета продовжувала надходити в Україну навіть після початку конфлікту на Сході, а її російський примірник відрізняється досить лояльним ставленням до сепаратистських угрупувань у нашій державі.

– анексія Кримського півострову у березні 2014 р. й висвітлення цієї події російськими ЗМІ як «свята єдності», що надало потужний політико-психологічний імпульс сепаратистським рухам на Сході України;

– деякі прорахунки постреволюційного керівництва країни. До таких прикладів можна віднести спробу Верховної Ради скасувати Закон України «Про засади

[14] Нас штовхають у ПіСУАР. (2012). *Український тиждень*. Retrieved from http://tyzhden.ua/Politics/66863

[15] Проект «Донецкой Республики» на Украине существовал давно – еще при Ющенко. (2015). *Московский комсомолец*. Retrieved from http://www.mk.ru/politics/article/2014/04/07/1010242-proekt-donetskoy-respubliki-na-ukraine-suschestvoval-davno-esche-pri-yuschenko.html

[16] Російсько-український конфлікт: стан, наслідки, перспективи розвитку подій. Аналітична доповідь Центру Разумкова. (2014). *Національна безпека і оборона,* 5-6, 4.

[17] Гай-Нижник, П.П. (2017). Вказ. пр., 231.

[18] «Российская газета» всё ещё «в Украине». (2015). *MediaSapiens*. Retrieved from http://osvita.mediasapiens.ua/trends/mediacriticism/rossiyskaya_gazeta_vse_esche_v_ukraine/

державної мовної політики» 22 лютого 2014 р. Деякі політики і політологи вважали цей крок передчасним, враховуючи нестабільну ситуацію в державі у перший день після остаточного повалення режиму В. Януковича. Наприклад, один із лідерів опозиції під час Євромайдану В. Кличко у своєму інтерв'ю стверджував: «Насправді це рішення було неправильним. До даного питання потрібно було підходити не сьогодні, а через місяць, через два. Ми цей закон тепер повинні переглянути»[19]. Український письменник А. Кокотюха вказує на те, що у тій ситуації провокації могли б ґрунтуватися і на будь-яких інших чинниках[20]. На користь цієї позиції свідчить і той факт, що в.о. Президента О. Турчинов ветував закон про скасування мовного закону, але він тим не менш був використаний проросійською пропагандою як свідчення утисків російської мови з боку нової центральної влади та став одним із приводів для активізації сепаратистських рухів на Сході України.

Другий етап характеризувався більш активними й агресивними діями проросійських сепаратистів: спочатку озброєні підрозділи почали захоплювати адміністративні будівлі; у м. Слов'янску, м. Артемівську й інших містах почалися активні бойові дії. Кульмінацією даного етапу стало проголошення 7 квітня 2014 р. так званої «Донецької народної республіки»[21]. А через 20 днів про свою так звану незалежність заявила і «Луганська народна республіка»[22].

У відповідь на ці події О. Турчинов як в.о. Президента України 14 квітня фактично започаткував антитерористичну операцію (АТО) на Сході, ввівши своїм указом в дію рішення РНБО України «Про невідкладні заходи з подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності країни»[23].

Тим часом сепаратисти зробили спробу легалізувати свої незаконні рішення і провели у травні 2014 р. на цих територіях нелегітимний референдум про суверенітет. За даними так званих «ДНР» і «ЛНР» абсолютна більшість населення (89,07% і 96% відповідно) проголосували за відокремлення від України та проголошення незалежності, але світова спільнота не визнала ці референдуми[24]. Також неодноразово лунали заклики до Російської Федерації ввести свої війська на територію сепаратистських регіонів заради «нормалізації ситуації» і захисту «російськомовного населення».

Таким чином, конфлікт перейшов у фазу відкритого військового протистояння. Ця фаза ускладнювалася прямою (військове втручання) і непрямою (економічна, фінансова, інформаційна, гуманітарна, дипломатична допомоги) підтримкою сепаратистських регіонів з боку Російської Федерації[25].

Участь російських військових формувань, яка до цього часу повністю заперечується РФ, але підтверджується даними СБУ, Міноборони, РНБО, Прикордонної служби України, вітчизняних і міжнародних експертів, НАТО, російських правозахисників[26],

---

[19] Кличко: «Мы пересмотрим закон о языках» (интервью Я. Соколовской). (2014). *Известия*. Retrieved from https://iz.ru/news/566556

[20] Кокотюха, А. Чи винен «мовний закон» у вторгненні Росії в Україну. (2017). *Главред*. Retrieved from http://glavred.info/avtorskie_kolonki/chi-vinen-movniy-zakon-u-vtorgnenni-rosiyi-v-ukrayinu-273593.html

[21] Сепаратисти проголосили створення «Донецької республіки» та «увійшли» до Росії. (2014). *Українська правда*. Retrieved from http://www.pravda.com.ua/news/2014/04/7/7021595/

[22] У Луганську проголосили «Луганську народну республіку». (2014*). Радіо Свобода*. Retrieved from http://www.radiosvoboda.org/media/video/25364473.html

[23] Верховна Рада України. (2014). *Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 28 серпня 2014 року «Про невідкладні заходи щодо захисту України та зміцнення її обороноздатності»*. Retrieved from http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0011525-14

[24] Луганські сепаратисти оголосили остаточні результати «референдуму». (2014). *Українська правда*. Retrieved from http://www.pravda.com.ua/news/2014/05/12/7025091/

[25] Рябінін, Є. (2017). Основні складові екзогенної допомоги Росії «ДНР» та «ЛНР». *UA Foreign Affairs*. Retrieved from http://uaforeignaffairs.com/ua/ekspertna-dumka/view/article/osnovni-skladovi-ekzogennoji-dopomogi-rosiji-dnr-ta/

[26] Російсько-український конфлікт: стан, наслідки, перспективи розвитку подій. Аналітична доповідь Центру Разумкова. (2014). *Національна безпека і оборона, 5-6,* 8.

значно ускладнила ситуацію і дала змогу зберегти сепаратистським угрупуванням владу на певних територіях. Це підтверджують і самі сепаратисти, наприклад, російський військовий І. Гіркін у своєму інтерв'ю стверджував: «Якби наш загін не перейшов кордон, у підсумку все б закінчилось, як у Харкові, як в Одесі… А практично маховик війни, що досі триває, запустив наш загін… Від самого початку ми почали воювати всерйоз»[27]. А 27 січня 2015 р. Верховна Рада України визнала Російську Федерацію агресором[28].

Старший науковий співробітник Атлантичної ради А. Каратницький запропонував наступний поділ учасників військових формувань, що беруть участь у конфлікті на боці так званих «ДНР/ЛНР»:

– місцеві злочинні угрупування;
– безробітні чоловіки з найбідніших верств суспільства;
– політичні екстремісти з Росії, включаючи козаків;
– російські найманці, які воювали в Придністров'ї, Чечні, Південній Осетії, інших регіональних конфліктах на пострадянському просторі[29].

Вони пройшли підготовку, оснащені сучасною зброєю, підтримуються російськими регулярними і спеціальними військами. У цих сепаратистських анклавах переважають добре озброєні кримінальні банди, лідери яких відіграють ключову роль у місцевій політиці, як офіційно, позиціонуючи себе урядовими лідерами, так і неофіційно, як вожді банд із власними цілями.

Активна фаза збройного протистояння тривала до початку 2015 р., у цей період, за даними Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини, було вбито щонайменше 7962 людини (включаючи військових українських збройних сил, цивільних осіб та членів збройних угруповань), і щонайменше 17 811 осіб отримали поранення[30]. У ході складного переговорного процесу за участі ОБСЄ, що буде розглянутий у наступному розділі, вдалося досягти перемир'я відповідно до Мінського протоколу від 5 вересня 2014 р. й Мінської угоди від 12 лютого 2015 р. Але і сьогодні конфлікт залишається в активній фазі й не може вважатися замороженим, тому що постійно тривають позиційні бої на лінії зіткнення. У 2018 р. на офіційному сайті Управління ООН з координації гуманітарних питань було зазначено, що за 4 роки російсько-українського конфлікту на Сході України більше 2540 цивільних осіб загинули і 9 тис. отримали поранення[31].

Щодо кількості населення, то точних даних отримати неможливо, зважаючи на окупацію території і незаконність переписів, які проводять там так звані «управління статистики ЛНР/ДНР». За даними електронного перепису населення, які Кабінет міністрів України оприлюднив 23 січня 2020 р., станом на 1 грудня 2019 р. в Донецькій і Луганській областях населення скоротилось на 59% і 56% відповідно[32]. Україн-

[27] Кто ты, «Стрелок»? (интервью с И. Стрелковым). (2014). *Газета «Завтра»*. Retrieved from http://zavtra.ru/blogs/kto-tyi-strelok

[28] Постанова Верховної Ради України Про Звернення Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй, Європейського Парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї НАТО, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, Парламентської Асамблеї ГУАМ, національних парламентів держав світу про визнання Російської Федерації державою-агресором. (2015). *Відомості Верховної Ради (ВВР),* 10, 68.

[29] Karatnycky, A. (2015, June 9). Putin's Warlords Slip Out of Control. *The New York Times*. Retrieved from https://www.nytimes.com/2015/06/10/opinion/putins-warlords-slip-out-of-control.html?_r=1

[30] Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. (2015). *Report on the human rights situation in Ukraine 16 May to 15 August*. Retrieved from http://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/11thOHCHRreportUkraine.pdf

[31] United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs. (2018, February 28). *Ukraine: Four years of conflict leave 4.4M people in dire need of humanitarian assistance*. Retrieved from http://www.unocha.org/story/ukraine-four-years-conflict-leave-44m-people-dire-need-humanitarian-assistance

[32] Урядовий портал. (2020). *Оприлюднено результати оцінки чисельності наявного населення України*. Retrieved from https://www.kmu.gov.ua/news/oprilyudneno-rezultati-ocinki-chiselnosti-nayavnogo-naselennya-ukrayini

ський дослідник В. Скляр припускає: «В окупованому Донбасі, з депресивним характером його економіки, можна передбачити подальше скорочення кількості населення, насамперед внаслідок депопуляції та міграції, на регіон чекає невтішна доля невизнаної Придністровської Молдавської республіки, де за 20 років загальна кількість населення скоротилася майже вдвічі»[33].

Висновки. Отже, серед основних історичних передумов конфлікту на Сході України можна виділити: віддалене, периферійне географічне розташування відносно столиці, імперську політику СРСР, наявність серед місцевих мешканців значної кількості російських мігрантів. Основними причинами конфлікту стали підтримка з боку РФ сепаратистських настроїв на Донбасі, безпосередня участь в антиукраїнських акціях російських громадян, масована інформаційна кампанія російських ЗМІ, анексія Кримського півострову, деякі прорахунки українського керівництва.

Перший етап сучасного конфлікту на Сході України розпочався у березні 2014 р., коли в Донецькій і Луганській областях виникли масові заворушення під відверто сепаратистськими і проросійськими гаслами. Другий етап характеризувався більш активними й агресивними діями проросійських сепаратистів. Після проведення нелегітимних референдумів на території Донецької та Луганської областей почалася фаза відкритого військового протистояння, яка ускладнювалася прямою підтримкою сепаратистських регіонів з боку Російської Федерації та тривала до початку 2015 р.

Генеза конфлікту навколо так званих «ДНР/ЛНР» може стати базою для його «замороження», що в свою чергу несе певні загрози для національної безпеки України:

1. Ускладнення майбутнього процесу реінтеграції держави за рахунок змін у масовій свідомості населення регіонів шляхом інформаційної війни і проросійської пропаганди протилежної сторони.

2. Активізація державотворчих процесів в окупованому регіоні, що надасть можливість сепаратистській владі посилити контроль над територією і сприятиме її легітимізації.

3. Продовження побудови відносин із Російською Федерацію, пряма допомога та вплив якої дозволить регулювати економічну і соціальну сфери життя на окупованих територіях і зробить владу бойовиків більш привабливою в очах населення.

Першочерговою є проблема повного припинення війни на Сході України, що не дозволяє зосередити увагу на відновленні контролю над окупованими територіями, реінтеграції цих регіонів до українського політичного простору. На даному етапі їх статус є визначеним українським законодавством як тимчасово окупованих територій.

REFERENCES

Chyrkov, O.A. (2016). Etnichnyi chynnyk v ahresii rosiiskoi federatsii proty Ukrainy: etnokulturna istoriia pivdenno-skhidnykh ukrainskykh zemel i suchasni manipuliatsii Kremlia [Ethnic factor in the aggression of the Russian Federation against Ukraine: the ethno-cultural history of the south-eastern Ukrainian lands and the modern manipulation of the Kremlin]. In P.P. Hai-Nyzhnyk (Ed.), *Ahresiia Rosii proty Ukrainy: istorychni peredumovy ta suchasni vyklyky* (pp. 109-130). Kyiv: MP Lesia. [in Ukrainian].

Derhachov, O. (1996). *Ukrainska derzhavnist u XX stolitti: Istoryko-politolohichnyi analiz* [Ukrainian Statehood in the XX Century: Historical and Political Analysis]. Kyiv: Politychna dumka. Retrieved from http://litopys.org.ua/ukrxx/r15.htm [in Ukrainian].

Derzhavnyi komitet statystyky Ukrainy. (2002). *Pro kilkist ta sklad naselennia Ukrainy za pidsumkamy Vseukrainskoho perepysu naselennia 2001 roku* [About the number and composition of the population of Ukraine according to the results of the 2001 All-Ukrainian Population Census]. Retrieved from http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/ [in Ukrainian].

Derzhavnyi komitet statystyky Ukrainy. (2002). *Rozpodil naselennia rehioniv Ukrainy za ridnoiu movoiu (za danymy Vseukrainskoho perepysu naselennia 2001 roku)* [Distribution of the population of regions of Ukraine in their native language (according to the 2001 All-Ukrainian Population Census)]. Retrieved from http://2001.ukrcensus.gov.ua/i/u/cens2001.pdf [in Ukrainian].

[33] Скляр, В. (2016). Вказ. пр., 276.

Hai-Nyzhnyk, P.P. (2017). *Rosiia proty Ukrainy (1990-2016 rr.): vid polityky shantazhu i prymusu do viiny na pohlynannia ta sproby znyshchennia* [Russia vs. Ukraine (1990-2016): From Blackmail and Coercion Policy to War to Absorption and Destruction Attempts]. Kyiv: MP Lesia. [in Ukrainian]

Karatnycky, A. (2015, June 9). Putin's Warlords Slip Out of Control. *The New York Times*. Retrieved from https://www.nytimes.com/2015/06/10/opinion/putins-warlords-slip-out-of-control.html?_r=1 [in English].

Klichko: My peresmotrim zakon o iazykakh (interviu Sokolovskoi) [Klichko: We will revise the law on languages (interview with Y. Sokolovskaya)]. (2014). *Izvestiia*. Retrieved from https://iz.ru/news/566556 [in Russian].

Kokotiukha, A. (2017). Chy vynen «movnyi zakon» u vtorhnenni Rosii v Ukrainu [Is the «language law» guilty of Russia's invasion of Ukraine]. *Hlavred*. Retrieved from http://glavred.info/avtorskie_kolonki/chi-vinen-movniy-zakon-u-vtorgnenni-rosiyi-v-ukrayinu-273593.html [in Ukrainian].

Kto ty, Strelok: interviu s I. Strelkovym [Who are you, Shooter? (interview with I. Strelkov)]. (2014). *Gazeta Zavtra*. Retrieved from http://zavtra.ru/blogs/kto-tyi-strelok [in Russian].

Luganskyi oblastnoi sovet. (2004). *Ob ukreplenii organizatsionnoi struktury mestnoi vlasti v Luganskoi oblasti* [On strengthening the organizational structure of local authorities in the Luhansk region]. Retrieved from http://oblrada.lg.ua/node/2159 [in Russian].

Luhanski separatysty oholosyly ostatochni rezultaty «referendumu» [Lugansk separatists announce the final results of the "referendum"]. (2014). *Ukrainska pravda*. Retrieved from http://www.pravda.com.ua/news/2014/05/12/7025091/ [in Ukrainian].

Nas shtovkhaiut u PiSUAR [We are being pushed into the PiSUAR]. (2012). *Ukrainskyi tyzhden*. Retrieved from http://tyzhden.ua/Politics/66863 [in Ukrainian].

Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. (2015). *Report on the human rights situation in Ukraine 16 May to 15 August*. Retrieved from http://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/11thOHCHRreportUkraine.pdf [in English].

Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy Pro Zvernennia Verkhovnoi Rady Ukrainy do Orhanizatsii Ob'iednanykh Natsii, Yevropeiskoho Parlamentu, Parlamentskoi Asamblei Rady Yevropy, Parlamentskoi Asamblei NATO, Parlamentskoi Asamblei OBSIe, Parlamentskoi Asamblei HUAM, natsionalnykh parlamentiv derzhav svitu pro vyznannia Rosiiskoi Federatsii derzhavoiu-ahresorom [The Verkhovna Rada of Ukraine Resolution on the Verkhovna Rada of Ukraine's Appeal to the United Nations, the European Parliament, the Parliamentary Assembly of the Council of Europe, the NATO Parliamentary Assembly, the OSCE Parliamentary Assembly, the GUAM Parliamentary Assembly, and the national parliaments on the recognition of the Russian Federation as an aggressor]. (2015). *Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR),* 10, 68. [in Ukrainian].

Proekt Donetskoi Respubliki na Ukraine sushchestvoval davno eshche pri Iushchenko [The project of the «Donetsk Republic» in Ukraine has existed for a long time – even under Yushchenko]. (2014). *Moskovskii komsomolets*. Retrieved from http://www.mk.ru/politics/article/2014/04/07/1010242-proekt-donetskoy-respubliki-na-ukraine-suschestvoval-davno-esche-pri-yuschenko.html [in Russian].

Riabinin, Ye. (2017). Osnovni skladovi ekzohennoi dopomohy Rosii «DNR» ta «LNR» [The main components of Russian exogenous aid to «DNR» and «LNR»]. *UA Foreign Affairs*. Retrieved from http://uaforeignaffairs.com/ua/ekspertna-dumka/view/article/osnovni-skladovi-ekzogennoji-dopomogi-rosiji-dnr-ta/ [in Ukrainian].

Rossiiskaia gazeta vse eshche v Ukraine [Rossiyskaya Gazeta is still in Ukraine]. (2015). *MediaSapiens*. Retrieved from http://osvita.mediasapiens.ua/trends/mediacriticism/rossiyskaya_gazeta_vse_esche_v_ukraine/ [in Russian].

Rosiisko-ukrainskyi konflikt: stan, naslidky, perspektyvy rozvytku podii. Analitychna dopovid Tsentru Razumkova [The Russian-Ukrainian conflict: state, consequences, prospects]. (2014). *Natsionalna bezpeka i oborona*. 5-6. [in Ukrainian].

Separatysty proholosyly stvorennia «Donetskoi respubliky» ta «uviishly» do Rosii [The separatists proclaimed the creation of a «Donetsk Republic» and «entered» into Russia]. (2014). *Ukrainska pravda*. Retrieved from http://www.pravda.com.ua/news/2014/04/7/7021595/ [in Ukrainian].

Skliar, V. (2016). Chyselnist ta etnomovnyi sklad naselennia ne pidporiadkovanykh Ukraini terytorii Donetskoi ta Luhanskoi oblastei [The size and ethnic composition of the population of the not subordinated to Ukraine territories of Donetsk and Luhansk regions]. *Naukovi zapysky: IPiEND im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy,* 5-6, 254-278. [in Ukrainian].

U Luhansku proholosyly «Luhansku narodnu respubliku» [The Lugansk People's Republic was proclaimed in Lugansk]. (2014). *Radio Svoboda*. Retrieved from http://www.radiosvoboda.org/media/video/25364473.html [in Ukrainian].

United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs. (2018, February 28). *Ukraine: Four years of conflict leave 4.4M people in dire need of humanitarian assistance*. Retrieved from http://www.unocha.org/story/ukraine-four-years-conflict-leave-44m-people-dire-need-humanitarian-assistance [in English].

Uriadovyi portal. (2020). *Opryliudneno rezultaty otsinky chyselnosti naiavnoho naselennia Ukrainy* [The results of the estimation of the population of the Ukrainian population are published]. Retrieved from https://www.kmu.gov.ua/news/oprilyudneno-rezultati-ocinki-chiselnosti-nayavnogo-naselennya-ukrayini [in Ukrainian].

Verkhovna Rada Ukrainy. (2014). *Rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 28 serpnia 2014 roku «Pro nevidkladni zakhody shchodo zakhystu Ukrainy ta zmitsnennia yii oboronozdatnosti»* [Decision of the National Security and Defense Council of 28 August 2014 «On urgent measures to protect Ukraine and strengthen its defense capability»]. Retrieved from http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0011525-14 [in Ukrainian].

Vsesoiuznaia perepis naseleniia 1939 goda. Natsionalnyi sostav naseleniia raionov gorodov i krupnykh sel soiuznykh respublik SSSR [Union Population Census of 1939. The national composition of the population of regions, cities and large villages of the Union republics of the USSR]. *Demoskop Weekly Institut demografii Natsionalnogo issledovatelskogo universiteta Vysshaia shkola ekonomiki*. Retrieved from http://demoscope.ru/weekly/ssp/ussr_nac_39_ra.php?reg=46 [in Russian]

Olesia Zvezdova,
Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolaiv, Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-9664-5257

Historical background of the quasi-state entities emergence and formation in East of Ukraine

This article deals with quasi-state entities in eastern Ukraine. The main historical prerequisites for the beginning of the conflict are identified: remote, peripheral geographical location relative to the capital, imperial policy of the USSR, the presence of a significant number of Russian migrants among the local inhabitants. The main causes of the conflict were the support of the separatism in the Donbass by the Russian Federation, direct participation in anti-Ukrainian actions of Russian citizens, a massive information campaign of the Russian media, annexation of Crimea, some mistakes of the Ukrainian power.

The first stage of the modern conflict in eastern Ukraine began in March 2014. Mass riots broke out in Donetsk and Luhansk regions under openly separatist and pro-Russian slogans. The second stage was characterized by more active and aggressive actions of the pro-Russian separatists. The phase of open military confrontation began after the holding of illegitimate referendums in the territory of Donetsk and Lugansk regions. This stage was complicated by the direct Russian support of the separatist regions. The active phase of the armed confrontation continued until early 2015. Their status is defined by the Ukrainian legislation as temporarily occupied territories. At the present stage, the priority is the complete cessation of war in the east of Ukraine, which does not allow to focus on regaining control over the occupied territories, reintegration of these regions into the Ukrainian political space.

It is forecasted that the genesis of the conflict over the so-called «DPR/LPR» may become the basis for its «freezing». It may complicate the future process of state reintegration. The changes in the mass consciousness of the population of the regions through information war and pro-Russian propaganda of the opposite side and activation of state-building processes in the occupied region are threats to the national security of Ukraine.

Key words: *Ukraine, Russian Federation, «DPR / LPR», quasi-state entities, separatism, East of Ukraine*

УДК 332.142 : 338.46
DOI: 10.26693/ahpsxxi2019.01.096

МОДЕЛІ РЕІНТЕГРАЦІЇ ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ: СВІТОВИЙ ДОСВІД ТА УКРАЇНСЬКИЙ ВАРІАНТ

Ніна Ржевська,
e-mail: rzhevska@ua.fm
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7671-3221
Національний авіаційний університет,
Україна, 03058, м. Київ, пр. Космонавта Комарова, 1

Стаття присвячена розкриттю сутності реінтеграції окупованих та деокупованих територій, як повернення громадян до соціального, культурного, економічного та політичного життя країн їхнього походження, аналізу поточного стану та специфіки збройного конфлікту на Сході України. Проаналізовано її складові та інструменти реалізації, представлено та оцінено іноземні моделі реінтеграції окупованих та деокупованих територій, встановлено ступінь їхньої відповідності для України та зроблено спробу віднайти найбільш ефективну модель для реінтеграції Донбасу.

Ключові слова: *реінтеграція, окуповані території, деокуповані території, державна стратегія реінтеграції, модель реінтеграції*

Постановка проблеми. Військова агресія на території Донецької та Луганської областей, з огляду на перспективу врегулювання та подолання його наслідків є тривалою і затяжною. Гібридність зовнішнього втручання, інформаційна агресія, міжнародні домовленості щодо цих територій, що виконуються лише частково, чинник сепаратизму, зовнішньополітичні зобов'язання України, неоднорідна громадська думка стосовно проблем Донбасу та відсутність єдиної політичної позиції у цьому питанні – фактори, які нині перешкоджають пошукам оптимальної моделі реінтеграції Донбасу.

Окрім цього, на часі вироблення комплексної державної стратегії, якої потребують не тільки непідконтрольні Україні території Донецької та Луганської областей, а й – деокуповані частини регіону. Українська модель реінтеграції Донбасу має сприяти не тільки демілітаризації та відновленню державного контролю на цих територіях, а й запобігати виникненню сепаратистських рухів, стимулювати повернення та інтеграцію громадян в український інформаційний, культурний, економічний та політичний простір.

Проблема реінтеграції Донбасу залишається відкритою для громадських і політичних дискусій, а процес формування та стратегії втілення оптимальної моделі реінтеграції, яка би враховувала міжнародний досвід та специфіку військового конфлікту на Сході України, потребує фахового науково-дослідного та експертного супроводу.

Саме тому, при дослідженні означеної проблему, за **мету** ми ставимо:

– проаналізувати міжнародний досвід реінтеграції окупованих та деокупованих територій,

– встановити параметри найбільш ефективної модель для реінтеграції Донбасу.

Методи. Використовуючи структурно-функціональний підхід, формулюємо поняття «реінтеграція», визначаємо її складові та інструменти реалізації, представляємо та оцінюємо іноземні моделі реінтеграції окупованих та деокупованих територій і встановлюємо їхню відповідність для України.

Використання критерію оцінки оптимальності системи Парето дає змогу вийти з пропозицією оптимальної моделі подолання збройної агресії на Сході України.

Отримані результати теоретичного аналізу та прикладних досліджень можуть стати підґрунтям для практичних рекомендацій щодо впровадження української моделі реінтеграції окупованих та деокупованих територій.

За визначенням Міжнародної організації з міграції (МОМ), реінтеграція – це повторне включення людини в соціальну групу чи процес (*авт.* – своєрідна повторна соціалізація). Наприклад, включення мігранта в суспільство країни його походження або місця проживання. Отже, реінтеграція – це процес повернення громадян до соціального, культурного, економічного та політичного життя країн їхнього походження[1].

Відповідно, реінтеграція пропонує можливість особистісної самодостатності, мати доступ до соціальних мереж і контактів та психосоціальне здоров’я. Для окремих осіб процес реінтеграції значно ускладнюється відсутністю доступу до ресурсів, що дозволяють отримати дохід. Отже, держава має враховувати випадки, коли найуразливіші мігранти через проблеми зі здоров’ям не можуть самостійно забезпечувати себе, а також – запропонувати альтернативи для реалізації базових потреб репатріантів.

Поглиблене трактування поняття «реінтеграція» міститься у документі, розробленому Центром документації та досліджень Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН) – «Реінтеграція в перехідний період від війни до миру»[2].

Даний документ спрямований на забезпечення політичного підґрунтя для вирішення дилем реінтеграції. З цією метою пропонується розробка спільних стратегічних програм проведення багатосторонніх заходів, що сприяють сталому поверненню.

Розробка стратегії передбачає три основні етапи: аналіз політичного контексту, формулювання умов реконструкції та примирення і встановлення спільних керівних принципів багатосторонньої діяльності. Щоб усунути наявні недоліки у розумінні суті та значення реінтеграції, УВКБ ООН пропонує провести аналіз причин виникнення загроз національній безпеці, характеру конфлікту та механізмів регулювання і здатності держави до національного захисту, можливого впливу репатріації на процесу реконструкції та примирення[3]. Результати цього аналізу дозволять створеній стратегії визначатися з пріоритетними ключовими компонентами реінтеграції.

Також у документі представлено дві групи вагомих складових реінтеграції, поділених умовно на «відновлення» та «примирення». Щодо першої, це – задоволення негайних матеріальних потреб постраждалого від війни населення та осіб, які повернулися після зняття конфлікту; розмінування та роззброєння; відновлення пошкодженої інфраструктури; розширення сфери соціальних послуг та надання якісної освіти; зміцнення/реформування політичних інститутів та адміністративних структур; розширення виробництва та торгівлі.

Примирення ж включає моніторинг ситуації з дотримання прав людини; сприяння встановленню справедливості у сфері політичних, соціальних та економічних прав; запровадження правових механізмів покарання за злочини, пов’язані з конфліктом; демілітаризацію суспільства та реінтеграцію військових; укріплення/реформування системи цивільної поліції та судової системи; зміцнення структур громадянського суспільства та сприяння примиренню.

Найважливішим, за такого підходу, є досягнення консенсусу щодо принципів, якими слід керуватись у цих діях.

У 2014 р. ООН розробила «Оперативний посібник із комплексного роззброєння, демобілізації та реінтеграції (РДР)», де визначено принципи та стандарти системи РДР. Згідно його змістового наповнення, основою реінтеграції є соціальний та економічний процес, що не виключає вагомої значимості встановлення відносин довіри

[1] European University Institute. (2011). *Return Migration and Development Platform*. Retrieved from www.eui.eu/Research/Library/ResearchGuides/Economics/Statistics/DataPortal/DReMM#Howtoaccessdata

[2] UNHCR’s Centre for Documentation and Research (CDR). (1997.) *Reintegration in the Transition from War to Peace*. Retrieved from www.refworld.org/pdfid/3ae6b31f8.pdf

[3] Ibidem.

серед громадян, зміцнення спільнот та сприяння примиренню і зміцненню демократії[4].

Реінтеграція має супроводжуватися важливими політичними заходами, що сприятимуть зміцненню миру та реалізації цілей РДР. Серед них – створення механізмів правосуддя перехідного періоду, реалізація політики примирення, ефективна правозахисна стратегія, створення нових політичних партій, зміна конституції, вибори, створення нової судової системи, сприяння належному врядуванню, реформування системи безпеки, забезпечення доступу до землі та кредитів, тощо. Саме тому стратегія повинна носити комплексний характер і мати на меті відновлення миру та людського розвитку[5].

Ефективність реінтеграції може бути досягнута лише завдяки розвитку місцевих громад та досягненню балансу між державною допомогою і самостійними громадянськими ініціативами. Окрім заходів по відновленню та підвищенню якості соціальних послуг, інфраструктури та місцевої економіки, потрібно приділяти увагу сегментам проблеми, які саме спричинили конфлікт. Реінтеграція має призвести до зміцнення потенціалу держави та громадянського суспільства в зоні конфлікту. Для формування ж ефективної стратегії з реінтеграції, необхідно проаналізувати та врахувати причини виникнення загроз національній безпеці, характер конфлікту та механізми його врегулювання, здатність держави до національного захисту та можливий вплив репатріації на процес реконструкції та примирення.

Важливим етапом у виробленні комплексної стратегії реінтеграції території є аналіз характеру військового протистояння, причин виникнення загроз національній безпеці та здатність держави до відновлення національної безпеки.

Військова агресія на Донбасі має декілька унікальних рис, з якими слід рахуватися при оцінюванні іноземних моделей реінтеграції та виробленні національної стратегії з реінтеграції окупованих та деокупованих територій. Зокрема, серед причин збройного протистояння на Сході України, такими є цивілізаційні та економічні фактори, а не етнічний чинник. Посиленню сепаратистського чинника посприяло незадовільне соціально-економічне становище регіону, низький рівень політичної освіти та культури місцевих мешканців, пасивність громадянського суспільства, жорстка ієрархічна організація влади на місцях та російський інформаційний вплив[6].

Слід наголосити, що лінія розмежування на Донбасі – це результат воєнних дій, а не політичного чи етнічного розподілення. Військова агресія на Сході України характеризується високим рівнем зовнішнього вторгнення. Життєздатність, так званих, «ДНР/ЛНР» забезпечується шляхом фінансової, військової та політичної підтримки Росії, що поставляє війська та озброєння через неконтрольовану ділянку кордону. Росія, заперечуючи свій вплив, продовжує військове втручання та інші дії по дестабілізації України, що не дає можливості останній розв'язати конфлікт на своїх умовах, оскільки ОРДЛО перебувають під фактичним політичним та військовим контролем Росії.

Прикладом компромісу заради збереження територіальної цілісності держави є Боснійська модель, заснована на федералізації. Нерідко саме з Дейтонськими угодами, що сприяли завершенню трирічної війни у Боснії та Герцеговині, порівнюють мінський процес, що пропонує врегулювання конфлікту на Донбасі завдяки створенню «особливого порядку місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та

[4] United Nations Disarmament, Demobilization and Reintegration Resource Centre, UN DDR. (2014). *Operational guide to the integrated disarmament, demobilization and reintegration standards*. Retrieved from https://www.unddr.org/uploads/documents/Operational%20Guide.pdf

[5] UN DDR. Inter-Agency Working Group on Disarmament, Demobilization and Reintegration. (2005). *DDR briefing note for senior managers on the integrated disarmament, demobilization and reintegration standards*. Retrieved from http://unddr.org/uploads/documents/SMN-FINAL.pdf

[6] Філіпчук, В., Октисюк, А., Поворозник, В., Ярошенко, Є. (2016). *Моделі і ціна врегулювання конфлікту на Донбасі: міжнародний досвід та українські реалії.* Київ: Міжнародний центр перспективних досліджень, 4-10.

Луганської областей». Боснійська модель врегулювання спрямована радше на інтерналізацію конфлікту, ніж ліквідацію конфліктного потенціалу[7].

Та, Мінські угоди, на відміну від Дейтонських, не містять двох важливих елементів, що послаблює можливості України. Йдеться про те, що Дейтонські угоди, на відміну від Мінських, не передбачали амністію учасникам збройних формувань, причетним до воєнних злочинів проти людяності, і, друге – на територію БіГ було введено військовий контингент НАТО з підтримання миру, що згодом був замінений на сили EUFOR Althea під егідою ЄС.

Без відновлення контролю над державним кордоном і введення міжнародного миротворчого контингенту на Донбас, амністія бойовиків та проведення виборів в ОРДЛО за українським законодавством, є значно гіршими умовами врегулювання для України, ніж для БіГ за результатами Дейтонських угод[8].

Загалом, серед переваг боснійської моделі – збереження територіальної цілісності в межах довоєнних кордонів і заощадження ресурсів на воєнних діях, можливості для діалогу та примирення в рамках єдиної держави і доступ до міжнародних кредитів, необхідних для відбудови постраждалих районів. Та, з іншого боку, відсутність консенсусу при прийнятті важливих державних рішень, зокрема зовнішньополітичних, високий рівень втручання зовнішніх гравців у внутрішні процеси, загроза нових сепаратистських рухів та збереження конфліктного потенціалу є значними перешкодами для національної безпеки та ефективного функціонування держави.

Ще одна модель, до якої часто звертаються українські експерти – хорватська. Якщо боснійська модель апелює до мирних переговорів та досягнення компромісу, то хорватська ґрунтується на односторонній дії та силовій перевазі.

Сучасна ситуація в Україні та криза в Хорватії у 1990-х мають кілька подібних рис. По-перше, обидві країни зіштовхнулися з самопроголошеними утвореннями, де локальна ідентичність слабо пов'язана з ідеями хорватської та української державності, а також – із європейським цивілізаційним вектором. Так, більшість населення Сербської Країни прагнули приєднатись до «Великої Сербії», а ОРДЛО – стати складовою «русского мира». По-друге, урядам Хорватії та України були запропоновані плани мирного врегулювання, вироблені зовнішніми гравцями та спрямовані на запобігання гарячої фази конфлікту більше, аніж на його врегулювання. При цьому, від Хорватії, як наразі від України, вимагали надати широку автономію для Сербської Країни, однак ці поступки не сприймалися абсолютною більшістю мешканців цих країн.

Водночас, існують суттєві відмінності, що ускладнюють імплементацію хорватської моделі в Україні: військово-політичний потенціал Сербії в 1990-х, що підтримувала Сербську Країну, не можна порівнювати із воєнною силою Росії, яка здійснила військове вторгнення і надає пряму та непряму військову допомогу так званим ДНР/ЛНР; Сербія на той момент була масштабно залучена до війни в сусідній БіГ, що поглинала значну частину її ресурсів. В свою чергу, Росія також одночасно залучена у війни на Донбасі та Сирії, проте її присутність у зонах конфлікту забезпечується незначним військовим контингентом; сепаратистські утворення різняться географією конфлікту. Так, Сербська Країна межувала з БіГ, а не з Сербією, що ініціювала конфлікт, тоді, як так звані ДНР/ЛНР контролюють понад 400 км українсько-російського кордону, через який постачається зброя та інші ресурси[9].

---

[7] Філіпчук, В., Октисюк, А., Поворозник, В., Ярошенко, Є. (2016). *Моделі і ціна врегулювання конфлікту на Донбасі: міжнародний досвід та українські реалії.* Київ: Міжнародний центр перспективних досліджень, 11-12.

[8] Октисюк, А. (2016, 12 августа). Последствия крымской «диверсии»: Украину ждут четыре сценария развития событий. *Апостроф.* Retrieved from https://apostrophe.ua/article/politics/2016-08-12/posledstviya-kryimskoy-diversii-ukrainu-jdut-chetyire-stsenariya-razvitiya-sobyitiy/6735

[9] Буняк, Р. (2016, 18 квітня). Війна у Хорватії: ліквідація сепаратистів за 84 години і здача героїв. Retrieved from https://fakty.com.ua/ua/svit/20160418-1581913/

Саме тому хорватську модель складно адаптувати до українських реалій. Значні військові втрати, жертви серед цивільного населення, масштабні руйнування, високий рівень зовнішньої інтервенції та поразки, політична, економічна дестабілізація і загроза міжнародної ізоляції є ризиками впровадження хорватської моделі.

Ще одна модель вирішення конфлікту – пакистанська. Орієнтація на таку модель зумовлена слабкою перспективою повернення територій ОРДЛО силовим шляхом і суспільним небажанням їхньої реінтеграції на умовах РФ. Пакистанська модель сформувалась як результат затяжних та кривавих конфліктів, коли держава усвідомила нездатність перемогти сили сепаратистів воєнними методами і прийшла до висновку, що ресурси, витрачені на утримання нелояльної території, значно перевищують потенційні вигоди. Історія показує, що держави вдавалися до пакистанської моделі, переважно, під тиском тривалих громадянських воєн.

Пакистанська модель дійсно дозволяє позбавитись територіального анклаву, де проживає здебільшого нелояльне до центру населення, позбавити нелояльну територію можливості впливати на внутрішню та зовнішню політику держави і заощадити військові та фінансові ресурси. Водночас, вона провокує втрату прямого доступу до природних ресурсів, промислових об'єктів та інфраструктури на цих територіях, негативне ставлення як з боку суспільства, так і з боку міжнародної спільноти. Окрім того, такі дії можуть спровокувати поширення сепаратизму в інших регіонах і викликати внутрішню дестабілізацію.

Найпривабливішим, хоч і найскладнішим варіантом довготривалого вирішення територіальної проблеми залишається німецька модель. Вона передбачає повернення відмежованих територій, на довоєнних умовах, шляхом мирних переговорів із залученням зовнішніх гравців. Її привабливість полягає в тому, що повернення втрачених територій відбувається шляхом застосування не воєнної, а «м'якої» сили, що означає визнання іншою стороною переваг політичної та економічної системи ініціатора об'єднання.

Шанси на такий сценарій суттєво зростуть, якщо Україна протягом наступних років зможе побудувати ефективну політичну, економічну та правову модель держави. Успіх України на цьому шляху неодмінно сприятиме збільшенню політичних та економічних контрастів між становищем контрольованих та неконтрольованих територій. Враховуючи нестійку ідентичність більшості мешканців ОРДЛО, реформування та модернізація України може значно послабити проросійські погляди та посилити проукраїнські настрої серед населення непідконтрольних територій, створивши тим самим запит на реінтеграцію по інший бік лінії розмежування.

Однак, і за умов побудови ефективної держави зберігається потреба в зміні позиції РФ, що фактично контролює бойовиків і управляє військовими діями. Потрібно багато зусиль та часу, перш ніж Росія під тиском міжнародних санкцій, економічних дисбалансів, соціальних протестів та напруження буде вимушена скоротити військовий бюджет, створюючи військовий і політичний вакуум на території Донбасу, підконтрольній проросійським бойовикам.

Сильними сторонами німецької моделі є опора на «м'яку силу», замість військової, наявність згоди на об'єднання та орієнтованість на населення, яке має нестійку ідентичність. За такої моделі з'являється можливість вирішення територіальної проблеми на умовах переможця, зростання легітимності політичної еліти та державних інституцій, створення сприятливих умов для примирення, миротворчості та збільшення впливу держави на міжнародній арені. Однак, така модель залишає значну залежність від позиції зовнішніх гравців і загрозу появи нелояльних суспільно-політичних груп після об'єднання.

Збройний конфлікт на Донбасі має декілька унікальних рис, що не дозволяють повністю адаптувати іноземні моделі реінтеграції. Так, наявний чинник сепаратизму в Україні, на відміну від інших держав, має політичний характер, інспірований та підтримуваний іншою державою – Російською Федерацією. Лінія розмежування не зумовлена етнічними, релігійними чи ідеологічними чинниками, а є результатом

військових дій. Самопроголошені на українській території республіки, функціонують за рахунок фінансової, військової та політичної підтримки РФ, що, в свою чергу, заперечує своє втручання в конфлікт та дестабілізацію України.

Отже, в підсумку оцінки можливостей проаналізованих моделей маємо наступне:

– боснійська модель, хоч і може призвести до збереження територіальної цілісності в межах довоєнних кордонів і заощадити ресурси, не вирішує проблеми сепаратизму, а лише підвищує ризик внутрішньої дестабілізації та обмеження прийняття важливих державних рішень шляхом інтеграції нелояльних угрупувань в український політичний простір;

– хорватська модель може призвести до значних військових втрат, політичної та економічної дестабілізації та міжнародної ізоляції;

– пакистанська модель, що ґрунтується на відмові від територій, неприйнятна через ризики для національної безпеки та економіки, поширення сепаратизму в інших регіонах і негативне ставлення з боку суспільства.

– і, нарешті, німецька модель, хоча й має значну кількість переваг, але потребує великого проміжку часу, зусиль (в нашому випадку – колосальних) щодо ефективного розвитку держави, єдиної політичної стратегії та змін у політиці держави агресора.

Саме тому, Україна потребує власної моделі, яка би враховувала національні особливості.

Вироблення комплексної стратегії з реінтеграції Донбасу та громадян, які проживають на цих територіях, наразі, є актуальним питанням для України.

Одним із кроків вирішення даної проблеми стало прийняття Закону України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України над тимчасово окупованими територіями в Донецькі та Луганській областях» 18 січня 2018 року[10].

Згідно Закону, цілями державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях є:

– звільнення тимчасово окупованих територій у Донецькій і Луганській областях та відновлення на цих територіях конституційного ладу;

– захист прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб;

– забезпечення незалежності, єдності та територіальної цілісності України.

Щоб окреслити параметри можливої моделі, показати шляхи реінтеграції Донбасу, які би підтримувало саме суспільство, та виявити тренди у зміні громадської думки з цього приводу, ми скористалися результатами загальнонаціонального дослідження Фонду «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва і соціологічної служби Центру Разумкова 2018 року[11].

У результаті порівняльного аналізу настроїв і думок щодо тем, пов'язаних із конфліктом та військовою агресією на Сході України, сценаріїв його вирішення на підконтрольних Україні територіях Луганської та Донецької областей та в інших регіонах України, було визначено цілу низку спільних проблем, компромісне врегулювання яких уможливить вироблення єдиної державної політики щодо реінтеграції Донбасу:

1. Близько половини громадян на підконтрольних територіях Донбасу та у інших регіонах України вважають, що для відновлення миру варто погоджуватись на компроміси, але не на всі (52% та 36,9% відповідно).

2. Виявилося, що частка прихильників ідеї більшої автономії Донбасу в складі України в інших її регіонах є значно більшою, ніж частка прихильників такої ідеї на підконтрольних територіях Луганської та Донецької областей (25% проти 14% відповідно).

[10] Верховна Рада України. (2018). *Закон України Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2268-19

[11] Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. (2018, 28 грудня). *Підсумки-2018: громадська думка*. Retrieved from https://dif.org.ua/article/pidsumki-2018-gromadska-dumka

3. Компромісом щодо торгівлі з окупованими територіями Донбасу може стати дозвіл на торгівлю критично важливими товарами харчування і товарами першої необхідності – таку ідею підтримують 47% громадян України. Таке рішення зменшить частку мешканців Донбасу, які вважають, що блокада погіршила умови життя для звичайних людей (наразі – таких більшість).

4. Найбільші можливості на нині мають заходи гуманітарної, освітньої та культурної політики, адже 60% українців підтримують спрощення доступу до навчання в українських освітніх закладах для мешканців непідконтрольних територій; загалом 44% українців доцільним вважають збереження гуманітарних відносин із цими територіями. У свою чергу, результати опитування на Донбасі демонструють високу затребуваність гуманітарних і культурних проектів та відповідної інформації.

У підсумку, спільною залишається проблема відсутності серед громадян єдиної позиції щодо оптимального шляху відновлення територіальної цілісності України, що за умови врахування наявності такого запиту серед усіх українських громадян та вищезазначених спільних точок порозуміння формує найбільш оптимальні, за весь період збройного протистояння, умови для створення комплексної державної політики з цього питання, що має бути підтримана якісним інформаційним та політичним супроводом.

Для розв'язання конфліктної ситуації, що склалася на Сході України, пропонуємо розв'язки, які виявилися оптимальними (у результаті оцінювання згідно принципу оптимальності Парето) для всіх учасників досліджуваного конфлікту.

Учасники конфлікту на Сході України:

1. S1 – Україна
2. S2 – Російська Федерація
3. S3 - Європейський Союз
4. S4 –Самопроголошені Республіки, так звані, ЛНР та ДНР

Можливі стратегії учасників:

X_{11} – Загальна мобілізація та початок активних бойових дій за повернення територій;

X_{12} – Введення міжнародної миротворчої місії ООН та реалізація безпекових положень мінських домовленостей;

X_{13} – Надання особливого статусу Донбасу, амністія бойовиків та проведення виборів на Донбасі;

X_{14} – Замороження конфлікту;

X_{21} – Пряме військове вторгнення до України;

X_{22} – Реалізація Мінських домовленостей;

X_{23}–Легітимізація терористів через виборчий процес із метою дестабілізації та федералізації України;

X_{31} – Посилення санкцій проти Російської Федерації;

X_{32} – Зняття санкцій з РФ;

X_{33} – Надання військової допомоги Україні;

X_{41} – Участь та забезпечення виборів на цих територіях;

X_{42} – Ескалація конфлікту заради незалежності.

За даними про учасників та їхніми стратегіями побудовано Таблицю 1, з урахуванням оцінки вагомості кожної стратегії за шкалою від 1 до 5, (де 1 – це мінімальний виграш, а 5 – максимальний виграш) та ваги кожного учасника (шкала – від 0 до 1). β_i – ваговий коефіцієнт, що описує вплив конкретного учасника на розвиток досліджуваної конфліктної ситуації.

Таблиця 1.

Експертне оцінювання стратегій учасників конфлікту

	S1 – Україна	S2 – РФ	S3 – ЄС	S4 – ЛНР і ДНР
X_{11}	3	3	1	4
X_{12}	5	3	5	1
X_{13}	1	4	5	5
X_{14}	2	3	4	4
X_{21}	1	3	1	4
X_{22}	5	3	5	2
X_{23}	2	5	3	5
X_{31}	5	1	3	2
X_{32}	1	5	3	5
X_{33}	5	1	3	1
X_{41}	3	4	3	4
X_{42}	1	3	1	4
β_i	0, 30	0,30	0, 20	0,20

Ми побудували таблицю реалізації можливих стратегій кожного учасника, з урахуванням ваги кожного (Додаток А) та підрахували мінімально гарантований результат для кожного з учасників:

(S_1) $\alpha_1 = 5*0,30+1*0,30+1*0,20+ 1*0,20 = 2,2$

(S_2) $\alpha_2 = 5*0,30+ 3*0,30+1*0,20+3*0,20 = 3,2$

(S_3) $\alpha_3 = 3*0,20 +1*0,30+1*0,30+1*0,20 = 1,4$

(S_4) $\alpha_4 = 4*0,20 +1*0,30+2*0,30+1*0,20 = 1,9$

Як висновок, можна констатувати, що серед множини раціональних рішень, оптимальної розв’язки досліджуваної конфліктної ситуації не виявлено. Для її вирішення необхідно вводити посередників, додаткові стратегії учасників або проводити роботу з метою переоцінки учасниками власних стратегій та стратегій інших учасників.

Відповідно до принципу оптимальності Парето жодна з загальних стратегій, що озвучуються сторонами конфлікту, не може призвести до оптимального вирішення конфлікту.

Отже, нині нагальною потребою є наявність єдиної державної стратегії щодо вирішення збройного конфлікту на Сході України та ліквідації його наслідків, серед яких – реінтеграція цих територій, що охоплюватиме компроміси, з якими погоджуються українські громадяни, ключові рішення стосовно не тільки військового, а й політичного, економічного та інформаційного виміру конфлікту та міжнародний досвід реінтеграції територій.

Комплексна стратегія з відновлення територіальної цілісності та реінтеграції Донбасу охоплюватиме необхідні дії щодо всіх вимірів конфлікту, компроміси, що мають суспільну підтримку, врахує поточні внутрішньополітичні на міжнародні особливості процесу, міжнародний досвід із відновлення миру та реінтеграції, сформує єдиний державний підхід до вирішення цієї проблеми.

Висновки. Збройний конфлікт на Донбасі має декілька унікальних рис, які не дозволяють адаптувати повністю іноземні моделі реінтеграції. Так, наявний чинник сепаратизму в Україні, на відміну від інших держав, має політичний характер, інспірований та підтримуваний Російською Федерацією. Лінія розмежування – не зумовлена етнічними, релігійними чи ідеологічними чинниками, а є результатом військових дій. Самопроголошені на українській території республіки, функціонують за рахунок фінансової, військової та політичної підтримки РФ, яка, в свою чергу, заперечує своє втручання в конфлікт та дестабілізацію України.

Проблемою залишається відсутність серед громадян єдиної позиції щодо оптимального шляху відновлення територіальної цілісності України, яка би окреслила чіткі вимоги до формування комплексної державної політики з цього питання.

Згідно принципу оптимальності Парето, жодна з загальних стратегій, що озвучуються сторонами конфлікту, не може призвести до оптимального його розв'язання. Результати ж дослідження, вкотре, підтвердили потребу переоцінки наявних стратегій, їхнього комплексного опрацювання та доповнення.

Українська модель відновлення територіальної цілісності та реінтеграції Донбасу, має ґрунтуватися на ключових позиціях та компромісах, що мають позитивний міжнародний досвід застосування та підкріплені національним і міжнародним правовим та військовим потенціалом, а також таких, що мають максимальні шанси на формування єдиної позиції України та її міжнародних партнерів і отримання позитивного результату припинення військової агресії зі сторони РФ.

REFERENCES

Buniak, R. (2016, 18 kvitnia). *Viina u Khorvatii: likvidatsiia separatystiv za 84 hodyny i zdacha heroiv*. [War in Croatia: elimination of separatists in 84 hours and release of heroes]. Retrieved from https://fakty.com.ua/ua/svit/20160418-1581913/ [in Ukrainian]

European University Institute. (2011). *Return Migration and Development Platform*. Retrieved from www.eu [in English]

Fond «Demokratychni initsiatyvy» imeni Ilka Kucheriva. (2018, 28 грудня). *Pidsumky-2018: hromadska dumka*. [The results 2018: Civil point of view]. Retrieved from https://dif.org.ua/article/pidsumki-2018-gromadska-dumka [in Ukrainian]

Filipchuk, V., Oktysiuk, A., Povoroznyk, V. & Yaroshenko, Ye. (2016). *Modeli i tsina vrehuliuvannia konfliktu na Donbasi: mizhnarodnyi dosvid ta ukrainski realii*. [Models and price of conflict regulation in Donbas: international experience and Ukrainian realia]. Kyiv: Miznarodnyi tsentr perspektyvnykh doslidzhen. [in Ukrainian].

Oktisiuk, A. (2016, 12 avgusta). Posledstviia krymskoi diversii Ukrainu zhdut chetyre stsenariia razvitiia sobytii. [Consequences of Crimean "diversion": Four scenarios of actions' development are waiting for Ukraine]. *Apostrof*. Retrieved from https://apostrophe.ua/article/politics/2016-08-12/posledstviya-kryimskoy-diversii-ukrainu-jdut-chetyire-stsenariya-razvitiya-sobyitiy/6735 [in Russian]

UN DDR. Inter-Agency Working Group on Disarmament, Demobilization and Reintegration. (2005). *DDR briefing note for senior managers on the integrated disarmament, demobilization and reintegration standards*. Retrieved from http://unddr.org/uploads/documents/SMN-FINAL.pdf [in English]

United Nations Disarmament, Demobilization and Reintegration Resource Centre, UN DDR. (2014). *Operational guide to the integrated disarmament, demobilization and reintegration standards*. Retrieved from https://www.unddr.org/uploads/documents/Operational%20Guide.pdf [in English]

UNHCR's Centre for Documentation and Research (CDR). (1997.) *Reintegration in the Transition from War to Peace*. Retrieved from www.refworld.org/pdfid/3ae6b31f8.pdf [in English]

Verkhovna rada Ukrainy. (2018). *Zakon Ukrainy Pro osoblyvosti derzhavnoi polityky iz zabezpechennia derzhavnoho suverenitetu Ukrainy na tymchasovo okupovanykh terytoriiakh u Donetskii ta Luhanskii oblastiakh* [Legislation of Ukraine, Ukraine state sovereignty maintenance special policy on the temporary occupied territories of Donbass and Luhansk regions]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2268-19 [in Ukrainian]

Nina Rzhevska,
National Aviation University, Kyiv, Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7671-3221

Occupied territories reintegration model: world experience and Ukrainian variant

The article is uncovering core meaning of occupied and deoccupied territories reintegration process, determines current state and peculiarity of conflict on the East of Ukraine. Conceptually reintegration is determined here as a process of citizens' comeback to social, cultural, economic and political life of the country of their origin. There are analyzed its componential parts and instruments for realization, also presented and assessed

the foreign reintegration models of occupied and deoccupied territories, determined their level of acceptance for Ukraine. There was made an attempt in order to find the most effective model for Donbass reintegration, which could not only stimulate demilitarization, renewing of state control on these territories, but also prevent from separation movements, stimulate comeback and integration of citizens into Ukrainian informational, cultural, economic and political space.

The lack of common position among the citizens on the optimal way to restore the territorial integrity of Ukraine still remains to be a problem which forms more optimal, during the whole conflict period terms for creating a complex state policy on this issue, considering the present demand of all the Ukrainian citizens and mentioned above common grounds.

That is why, the urgent need is the presence of common state strategy on the armed conflict solution in the East of Ukraine and its consequences elimination, among which is the reintegration of these territories, taking into account the compromises which are agreed by Ukrainian citizens, key solutions of not only military but also political, economic and informational dimension of the conflict and international experience of territories' integration.

Complex strategy on territorial integrity restoring and Donbas reintegration will cover the vital actions due to the all conflict dimensions, compromises that will get the social support, includes current domestic political and international process features, international experience on peace restoration and reintegration, and will form single state approach to solve this problem.

Keywords*: reintegration, occupied territories, deocuppied territories, state strategy, reintegration model*

Додаток А

Реалізація стратегій кожного учасника

№		S1 – Україна	S2 – РФ	S3 – ЄС	S4 – ЛНР і ДНР
1.	X11X21X31X41	2,8	2,8	1,8	3,6
2.	x11x21x31x42	2,4	2,6	1,4	3,6
3.	x11x21x32x41	3	3,6	1,8	4,2
4.	x11x21x32x42	1,6	3,4	1,4	4,2
5.	x11x21x33x41	2,8	2,8	1,8	3,4
6.	x11x21x33x42	2,4	3,2	1,4	3,4
7.	x11x22x31x41	4	2,8	3	3
8.	x11x22x31x42	3,6	3,4	2,6	3
9.	x11x22x32x41	3,2	3,6	3	3,6
10.	x11x22x32x42	3,6	2,6	2,6	3,6
11.	x11x22x33x41	4	3,6	3	2,8
12.	x11x22x33x42	3,6	3,4	2,6	2,8
13.	x11x23x31x41	3,1	3,4	2,4	3,9
14.	x11x23x31x42	2,7	4	2	3,9
15.	x11x23x32x41	2,3	4,2	2,4	4,5
16.	x11x23x32x42	2,1	4	2	4,5
17.	x11x23x33x41	3,1	3,4	2,4	3,7
18.	x11x23x33x42	2,7	3,2	2	3,7
19.	x12x21x31x41	3,4	2,8	3	2,7
20.	x12x21x31x42	3	2,6	2,6	2,7
21.	x12x21x32x41	2,6	3,6	2,4	3,3
22.	x12x21x32x42	3	3,4	2,6	3,3
23.	x12x21x33x41	3,4	2,8	3	2,5
24.	x12x21x33x42	3	2,6	2,6	2,5

№		S1 – Україна	S2 – РФ	S3 – ЄС	S4 – ЛНР і ДНР
25.	x12x22x31x41	4,6	2,8	4,2	2,1
26.	x12x22x31x42	4,2	2,6	3,8	2,1
27.	x12x22x32x41	3,8	3,6	4,2	2,7
28.	x12x22x32x42	3,4	3,4	3,8	2,7
29.	x12x22x33x41	4,6	2,8	4,2	1,9
30.	x12x22x33x42	4,2	2,6	3,8	1,9
31.	x12x23x31x41	3,7	3,4	3,6	3
32.	x12x23x31x42	3,3	3,2	3,2	3
33.	x12x23x32x41	2,9	4,2	3,6	3,6
34.	x12x23x32x42	3,3	4	3,2	3,6
35.	x12x23x33x41	3,7	3,4	3,6	2,8
36.	x12x23x33x42	3,3	3,8	2,6	2,8
37.	x13x21x31x41	2,2	3,1	1,8	3,9
38.	x13x21x31x42	1,8	2,9	2,6	3,9
39.	x13x21x32x41	1,4	3,9	3	4,5
40.	x13x21x32x42	1	3,7	2,6	4,5
41.	x13x21x33x41	2,2	3,1	3	3,7
42.	x13x21x33x42	1,8	2,9	2,6	3,7
43.	x13x22x31x41	3,4	3,1	4,2	3,3
44.	x13x22x31x42	3	2,9	3,8	3,3
45.	x13x22x32x41	6,9	3,9	4,2	3,9
46.	x13x22x32x42	2,2	3,7	3,8	3,9
47.	x13x22x33x41	2,4	3,1	4,2	3,1
48.	x13x22x33x42	3	2,9	3,8	3,1
49.	x13x23x31x41	2,5	3,7	3,6	4,2
50.	x13x23x31x42	2,1	4,3	3,2	4,2
51.	x13x23x32x41	1,7	4,5	3,6	4,8
52.	x13x23x32x42	2,1	4,3	3,2	4,8
53.	x13x23x33x41	1,7	3,7	3,6	4
54.	x13x23x33x42	2,1	3,5	3,2	4
55.	x14x21x31x41	2,5	2,8	2,7	3,6
56.	x14x21x31x42	2,1	2,6	2,3	3,6
57.	x14x21x32x41	1,7	3,6	2,7	4,2
58.	x14x21x32x42	1,3	3,4	2,3	4,2
59.	x14x21x33x41	2,5	2,8	2,7	3,4
60.	x14x21x33x42	2,1	3,2	2,3	3,4
61.	x14x22x31x41	3,7	2,8	3,9	3
62.	x14x22x31x42	1,8	3,4	3,5	3
63.	x14x22x32x41	1,4	3,6	3,9	3,6
64.	x14x22x32x42	1	2,6	3,5	3,6
65.	x14x22x33x41	2,2	2,8	3,9	2,8
66.	x14x22x33x42	1,4	2,6	3,5	2,8
67.	x14x23x31x41	2,2	3,4	3,3	3,9
68.	x14x23x31x42	2,4	3,2	2,9	3,9
69.	x14x23x32x41	2	4,2	3,3	4,5
70.	x14x23x32x42	1,6	4	2,9	4,5
71.	x14x23x33x41	2,8	3,4	3,3	3,7
72.	x14x23x33x42	2,4	3,2	2,9	3,7

УДК 1 : 316.3+340.12
DOI: 10.26693/ahpsxxi2019.01.107

СПРОМОЖНА ТЕРИТОРІАЛЬНА ГРОМАДА ЯК ФУНДАМЕНТ ВІТЧИЗНЯНОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

Юрій Калиновський,
e-mail: kalina_uu@ukr.net
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0081-8107
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77

Проаналізовано основні ознаки та шляхи розвитку спроможних територіальних громад. Досліджено сутність принципів деконцентрації, децентралізації, субсидіарності та деволюції як базових для розбудови спроможних територіальних громад в Україні. Розкрито взаємозв’язок між становленням спроможних територіальних громад та інтенсифікацією державотворчих процесів у нашій країні. Визначено роль політико-правової культури субсидіарності у посиленні спроможності територіальних громад.

Ключові слова: *спроможна територіальна громада, децентралізація, державотворення, субсидіарність, деконцентрація, політико-правова культура*

Вступ. Як демонструє досвід західних країн, розбудова демократичної України має спиратися на розвинені та ефективні структури місцевого самоврядування, зокрема на спроможні територіальні громади. Утворення спроможних ОТГ (об’єднаних територіальних громад) є проявом горизонтальних, самоорганізаційних процесів на теренах України, що мають стати питомим тлом для пришвидшення соціальноорієнтованих трансформацій. Вочевидь, визначення стратегічних векторів демократичних перетворень, «наближення держави до людини» неможливе без розвитку інституцій місцевого самоврядування як первинної ланки народовладдя.

Загалом, у сучасних наукових дослідженнях значна увага приділяється проблемам децентралізації, розвитку спроможних територіальних громад, посиленню ролі місцевого самоврядування у розбудові вітчизняної демократичної держави. Так, у роботі Г. Гичка йдеться про визначення та сутнісне наповнення умов формування спроможних територіальних громад, а у науковому дослідженні В. Кравченко наголошується на тих проблемах, що виникають в процесі здійснення реформи децентралізації в Україні.

Низка фахівців, зокрема Л. Ієвлєва, О. Бориславська, І. Заверуха, А. Школик та інші, аналізують особливості взаємодії територіальних громад з органами влади різних рівнів, розкриваючи у цьому контексті основні ознаки принципів субсидіарності, деконцентрації та децентралізації у їх логічному взаємозв᾽язку.

Також вітчизняні науковці й експерти зосередили дослідницьку увагу на фінансово-економічних, організаційних, кадрових та інших проблемах, які виникли в Україні в процесі утворення спроможних ОТГ. Вищеозначені проблемні питання функціонування спроможних територіальних громад знайшли своє відображення у наукових розвідках Г. Макарова, В. Захарченка, Я. Олійника, П. Остапенка, О. Вагонової, С. Ісікова, Л. Тимошенко, Ю. Літвінова.

Разом з тим, у проаналізованих наукових публікаціях не повною мірою показано взаємозв’язок розвитку місцевого самоврядування та загальних державотворчих процесів у нашій країні, що обумовило *мету даного дослідження* – визначити хара-

ктер впливу спроможних територіальних громад на розбудову демократичної, європейської України.

Методи та прийоми дослідження. У даному дослідженні застосовано низку взаємопов'язаних методів та прийомів, які сприяли досягненню максимального евристичного ефекту. Зокрема, такі методи як аналіз, синтез, аналогія були покладені в основу розкриття різноманітних точок зору на проблеми розвитку місцевого самоврядування, здійснення реформи децентралізації в Україні. У свою чергу, діалектичний метод дозволив розкрити причинно-наслідковий зв'язок між становлення спроможних територіальних громад та державотворчими процесами у сучасній Україні. Порівняльний метод надав можливість дослідити закордонний досвід щодо функціонування територіальних громад та співставити його з вітчизняними реаліями.

Результати та дискусії. Спроможна територіальна громада є уособленням не тільки прямого народовладдя, а й підґрунтям для демократичних перетворень у країні, фактором зміцнення комунікативної взаємодії громадян і владних структур.

Зміцнюючи місцеві громади, надаючи їм більш широкі повноваження та ресурси ми наближаємо «державу» до громадян, розвиваємо демократичні традиції та процедури володарювання на місцях. Спроможна територіальна громада – це самокерована (до певної міри самодостатня), адміністративна одиниця в межах своїх потреб, ресурсів та повноважень, яка своєю діяльністю зміцнює горизонтальні соціальні зв'язки у демократичній державі.

Разом з тим, у сучасних вітчизняних реаліях існує низка питань щодо утворення спроможних територіальних громад, котрі потребують першочергового законодавчого врегулювання:

1) визначення критеріїв спроможності територіальних громад;

2) встановлення підстав скасування рішення Кабінету Міністрів про визнання територіальної громади спроможною, що має наслідком припинення надання їй державної фінансової допомоги;

3) визначення способів формування спроможних територіальних громад, а саме шляхами: а) добровільного об'єднання (приєднання) територіальних громад; б) об'єднання (приєднання) територіальних громад за рішенням Кабінету Міністрів України;

4) визначення умов, порядку та термінів завершення процесу формування спроможних територіальних громад, з одного боку, шляхом добровільного об'єднання, добровільного приєднання, з другого, за рішенням Кабінету Міністрів України;

5) визначення умови державної фінансової підтримки спроможних територіальних громад та підстав її припинення[1].

Як засвідчив досвід європейських країн, реформування територіальної організації влади, зміцнення фінансових засад та компетенції місцевого самоврядування стало дієвим механізмом стимулювання економічної активності, розробки ефективних стратегій регіонального й місцевого розвитку, підвищення якості надання послуг населенню. Це забезпечується, насамперед, завдяки реалізації принципу субсидіарності у розподілі повноважень між рівнями управління. Традиційно у центральних органів державної влади залишаються лише ті повноваження, які потрібні для вирішення загальнодержавних завдань (національна безпека, великі інфраструктурні проекти, розвиток науки тощо), тоді як всі завдання забезпечення життєдіяльності громад вирішуються безпосередньо на місцях. Це надає місцевим органам влади більшої фінансової незалежності і дозволяє ефективніше використовувати місцеві ресурси для стимулювання економічного розвитку. Саме такий підхід закладено у концептуальних засадах реформування територіальної організації влади в Україні[2].

[1] Кравченко, В. (2017). Окремі правові аспекти формування спроможних (об'єднаних) територіальних громад. *Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму, 2,* 79.

[2] Павлюк, А. (2016). Економічні аспекти формування спроможних територіальних громад в Україні. *Стратегічні пріоритети. Серія : Економіка, 1,* 139.

Дослідження реформування адміністративно-територіальних одиниць базового рівня в країнах ЄС дозволило визначити такі ключові аспекти утворення спроможних територіальних громад:

– сформовані територіальні громади базового рівня мають представляти єдину економічну та соціальну систему, яка іноді є результатом тривалого історичного процесу («ефект спадщини»). Прикладом таких громад є французькі комуни, формування яких розпочалося в період Великої французької революції;

– територіальна громада має бути максимально «придатна» до управління нею органами місцевого самоврядування, характеризуючись наявністю людських, матеріальних та фінансових ресурсів;

– територіальна громада має бути місцем вираження потреб її населення, участі в управлінні територією та контролю за цим процесом[3].

Важливим аспектом розбудови спроможних територіальних громад в Україні є фінансово-економічна дієвість, здатність акумулювати наявні ресурси, створювати нові та раціонально ними розпоряджатися. Враховуючи європейський досвід, фахівці наголошують на необхідності при реформуванні системи місцевих фінансів та міжбюджетних відносин базуватися на «європеїзації» місцевих бюджетів України. Європеїзація розглядається як визначальний процес, який спроможний втілити якісні зміни в політичній системі та економічному житті. Інституційна європеїзація, зосереджена насамперед на органах державного управління та їх інституціях в бюджетній системі, має здійснюватись на основі нормативного підходу шляхом прийняття сукупності спільних прав і зобов'язань, обов'язкових до виконання країнами, які прагнуть стати членами ЄС. Грузія, Молдова та Україна вже почали впроваджувати законодавство ЄС у бюджетній сфері з урахуванням зобов'язань, узятих на себе стосовно реалізації умов щодо повноважень органів місцевого самоврядування, розширення можливостей транскордонного співробітництва, впровадження програмно-цільового методу управління місцевими бюджетами тощо. Важливо скористатись інструментами, запропонованими ЄС, з метою зміцнення інституційного потенціалу та приведення засад діяльності фіскальних інститутів у відповідність з європейськими стандартами. Експерти наголошують на тому, що існуюча система місцевих бюджетів в Україні є недієвою за кількісним наповненням структури, тому необхідне зменшення кількості місцевих бюджетів з 12 тис. до 5-6 тис. Для підвищення дієвості бюджетної системи України необхідно переходити від орієнтації на кількість до орієнтації на якість місцевих бюджетів. Інакше кажучи, видається доцільним, не проводячи складну адміністративну реформу, зменшити кількість місцевих бюджетів України за рахунок установлення умовного обмеження для місцевих бюджетів відповідно до мінімальної кількості населення певної території (наприклад 6 тис. осіб)[4].

Безсумнівно, що об'єднана громада одразу отримує більше можливостей для підвищення рівня конкурентоспроможності завдяки збільшенню ресурсів, об'єднанню зусиль, розширенню повноважень, виникненню нових перспектив розвитку. Разом із тим залишаються невирішеними чимало питань правового забезпечення формування та функціонування інституту комунальної власності об'єднаної громади (перш за все – землі), що вимагає їхнього врегулювання на законодавчому рівні. Необхідно активізувати широкий суспільний діалог з громадою не лише на етапі підготовки до об'єднання, а й після нього – з метою залучення громадських організацій, науково-освітніх установ до співпраці під час формування різноманітних проектів і програм розвитку. Нагальним є обґрунтування механізмів реалізації стратегічного планування, бенчмаркінгу, проектного менеджменту в об'єднаній громаді, а також підходів до

[3] Патицька, Х. (2018). *Формування фінансово-економічного потенціалу територіальних громад в умовах реалізації реформи місцевого самоврядування*: *дис… канд. економ. наук.* Львів, 51.

[4] Ковбасюк, Ю., Ващенко, К., Толкованов В. (ред.). (2014). *Місцеве самоврядування в Україні: сучасний стан та основні напрями модернізації: наук. доп.* Київ: Національна академія державного управління при Президентові України, 18-19.

управління об'єктами права комунальної власності, розширення джерел фінансування місцевого розвитку через опрацювання новітніх механізмів (наприклад, ендавменту) й ін.[5].

На переконання вітчизняних експертів, найкращі результати демонструє та громада, яка використовує у плануванні своєї діяльності сучасні методи, зокрема метод бенчмаркінгу. Бенчмаркінг охоплює комплекс засобів, що дозволять систематично вивчати кращий досвід у практиці конкурентів, порівнювати його із вибраним еталоном та власними результатами, виявляти і використовувати для свого бізнесу те, що інші роблять краще. Цей метод аналізу допомагає органам місцевого самоврядування оцінити свою роботу у різних сферах: інституційної спроможності, прозорості, залученні громади в якості надання послуг, конкурентоспроможності, залученні інвестицій, бюджетному забезпеченні економічного, соціального та екологічного стану розвитку громади, і загалом, оцінити позиціювання своєї громади стосовно інших громад[6].

До проблеми розвитку спроможних територіальних громад варто підходити комплексно з урахування як регіональних, так і загальнодержавних інтересів. На сьогоднішній день ОТГ не завжди здатні самостійно вирішувати різноманітні проблеми, які накопичувались роками.

З точки зору С. Коваленко, сьогодні потребують вирішення не лише проблеми фінансової неспроможності місцевих бюджетів та підвищення ефективності управління грошовими ресурсами на місцевому рівні, а й відсутність якісної системи контролю з боку споживачів адміністративних послуг, якість надання яких в окремих областях залишає бажати кращого; значна зношеність житлового фонду та занепад теплових, каналізаційних мереж, водопостачання та інших базових інфраструктурних послуг; відсутність прозорої діяльності органів місцевого самоврядування для місцевого населення; неефективне володіння об'єктами комунальної власності та землею; нерозвиненість побутових, культурних, інформаційних послуг для населення окремих регіонів; демографічні проблеми та старіння населення окремих регіонів; неспроможність та відсутність досвіду населення відстоювати права й інтереси громади та вирішувати проблеми регіонального рівня. Зазначені проблеми на місцях існують переважно через недостатню кваліфікацію спеціалістів на місцях та дефіцит посадових осіб, які б мали достатній рівень знань та досвіду у технічній, управлінській та фінансовій сферах, що помітно відбивається на якості надання суспільно значущих послуг. Вирішення цих проблем можливе шляхом матеріального зацікавлення та стимулювання кваліфікованих спеціалістів працювати в сільській місцевості, а не шукати джерела отримання доходів у великих містах. Отже, серед першочергових завдань бюджетної децентралізації є вирішення зазначених проблем шляхом створення спроможної територіальної громади[7].

Загалом, розширення фінансово-економічних можливостей територіальних громад значно підвищить рівень їх спроможності щодо реалізації інфраструктурних проектів, вирішення поточних соціально-економічних проблем тощо. Інституції спроможних територіальних громад, які створюють належний бізнес-клімат та робочі місця на своїх територіях, залучають інвестиції є питомим тлом для зміцнення економічної безпеки держави, посилюють її ефективність у соціально-економічній площині.

На наше переконання, розвиток спроможних територіальних громад потребує нової філософії державного управління, яка базується на принципах субсидіарності, деконцентрації та децентралізації. Дані принципи знаходяться у діалектичному взаємозв'язку, тому їх втілення створює максимальний позитивний ефект для державотворчих процесів лише у комплексному застосуванні.

---

[5] Ольшанський, О. (2015). Об'єднання територіальних громад як механізм забезпечення їх ресурсної спроможності. *Актуальні проблеми державного управління, 2,* 98-99.

[6] Цаль-Цалко, Ю., Мороз, Ю. (2018). Статистична і фінансова звітність в системі інформаційних ресурсів для оцінювання розвитку бізнесу територіальних громад. *Наукові горизонти, 6,* 44.

[7] Коваленко, С. (2017). Зміцнення місцевих бюджетів в умовах децентралізації. *Актуальні проблеми економіки, 6,* 189-190.

Зокрема, принцип субсидіарності заснований на тому, що вищий рівень управління може втручатися в дії нижчого лише тією мірою, якою останній виявив свою нездатність до ефективного управління. Втручання вищих рівнів управління в діяльність нижчих допускається тільки за наявності певних умов, за яких воно може вважатися законним і доцільним. Виходячи з цього втручання вищого рівня влади в справи нижчого є обов'язковим і здійснюється тільки з метою надання необхідної допомоги нижчому рівню влади у вирішенні його завдань[8].

Натомість, деконцентрація в умовах централізованого публічного управління розглядається як проміжний і необхідний етап на шляху до децентралізації. Однак деконцентрація відбувається шляхом передачі повноважень, відповідальності за їх реалізацію та ресурсів від центральних органів державної влади до регіональних, а від них до субрегіональних. Деконцентрація є засобом пом'якшення негативних наслідків централізації публічної влади. Згідно із системою деконцентрації, повноваження місцевого рівня передаються органам державного управління, які виконують їх у межах окремих територіальних одиниць. Контроль здійснюється шляхом запровадження фінансових і дисциплінарних заходів. У поєднанні з парламентським управлінням, деконцентрація зазвичай має важливий централізуючий вплив, адже саме прем'єр, у разі, необхідності, приймає рішення щодо політики управління та децентралізації. Натомість децентралізація передбачає передачу повноважень уряду чи його органів представникам місцевих територіальних колективів, причому останні не мають прямої відповідальності ні перед урядом, ні перед його органами[9].

У свою чергу, децентралізація є специфічним методом управління, який є важливим для місцевої демократії та розвитку самоврядування. У вітчизняній літературі її розглядають як перерозподіл повноважень між центром та регіонами на користь останніх, делегування і субделегування функцій і повноважень регіонам тощо. Децентралізація є характерним явищем для сфери державного управління, яке обумовлене об'єктивними і суб'єктивними факторами, і перш за все через розподіл функцій між центральними інстанціями і місцевим самоврядуванням. Так, формування місцевих державних адміністрацій розглядають як складову децентралізації, тоді як місцеве самоврядування визначають як прояв деконцентрації. Процес децентралізації державних функцій складається з таких компонентів як деконцентрації та деволюції. Деволюція – це надання прав органам самоврядування приймати рішення і здійснювати самостійну фінансову та управлінську діяльність, якщо не передбачено реалізації єдиної державної політики. Тобто органи місцевого самоврядування за законодавством набувають незалежного статусу. Деконцентрація – це адміністративна децентралізація, що передбачає створення на місцях спеціальних урядових органів та наділення їх повноваженнями із здійснення виконавчої влади. Її інколи виділяють як форму децентралізації або вид централізації, адже територіальні органи державної влади залишаються підпорядкованими центральним[10].

Як відомо існує декілька форм децентралізації, а саме територіальна, функціональна та предметна. Для розбудови спроможних територіальних громад особливої актуальності набуває перша з визначених форм децентралізації. В межах територіальної децентралізації фахівці виокремлюють три її системоутворюючи компоненти:

1) політичну (публічно-правовий статус органів місцевого самоврядування походить від специфічного способу формування цих органів та їх представницького характеру. Відповідні конституційні гарантії формування системи органів місцевого са-

[8] Онупрієнко, А. (2010). Принцип субсидіарності в системі місцевої влади: актуальні питання. *Проблеми законності, 108,* 6.

[9] Іевлєва, Л. (2013). Деконцентрація і децентралізація публічної влади: розуміння категорій. *Від громадянського суспільства – до правової держави: Тези VIII Міжнародної наукової Internet-конференції студентів та молодих вчених*. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 189.

[10] *Децентралізація та ефективне місцеве самоврядування*: *навчальний посібник для посадовців місцевих та регіональних органів влади та фахівців з розвитку місцевого самоврядування*. (2007). Київ: ПРООН/ МПВСР, 7-8.

моврядування, її зміст та організація засвідчують незалежність таких органів від держави);

2) адміністративну (на органи місцевого самоврядування покладено завдання, а відтак функції і повноваження щодо задоволення публічного інтересу в межах відповідної території);

3) фінансову (наявність власних фінансових та матеріальних засобів і означає здійснення правомочностей щодо володіння, користування і розпорядження фінансовими ресурсами, які перебувають у власності громад)[11].

Продовжуючи вищеозначену логіку, О. Квасній підкреслює, що найважливішими ознаками ОТГ має бути правова, організаційна, матеріальна та фінансова автономія. Під правовою автономією розуміється наділення органів місцевого самоврядування своїми власними повноваженнями, у межах яких вони мають повну свободу дій відповідно до Конституції України та чинного законодавства. Організаційна автономія органів місцевого самоврядування означає можливість самостійно визначати та будувати свою внутрішню структуру відповідно до місцевих потреб та забезпечувати ефективне управління їхнім розвитком. Контроль над органами місцевого самоврядування проводиться виключно для забезпечення законності їхніх дій. Під матеріальною та фінансовою автономією органів місцевого самоврядування слід розуміти їх право володіти і розпоряджатися коштами та майном територіальної громади для реалізації своїх функцій та повноважень. Із погляду систем територіальна громада асоціюється з живою істотою, що складається з різних частин, які мають специфічні функції, дії чи інтереси, кожна з яких працює в певних межах для задоволення потреб громади. Для того щоб громада добре функціонувала, кожна частина повинна ефективно виконувати свою роль стосовно всього її організму. У здоровій громаді добре пов'язані, взаємозалежні сектори, які поділяють відповідальність за визнання і вирішення проблем та підвищення його добробуту. Успішне вирішення складних проблем громади вимагає інтеграції, співпраці та координації ресурсів з усіх боків[12].

На переконання фахівців, розбудова спроможних територіальних громад в Україні неможлива без демократичних трансформацій у політико-правовій культурі всіх суб'єктів цього процесу. Зокрема, у наукових дослідженнях йдеться про становлення та розвиток правової та політичної культури субсидіарності як підґрунтя подальших реформ у місцевому самоврядуванні України.

Так, правова культура субсидіарності передбачає усвідомлення суб'єктами необхідності раціонального розподілу функцій, прав та обов'язків між всіма рівнями влади. В цьому контексті, система управління у регіонах України повинна мати на меті надання реальної можливості для людини отримати максимальну кількість послуг від органів влади. Це завдання буде реалізоване за багатьох умов, однією з яких є підвищення рівня правової культури субсидіарності управлінських кадрів шляхом подолання наявних деформацій правосвідомості. Через активну участь місцевих громад у суспільних справах можна поліпшити якість управління як окремими територіями України, так і державою в цілому. Для України вкрай важливим є становлення інституту місцевого самоврядування як невід'ємного атрибуту громадянського суспільства й інноваційного суб'єкта державотворення. Разом з тим, для якісного зростання рівня правової культури субсидіарності можновладців місцевих громад важливі позитивні зміни у їхній правосвідомості, підвищення рівня особистої відповідальності за прийняття управлінських рішень. Розвиток правової культури субсидіарності на місцевому рівні сприятиму вирішенню наступних завдань:

[11] Бориславська, О., Заверуха, І., Школик, А. (2012). *Децентралізація публічної влади: досвід європейських країн та перспективи України*. Київ: Москаленко О.М., 13.

[12] Квасній, О. (2018). Автономія територіальних громад – запорука вирішення «місцевих питань» стосовно забезпечення місцевого та суспільного розвитку. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство, 20 (2),* 26.

– покращенню захисту прав і свобод громадян;

– підвищенню вимогливості до кандидатів у депутати на місцях та до діяльності органів місцевого самоврядування взагалі;

– створенню комфортних умов для розвитку громадян за рахунок справедливого перерозподілу коштів місцевих бюджетів та прийняття збалансованих рішень з урахуванням інтересів громад;

– впровадженню філософії партнерства у трикутнику центральна влада-органи місцевого самоврядування-громадянин[13].

Політико-правова культура субсидіарності базується, в першу чергу, на регіональній ідентичності («місцевий патріотизм») та при адекватній державній політиці стає підґрунтям для формування національної ідентичності, сприяє посиленню державотворчих процесів.

Як справедливо зазначає Т. Панченко, локальна, як й регіональна ідентичності, є основою для відповідних політичних культур й організації політичного життя у територіально обмежених просторах. Високий рівень відповідних ідентичностей означає готовність до дій на користь колективу – відповідної територіальної спільноти, у тому числі інноваційних заходів, й навпаки велика дистанція по відношенню до локального та регіонального пов'язана не лише з пошуком інших груп та систем, але й відмову від набуття елементарних навичок участі у прийнятті суспільнозначущих рішень. Високий рівень локальної й регіональної ідентичності – необхідна умова для субсидіарних політичних відносин, які будуються з низу до гори, але не достатня. Вони вимагають з боку носіїв відповідних ідентичностей особливого відношення до зовнішніх змін, у тому числі тих, що викликані глобалізацією[14].

Безсумнівно, спроможність територіальної громади визначається не тільки фінансово-економічними можливостями та людськими ресурсами, але й високим рівнем політико-правової культури – навичками взаємодії з органами влади, усвідомленням механізмів захисту своїх прав та свобод, громадянською активністю тощо.

У вітчизняних реаліях проблема полягає в тому, що отримавши більше прав, об'єднані територіальні громади не завжди можуть якісно ними розпорядитись. Громадяни не завжди мають досвід використання механізмів прямої демократії, які закладені у законодавстві про ОТГ. В цьому контексті питання управлінської спроможності територіальних громад є над актуальним в умовах вітчизняного сьогодення. Як відомо найбільш поширеними формами прямої демократії, що можуть використовуватися на рівні територіальних громад є: місцеві референдуми; громадські слухання; загальні збори громадян; місцеві ініціативи; електронні петиції; бюджет участі; консультації з громадськістю та інше[15]. Реалізуючи вищеозначені форми демократичного врядування, громадяни не тільки посилюють спроможність громади, але й стають активними учасниками розбудови сучасної європейської України.

Отже, обрана останніми роками стратегія державотворення, що спирається на механізми децентралізації дала поштовх зміцненню органів місцевого самоврядування. У свою чергу спроможна територіальна громада поступово стає важливою складовою у розбудові європейської України, інституційною формою втілення демократичного державотворення.

Разом з тим, на думку дослідників, варто посилити наукову та прогностичну складові розвитку спроможних територіальних громад, що дозволить розкрити їх потен-

[13] Калиновський, Ю., Жданенко, С. (2012). Роль правової культури субсидіарності у розвитку місцевого самоврядування в Україні. *Сучасне суспільство: політичні науки, соціологічні науки, культурологічні науки: Збірник наукових праць, 1,* 39.

[14] Панченко, Т. (2010). Регіональна і локальна ідентичності як складові культури субсидіарної демократії. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 22: Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін, 4,* 76.

[15] Берданова, О., Вакуленко, В., Гринчук, Н., Колтун, В., Куйбіда, В., Ткачук, А. (2017). *Управління розвитком об'єднаних територіальних громад на засадах громадської участі.* Київ, 2017, 10.

ціал не тільки у підвищенні якості життя на певних територіях, а й сприятиме максимальному використанню їх можливостей у державотворчому процесі.

З цього приводу Є. Удод зауважує, що інтеграція стратегічного та проектного підходів щодо підсилення спроможності територіальних громад дозволить забезпечити управління такими основними ризиками децентралізації: ризик виокремлення часткових цілей, що не відповідають (чи можуть суперечити) стратегічним пріоритетам розвитку території; ризик реалізації одиничних амбіцій; загроза цілісності реалізації державної регіональної політики у відповідних сферах; імовірність дезінтеграції діяльності органів публічного управління щодо надання публічних послуг та прийняття управлінських рішень на відповідній території; ускладнення координації, труднощі узгодження цілей; зростання ризиків із впливу на прийняття рішень неналежної компетентності посадових осіб[16].

Висновки. Досвід українського державотворення наочно демонструє актуальність реформи децентралізації, необхідність посилення ролі місцевих громад – набуття ними фінансово-економічної, управлінської та ресурсної спроможності. Територіальна громада має стати локомотивом вітчизняних демократичних перетворень, втіленням справжнього народовладдя. Створюючи спроможні територіальні громади в Україні, варто ретельно вивчати й творчо застосовувати досвід західних країн. Розбудова спроможних територіальних громад базується з одного боку на ефективному законодавстві, а з другого боку передбачає посилення самоорганізації населення, підняття рівня їхньої політико-правової культури, зростання громадянської активності та управлінської дієвості. Перші кроки здійснення децентралізації в Україні показали важливість більш активного застосування наукових підходів у цій царині, необхідність ретельного стратегічного планування та подальший розвиток законодавства, що регулює утворення й життєдіяльність ОТГ.

REFERENCES

Berdanova, O., Vakulenko, V., Hrynchuk, N., Koltun, V., Kuibida, V. & Tkachuk, A. (2017). *Upravlinnia rozvytkom obiednanykh terytorialnykh hromad na zasadakh hromadskoi uchasti: navch. posib*. [Management of United Territorial Community Development on a Community Engagement Framework: Educ. tool]. Kyiv [in Ukrainian].

Boryslavska, O., Zaverukha, I. & Shkolyk, A. (2012). *Detsentralizatsiia publichnoi vlady: dosvid yevropeiskykh krain ta perspektyvy Ukrainy*. [Decentralization of public power: experience of European countries and prospects of Ukraine]. Kyiv: Moskalenko O.M. [in Ukrainian].

Detsentralizatsiia ta efektyvne mistseve samovriaduvannia: navchalnyi posibnyk dlia posadovtsiv mistsevykh ta rehionalnykh orhaniv vlady ta fakhivtsiv z rozvytku mistsevoho samovriaduvannia. (2007). [Decentralization and effective local self-government: a guide for local and regional government officials and local government development professionals]. Kyiv: PROON/ MPVSR [in Ukrainian].

Iievlieva, L. (2013). Dekontsentratsiia i detsentralizatsiia publichnoi vlady: rozuminnia katehorii. *Vid hromadianskoho suspilstva – do pravovoi derzhavy:* theses of scientific Internet-conference. [From civil society to the rule of law]. Kharkiv: KhNU imeni V.N. Karazina, 188-190 [in Ukrainian].

Kalynovskyi, Yu. & Zhdanenko, S. (2012). Rol pravovoi kultury subsydiarnosti u rozvytku mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini. *Suchasne suspilstvo: politychni nauky, sotsiolohichni nauky, kulturolohichni nauky: Zbirnyk naukovykh prats – Modern Society: political science, sociological sciences, cultural sciences: Collection of Scientific Works, 1,* 33-41 [in Ukrainian].

Kovalenko, S. (2017). Zmitsnennia mistsevykh biudzhetiv v umovakh detsentralizatsii. *Aktualni problemy ekonomiky – Actual Problems of Economics, 6,* 186-195 [in Ukrainian].

Kovbasiuk, Yu., Vashchenko, K. & Tolkovanov, V. (Red). (2014). *Mistseve samovriaduvannia v Ukraini: suchasnyi stan ta osnovni napriamy modernizatsii: nauk. dop*. Kyiv: Natsionalna akademiia derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy. [in Ukrainian].

Kravchenko, V. (2017). Okremi pravovi aspekty formuvannia spromozhnykh (obiednanykh) terytorialnykh hromad. *Visnyk Akademii pratsi, sotsialnykh vidnosyn i turyzmu – Journal of the Academy of Labour, Social Relations and Tourism, 2,* 78-80 [in Ukrainian].

[16] Удод, Є. (2015). Проектний підхід щодо підсилення спроможності територіальних громад в умовах децентралізації. *Аспекти публічного управління, 4,* 11.

Kvasnii, O. (2018). Avtonomiia terytorialnykh hromad – zaporuka vyrishennia «mistsevykh pytan» stosovno zabezpechennia mistsevoho ta suspilnoho rozvytku. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo – Scientific Bulletin of UNU. Series: International Economic Relations and World Economy, 20(2),* 25-28 [in Ukrainian].

Olshanskyi, O. (2015). Obiednannia terytorialnykh hromad yak mekhanizm zabezpechennia yikh resursnoi spromozhnosti. *Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia – Pressing problems of public administration, 2,* 92-99 [in Ukrainian].

Onupriienko, A. (2010). Pryntsyp subsydiarnosti v systemi mistsevoi vlady: aktualni pytannia. *Problemy zakonnosti – Problems of Legality, 108,* 3-10 [in Ukrainian].

Panchenko, T. (2010). Rehionalna i lokalna identychnosti yak skladovi kultury subsydiarnoi demokratii. *Naukovyi chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova. Seriia 22: Politychni nauky ta metodyka vykladannia sotsialno-politychnykh dystsyplin – Scientific Journal of Drahomanov NPU. Series 22: Political science and methods of teaching socio-political disciplines, 4,* 72-77 [in Ukrainian].

Patytska, Kh. (2018). *Formuvannia finansovo-ekonomichnoho potentsialu terytorialnykh hromad v umovakh realizatsii reformy mistsevoho samovriaduvannia: Candidate's thesis.* [Formation of financial and economic potential of territorial communities in the conditions of realization of local government reform]. Lviv [in Ukrainian].

Pavliuk, A. (2016). Ekonomichni aspekty formuvannia spromozhnykh terytorialnykh hromad v Ukraini. *Stratehichni priorytety. Seriia: Ekonomika – Strategic Priorities. Series: Economy, 1,* 137-146 [in Ukrainian].

Tsal-Tsalko, Yu. & Moroz, Yu. (2018). Statystychna i finansova zvitnist v systemi informatsiinykh resursiv dlia otsiniuvannia rozvytku biznesu terytorialnykh hromad. *Naukovi horyzonty – Scientific horizons, 6,* 36-46 [in Ukrainian].

Udod, Ye. (2015). Proektnyi pidkhid shchodo pidsylennia spromozhnosti terytorialnykh hromad v umovakh detsentralizatsii. *Aspekty publichnoho upravlinnia – Public administration aspects, 4,* 6-13 [in Ukrainian].

Yurii Kalynovskyi,
Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0081-8107

Capable territorial community as a basic of domestic state-building

The basic features and ways of capable territorial communities development are analyzed. It was noted that financial and economic efficiency, ability to create new and accumulate available resources, rationally manage them are important aspects of building capable territorial communities in Ukraine.

The essence of the principles of deconcentration, decentralization, subsidiarity and devolution as basic for the development of capable territorial communities in Ukraine is investigated. These principles are in a dialectical interrelation, so their implementation creates the maximum positive effect for state-building processes only in complex practice. There are several forms of decentralization, specifically territorial, functional and substantive. The first of the identified decentralization forms is particularly relevant for the development of capable territorial communities.

The interrelation between the formation of capable territorial communities and the intensification of state-building processes in our country is revealed. It has been proved that the strategy of domestic state-building, based on the mechanisms of decentralization, chosen in recent years, has given impetus to the strengthening of local self-government bodies. In its turn, the capable territorial community is gradually becoming an important component in the development of European Ukraine and the institutional form of democratic state formation.

The role of subsidiarity political and legal culture in strengthening the capability of territorial communities has been defined. It is emphasized that the development of capable territorial communities in Ukraine is impossible without democratic transformations in the political and legal culture of all subjects related to this process. In particular, scien-

tific research is about the formation and development of subsidiarity legal and political culture as the basis for further reforms in Ukraine local self-government. The subsidiarity political-legal culture is primarily based on regional identity («local patriotism»), and with an adequate state policy, it becomes the basis for the national identity formation, contributes to the strengthening of state-building processes.

Keywords: *capable territorial community, decentralization, state-building, subsidiarity, deconcentration, political and legal culture*

УДК 327.56 (73 : 477)
DOI: 10.26693/ahpsxxi2019.01.117

КОНЦЕПТ ВІЙНИ ТА МИРУ У ПРОМОВАХ ДОНАЛЬДА ТРАМПА ТА ВОЛОДИМИРА ЗЕЛЕНСЬКОГО

***Олександр Шевчук*,**
e-mail: shevchukov07@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-0335-6873
Чорноморський національний університет ім. П. Могили,
Україна, 54000, м. Миколаїв, вул. 68 Десантників, 10

***Олена Кравченко*,**
e-mail: voice.elena@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2751-4485
Чорноморський національний університет ім. П. Могили,
Україна, 54000, м. Миколаїв, вул. 68 Десантників, 10

У статті здійснюється спроба виокремити концепт війни та миру у президентських промовах Володимира Зеленського та Дональда Трампа та зробити порівняння цих позицій. Для аналізу використовуються інавгураційні промови та промови на Генеральній Асамблеї ООН у вересні 2019 року.

Загальний висновок в результаті роботи полягає в тому, що за наповненістю промови двох президентів є досить схожими за стилістикою та трансльованими меседжами, хоча, звичайно, і мають відмінності.

Ключові слова: *промова, ООН, Дональд Трамп, Володимир Зеленський*

Публічні виступи є одним з найдавніших механізмів діяльності політиків, в сучасному світі вони є постійним компонентом політичної діяльності президента країни. Політична промова є однією з найпопулярніших форм публічного виступу та способу вираження політичного вектору того, чи іншого очільника держави. Політична промова орієнтована на чітку мету – вплинути на status quo, змінити баланс сил, тощо. Вона є засобом політичної боротьби (за посилення чи послаблення впливу на владні структури, суспільну думку, інституції). У будь-якому разі вона потенційно орієнтована на зміну або підтримку поточної політичної ситуації, на перерозподіл або підтримку існуючого балансу сил влади. Її базовою інструментальною функцією є боротьба за владу. В межах всього соціуму вона виконує функцію інтеграції та диференціації.

Промова має на меті й тактичні цілі, сприяє вирішенню завдання актуального політичного життя, боротьби: подання інформації, дотримання певного політичного курсу, сприяє прийняттю або неприйняттю певних рішень, впливає на конкретних людей, організації тощо. Президентські промови є одним з інструментів утвердження способу життя країни, інформування, реалізації стратегічних завдань, тощо.

У сучасному політикумі вже неодноразово зустрічалися порівняння президентів США Дональда Трампа та України Володимира Зеленського стосовно способів вираження думок та творення політичної реальності. Навіть їх передвиборчі кампанії за інструментарієм та методами є дуже схожими. Поглиблене вивчення публічних промов цих президентів дасть змогу виявити ті чинники, на яких традиційно базується внутрішня та зовнішня політика, складовими яких є питання війни та миру, чим і обумовлена актуальність дослідження.

У даній статі автори роблять спробу об’єктивного аналізу концепту війни та миру, які відображаються крізь призму процесів глобалізації в американській та українській зовнішній політиці. Актуальність проблеми для українського соціуму зумовлена

тим, що розуміння політичних традицій як механізму впливу на формування зовнішньої політики країни дає змогу з'ясувати спонукальні мотиви поведінки президентів і, відповідно, вироблення стратегії відносин у питаннях війни та миру. США мають суттєвий вплив на вектор розвитку України від початку проголошення її незалежності й дотепер. Крім того, входження нашої країни до кола світової спільноти, долучення її до глобальних трансформаційних процесів XXI століття та формування власних політичних процесів потребує цілісного аналізу та ефективного стратегічного реагування, що є можливим за умови врахування політичних традицій провідних світових акторів, у першу чергу, Сполучених Штатів.

Для аналізу обрано інавгураційні промови президентів США та України та промови з 74-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН у вересні 2019 року.

Розглядаючи інавгураційні виступи Дональда Трампа та Володимира Зеленського, слід зазначити, що їх можна об'єднати темою популізму. Сьогодні питання популізму у політичному житті стає дедалі актуальнішим та важливішим. Президентів США та України вже не раз медіа порівнюють у своїх популістичних закликах. Заклики подолати бідність, врятувати країну «тут і зараз», питання про майбутнє дітей, певне залякування взагалі – все це способи отримати лояльну аудиторію та зіграти на емоційному стані виборця, який знаходиться у стресовій ситуації перед вибором майбутнього для своєї країни.

Порівнюючи інавгураційні промови на предмет популістичних маркерів, варто виокремити деякі положення.

Манера мовлення В. Зеленського у зверненнях до народу за своєю структурою і манерою дуже схожа на манеру американських президентів. Свого часу американський журналіст К. Вудворд виділив кілька принципів створення гарної інавгураційній промові: скромність («це наша спільна перемога»), впевненість («я зроблю все»), ефектні риторичні прийоми («я робив все, щоб українці посміхалися, а тепер зроблю все, щоб вони більше не плакали») і відсилання до славного минулого країни і до національної гордості громадян[1]. Але найбільше виступ Зеленського, мабуть, схожий на інавгураційну промову Д. Трампа, яку він виголосив у січні 2017 року. Є практично дослівні повторення. Ось деякі з них.

В. Зеленський: «Крім війни, є ще багато бід, які роблять українців нещасними. Шокуючі тарифи, які принижують зарплати і пенсії, хворобливі ціни, неіснуючі робочі місця. Це медицина, про поліпшення якої в основному говорять ті, хто ніколи не лежав з дитиною в звичайній лікарні. Це міфічні українські дороги, які будуються і ремонтуються лише в чиїсь бурхливій уяві»[2]. Натомість цитата Д. Трампа: «Американці хочуть, щоб їхні діти навчалися в чудових школах, сім'ї жили в безпечних районах, і хочуть, щоб у них була хороша робота. Але занадто багато хто з наших громадян живуть в іншій реальності: матері і діти погрузли в бідності в наших нетрях; проржавілі фабрики, як надгробки, розкидані по просторах країни; система освіти, переповнена грошима, випускає в життя наших молодих і прекрасних учнів без будь-яких знань; злочинність, банди і наркотики забрали занадто багато життів»[3].

Тобто, ми бачимо намагання розчулити аудиторію, згадуючи про найбільш незахищені прошарки населення. Називаючи вголос розміри тарифів, можна розізлити будь-якого українця, але економічне обґрунтування того чи іншого явища роз'яснювати не поспішають.

В. Зеленський: «Громадяни втомились від досвідчених, системних, надутих політиків, які за 28 років створили країну можливостей. Можливостей «відкатів», «пото-

[1] Woodward, C. (2017, January 19). Inaugural speeches a catalog of plodding oratory, with gems. *The Associated Press*. Retrieved from https://apnews.com/b3a3f7d500874be4a7d0a04336f7f403

[2] Інавгураційна промова Зеленського. (2019, 20 травня). *Радіо Свобода*. Retrieved from https://www.radiosvoboda.org/a/news-promova-zelenskoho/29952433.html

[3] The White House. (2017, January 20). *The Inaugural Address*. Retrieved from https://www.whitehouse.gov/briefings-statements/the-inaugural-address/

ків», «дерибанів»[4]. Д. Трамп: «Ми більше не допустимо в уряді політиків, які тільки базікають, але нічого не роблять. Час порожніх розмов минув»[5].

Бачимо, що йде повне відпрацювання «нового обличчя», яке зовсім не асоціюється з політичною елітою і може змінити країну на краще.

І Д. Трамп, і В. Зеленський роблять наголос на символічній передачі влади від самої влади – народу. Д. Трамп говорить про це прямо: «Сьогодні ми не тільки передаємо владу від однієї адміністрації інший або від однієї партії іншій – ми відбираємо владу у Вашингтона і передаємо її назад тобі – народ Америки»[6]. В. Зеленський використовує красиву метафору: «Кожен з нас президент!».

Тут явно відслідковується образ «свого хлопця», який з народом має спільні проблеми. Обидва вони обіцяють зробити все, щоб нарешті вирішити проблеми, від яких втомилося суспільство. «Я буду боротися за вас кожну секунду, і я ніколи-ніколи не підведу вас», – каже Дональд Трамп[7]. «Для того, щоб наші герої більше не гинули, я готовий на все», – обіцяє В. Зеленський[8]. Ця частина його промови – про припинення війни на сході – викликала найбільше домислів і припущень: на що саме він готовий? Про яку можливу репутаційну жертву йдеться? Багато угледіли тут проросійський вектор.

І Д. Трамп, і В. Зеленський роблять наголос на єдності нації, країни. І знову їх висловлювання дуже схожі.

Обидва вони завершують свої промови закликом до дій, які треба здійснювати прямо зараз. І цим самим створює точку відліку, як от Д. Трамп: «Усе це зміниться з цього дня. Саме тут. Бо цей момент – ваш момент. Він належить вам. Він належить усім, хто прийшов сюди, і усім, хто дивиться нас по всій Америці»[9]. В. Зеленський йде ще далі – він їх здійснює, оголошуючи про розпуск Верховної Ради, про підписання ряду законів і про декілька відставок. Меседж «зробимо їх разом» знаходить своє відображення у промові, і як наслідок, діях[10]. Хоч Президент США і нічого не розпускав, але дуже важлива деталь – дати можливість аудиторії зрозуміти, що з сьогоднішнього дня почнеться відлік до чогось важливого, що сьогоднішній момент особливий. Часто і цей відлік може увійти у нездійснені обіцянки і його можуть забути (для політика бажано, щоб так і сталося).

Іншими словами, очевидно, що В. Зеленський, складаючи свою промову, орієнтувався саме на західний стандарт, на тих, з ким його порівнюють. Саме тому його виступ так несхожий на ті, що до сих пір чули жителі пострадянського простору.

Якщо звернутися до контент-аналізу промови, то, за підрахунками авторів, у В. Зеленського вона може вважатися досить егоцентричною, адже слово «я» використовується 26 разів, а слово «ми» 20 разів. Промова написана простою мовою, і складається з простих для розуміння речень.

Слово «Україна» В. Зеленський сказав 16 разів, а «президент» і «ви» – по 10 разів. На початку промови В. Зеленський сказав, що кожен з нас президент, тому що перемога спільна. Також він підкреслив, що президент – це «не ікона, що не ідол», і закликав чиновників не вішати його портрет в кабінетах.

Слово «війна» в промові В. Зеленського звучало чотири рази, була, зокрема, фраза «Не ми почали цю війну. Але нам цю війну закінчувати». Три рази він згадав Донбас і один раз Крим, загальний посил: це все – українські землі[11].

---

[4] Інавгураційна промова Зеленського. (2019, 20 травня). *Радіо Свобода*. Retrieved from https://www.radiosvoboda.org/a/news-promova-zelenskoho/29952433.html

[5] The White House. (2017, January 20). *The Inaugural Address*. Retrieved from https://www.whitehouse.gov/briefings-statements/the-inaugural-address/

[6] Ibidem.

[7] Ibidem.

[8] Інавгураційна промова Зеленського. (2019, 20 травня)…

[9] The White House. (2017, January 20). *The Inaugural Address*…

[10] Інавгураційна промова Зеленського. (2019, 20 травня)…

[11] Ibidem.

По одному разу президент сказав про переселенців і заробітчан. Уряд удостоївся в промові В. Зеленського більше уваги, це слово прозвучало три рази, причому в контексті, що він не вирішує проблеми українців. «І я не розумію наш уряд, який тільки розводить руками і каже: ми нічого не можемо зробити. Неправда. Можете. Ви можете взяти листок, взяти ручку і звільнити свої місця для тих, хто буде думати про наступні покоління, а не про наступні вибори», – сказав В. Зеленський[12].

При цьому В. Зеленський не згадав про економіку і освіту. Слово «реформи» теж не звучало жодного разу.

Контент-аналіз інавгураційної промови Д. Трампа 2016 р. показує, що промова написана простою мовою, яка за стилістичним оформленням та синтаксичною структурою більше підходить для випускників середньої школи, а не для студентів вищих навчальних закладів[13].

Патріотичний поклик «Америка» та «американський» переважає всіх попередників Трампа по кількості згадування. Заклик до надання надзвичайного статусу громадянам США та об'єднання читається у фразі «Ми, жителі Америки, разом визначимо курс Америки та всього світу на наступні роки».

За підрахунками авторів, слово «ми» та його варіанти використовується у промові 95 разів, «ти» та його похідні 19 разів. Слово «вони» прозвучало 5 разів, а егоїстичне «я» всього лише 3, проти 26 в українського президента.

Найбільш трансльованою емоцією у промові Д. Трампа можна визначити «успіх», у промові В. Зеленського – «згуртування» та «консолідація», що обумовлюється політичною реальністю країн, виступи очільників яких підлягали аналізу.

Наступним матеріалом для аналізу виступають промови президентів Д. Трампа та В. Зеленського на 74-й сесії Генеральної Асамблеї ООН у вересні 2019 року.

Генеральний секретар ООН А. Гутерріш, звертаючись до учасників загальнополітичної дискусії під час відкриття 74-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН, окреслив головні проблеми, що стоять перед людством, і наголосив на ролі ООН у їх розв'язанні. На його думку, у міжнародних відносинах назріває нова загроза, яка, можливо, ще не набула значних масштабів, але є цілком реальною. Це «великий розлом» – розділення світу на два конкуруючі між собою табори, які утворяться навколо двох держав з найпотужнішими економіками. А. Гутерріш закликав зробити все, щоб не допустити «великого розлому» та зберегти універсальну економіку, засновану на повазі міжнародного права, і багатополярний світ із сильними багатосторонніми інститутами. За словами глави ООН, ключ до запобігання конфліктам і загального процвітання – це безумовне дотримання прав людини. Однак сьогодні, за словами Генсека, багато які із цих прав безкарно порушуються або ставляться під сумнів. А. Гутерріш наголосив також на необхідності ліквідації дискримінації жінок і забезпечення повноправної участі їх у політичному й громадському житті, підкреслив важливість зусиль людства щодо боротьби зі зміною клімату[14].

Президент США Д. Трамп у своїй промові 24 вересня 2019 р. визначив національними пріоритетами: нелегальну міграцію, боротьбу з трафіком людей, реформу системи світової торгівлі. «Майбутнє належить не глобалістам, майбутнє належить патріотам. Мудрі лідери завжди ставлять на перше місце інтереси свого народу і своєї країни», – підкреслив Д. Трамп[15]. Фактично, це була чергова презентація його філософії «Америка понад усе». Він підкреслив, що завдяки його економічній політиці в США зростають доходи населення й знижується рівень безробіття та бідності.

---

[12] Інавгураційна промова Зеленського. (2019, 20 травня)…

[13] Trump speech analysis: What words tell us about the 45th president. (2017, May 16). Retrieved from https://expertsystem.com/trump-speech-analysis/

[14] Новости ООН. *Необходимо избежать разделения мира на два конкурирующих лагеря – Генеральный секретарь ООН*. (2019, 24 сентября). Retrieved from https://news.un.org/ru/story/2019/09/1363502

[15] Kumar, A. (2019, September 24). Decoding Trump's speech before the United Nations. *Politico*. Retrieved from https://www.politico.com/story/2019/09/24/trump-speech-at-un-1507923

Тим не менш, завдяки «інтересам свого народу» у 2019 році на військові потреби з бюджету було витрачено 2,5 трлн доларів, і це для Д. Трампа є ідентифікатором «наймогутнішої нації світу»[16].

Одна з головних загроз міжнародній безпеці сьогодні – це «репресивний» режим в Ірані, заявив Д. Трамп. Він підкреслив, що іранська влада «спонсорує» тероризм, «підживлює» війни в Сирії і Ємені, витрачає національне багатство в спробах створити ядерну зброю. «Жоден поважний уряд у світі не повинен фінансувати іранську жагу до крові. Цього не можна допустити», – наголосив Д. Трамп, нагадавши про вихід США з іранської ядерної угоди 2015 р. та введені проти Ірану санкції[17]. Він підкреслив, що санкції не буде скасовано, поки Іран не припинить вести себе агресивно. Таким чином, питання тероризму досі займає одну з провідних позицій на порядку денному на міжнародній політичній арені.

Нелегальна міграція давно є лейтмотивом політичного курсу Президента США. Його меседж до нелегалів звучав так: «Не платіть контрабандистам, не наражайте себе на небезпеку своїми діями, якщо вам не дозволено бути тут. Вас негайно повернуть додому. Ми захистимо свої кордони»[18]. Тобто, напруження у стосунках з емігрантами залишається стійким, і мирне врегулювання цього питання за президентства Д. Трампа не передбачається.

Президент США висловив надію на «відновлення демократії» у Венесуелі та перемогу «свободи» в регіоні. Д. Трамп називає Н. Мадуро диктатором і «кубинським цуциком» і закликає народ Венесуели пам'ятати, що «Америка з вами». За його словами, найбільшу загрозу для країн регіону представляє соціалізм, який, на його думку, «руйнує нації»[19]. Але слід пам'ятати, про те, що для США це більше питання поділу сфер впливу в Латинській Америці, а не проблема добробуту для венесуельців. Заклик на початку промови до того, що найбільш стабільною у питаннях війни та миру є та країна, яка, в першу чергу, зважає на власні інтереси, це прекрасно демонструє.

«Америка знає, що в той час, як кожен може вести війну, лише найсміливіший може обрати мир. Саме тому ми дотримувалися сміливої дипломатії на Корейському півострові. Я казав Кім Чен Ину, що його країна має надзвичайний нерозкритий потенціал, але задля його реалізації Північна Корея повинна провести ядерне роззброєння»[20]. По суті, Трамп у цій фразі має поведінку справжнього бізнесмена – не важливо з ким домовлятися, але треба домовитися. До речі, про Україну у промові президент Д. Трамп не згадував взагалі.

Президент України В. Зеленський 25 вересня виступив з промовою під час загальних дебатів сесії Генасамблеї ООН, а також узяв участь у саміті щодо Цілей сталого розвитку. У своїй промові Президент України висловив надію, що завдяки підтримці міжнародних партнерів вдасться домогтися повернення українських територій і припинення війни на Донбасі. Він заявив, що в сучасному світі немає «чужих воєн»[21].

В. Зеленський нагадав, що війна на Донбасі триває вже п'ять років. «П'ять років минуло з тих пір, як Росія окупувала український Крим. Сьогодні, коли існують тисячі сторінок міжнародного права та сотні організацій, покликаних його захищати, наша, саме наша країна зі зброєю в руках, втрачаючи своїх громадян, відстоює власний суверенітет і територіальну цілісність», – підкреслив Президент України[22].

---

[16] Kumar, A. (2019, September 24). Decoding Trump's speech before the United Nations…

[17] The White House. (2019, September 25). *Remarks by President Trump to the 74th Session of the United Nations General Assembly.* Retrieved from https://www.whitehouse.gov/briefings-statements/remarks-president-trump-74th-session-united-nations-general-assembly/

[18] Ibidem.

[19] Ibidem.

[20] Kumar, A. (2019, September 24). Op. cit.

[21] Офіс Президента України. (2019, 25 вересня). *Виступ Президента України Володимира Зеленського на загальних дебатах 74-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН*. Retrieved from https://president.gov.ua/news/vistup-prezidenta-ukrayini-volodimira-zelenskogo-na-zagalnih-57477

[22] Ibidem.

Президент України заявив, що його головна мета – припинення війни, повернення всіх українських окупованих територій і відновлення миру. «Але не ціною життя наших громадян, не ціною свободи чи права України на власний вибір. Саме тому ми потребуємо світової підтримки, – підкреслив український Президент. – Я розумію: всі присутні тут мають власний державний клопіт. І чужі проблеми не повинні хвилювати вас більше, ніж власні. Але в сучасному світі, де ми з вами живемо, більше немає чужої війни. І ніхто з вас не зможе почувати себе у безпеці, коли йде війна в Україні, коли йде війна в Європі». За його словами, позиція «нас це не стосується і ніколи не торкнеться» може стати фатальною, адже небажання поступитися власними амбіціями зрештою обходиться загибеллю десятків мільйонів людей[23].

«Невже людство почало забувати страшні уроки історії», – звернувся до аудиторії В. Зеленський, нагадавши про жахи світових воєн. Натомість зауважив, що «Україна завжди демонструвала світу готовність забезпечувати мир цивілізованим шляхом. І робила кроки на шляху до міжнародної безпеки. Наприклад, коли відмовилася від ядерного потенціалу, що на той час був більшим, ніж у Великої Британії, Франції та Китаю разом узятих. Врешті-решт наша держава втратила частину своїх територій та майже щодня втрачає своїх громадян»[24].

Водночас В. Зеленський застеріг світових лідерів від думки, що війна десь далеко. «Методи її ведення, технології та озброєння призвели до того, що наша планета вже не така велика. І сьогодні часу, який я витратив на останній абзац, достатньо, щоб зруйнувати Землю вщент. Це значить, що на кожного лідера лягає відповідальність не лише за долю власної країни, а й за долю всього світу. На мою думку, нам всім потрібно усвідомити, що сильний лідер не той, хто, не моргнувши оком, відправляє тисячі солдатів на вірну смерть. Сильний лідер той, хто береже життя кожної людини», – зазначив В. Зеленський[25].

Він висловив жаль, що й досі суперечки між державами все ще вирішуються за допомогою ракет, а не слів. В. Зеленський додав, що у війні не можна домогтися перемоги: «Ті, хто виграють війну, ніколи не припиняють воювати». Тому Президент України закликав, усвідомлюючи всю небезпеку цивілізації, «генерувати інші смисли. І боротися за нову людську ментальність, де агресія, гнів і ненависть будуть атрофованими почуттями»[26]. Стратегія С. Кові – «виграш-виграш», але можливість її реалізації у сучасному політичному світі викликає сумніви[27]. Пацифізм має право на існування, але він не може бути таким наївним.

Під час участі в діалозі лідерів на саміті ООН з питань Цілей сталого розвитку в рамках 74-ї сесії Генасамблеї ООН Президент України В. Зеленський висловив сподівання, що завдяки підтримці міжнародних партнерів вдасться досягнути повернення українських територій політико-дипломатичним шляхом, припинення війни та встановлення миру. «Жодна держава не досягне сталого розвитку без миру та відчуття безпеки. Сталий розвиток неможливий під звуки пострілів і вибухів, неможливий там, де панують агресивні геополітичні стратегії, що аплодують вторгненню до інших держав і порушенню прав і свобод людини», – наголосив В. Зеленський[28].

Президент запевнив, що Україна віддана своїм зобов'язанням щодо Цілей сталого розвитку – для їх досягнення створено національні стратегічні рамки, функціонує механізм упровадження цілей і моніторингу цього процесу. «Нашими завданнями є

[23] Офіс Президента України. (2019, 25 вересня). *Виступ Президента України Володимира Зеленського на загальних дебатах 74-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН*. Retrieved from https://president.gov.ua/news/vistup-prezidenta-ukrayini-volodimira-zelenskogo-na-zagalnih-57477

[24] Ibidem.

[25] Ibidem.

[26] Ibidem.

[27] Кові, С.Р. (2012). *7 звичок надзвичайно ефективних людей*. Харків: Клуб сімейного дозвілля. Retrieved from https://coollib.com/b/338636/read

[28] Тарасенко, Н. (2019). Міжнародні зустрічі та заяви Президента України В. Зеленського на полях 74-ї сесії Генасамблеї ООН. *Україна: події, факти, коментарі, 19*, 10.

істотне зростання економіки задля подолання бідності та підвищення зайнятості населення, дієва реформа правоохоронних і судових органів, завершення реформи децентралізації», – зазначив глава держави[29]. Водночас, за його словами, показники України можуть і повинні бути значно кращими, адже країна обрала правильний шлях розвитку. «На цьому шляху сьогодні два бар'єри. Перший – це внутрішньополітична традиція, коли важливі для розвитку реформи отримують спротив. Але з цим нова українська влада обов'язково впорається. Другий бар'єр набагато складніший. І нам його не подолати без міжнародної підтримки. Це війна внаслідок російської агресії проти України», – наголосив В. Зеленський[30]. Ця заява є надзвичайно важливою, оскільки вперше публічно Зеленський називає Росію країною-агресором.

В. Зеленський висловив сподівання, «що разом з міжнародними партнерами політико-дипломатичним шляхом ми зможемо домогтися повернення наших територій, припинення війни та панування миру». «І це – наша мета номер один. Для того щоб пліч-о-пліч з державами-членами ООН ми без бар'єрів могли рухатися вперед для досягнення інших Цілей сталого розвитку та разом будувати новий світ, вільний від бідності, голоду, захворювань і війн», – резюмував Президент України[31].

У промовах, виголошених під час заходів на сесії Генасамблеї ООН, В. Зеленський озвучив свої пріоритети щодо подальшого економічного розвитку країни, прагнення завершити війну на Донбасі політико-дипломатичним шляхом та відновити територіальну цілісність України, у зв'язку з чим висловив сподівання на співпрацю з міжнародними партнерами. Але загалом, зовнішньополітичний вектор Президента України на Генеральній Асамблеї ООН не можна назвати взірцем вивіреної політики, адже конкретна стратегія у його діях відсутня, і наступний крок передбачити важко. У промовах зберігається тенденція до популізму та пацифізм зі сподіванням врегулювати все мирно і без втрат.

Слід зазначити, що риторика президентів США та України є схожою за своєю структурою та стилістикою мовлення – адже мовні оберти та сама суть речей висловлюється простою мовою, подекуди, розмовною. Звичайно, різною є наповненість промов, оскільки В. Зеленський просить про допомогу у міжнародної спільноти і закликає до консолідації власне української нації, а Д. Трамп щоразу підкреслює велич американців та їх значимість у будь-якому своєму політичному рішенні. Пацифічна риторика присутня у промовах кожного президента, але у В. Зеленського вона виглядає дещо наївною і є благанням про допомогу, а Д. Трамп використовує її задля подальшої економічної вигоди, по суті, маючи модель поведінки бізнесмена.

Отже, що в реаліях сьогодення питання війни та миру є надзвичайно важливим для усіх політичних лідерів, надто тих країн, на чиїх територіях дійсно відбуваються воєнні дії. Питання у тому, якими методами буде досягнений компроміс залишається відкритим.

REFERENCES

Inavhuratsiina promova Zelenskoho. (2019, 20 travnia). [The inaugural speech of Zelenskyy]. *Radio Svoboda*. Retrieved from https://www.radiosvoboda.org/a/news-promova-zelenskoho/29952433.html [in Ukrainian]

Kovi, S.R. (2012). *7 zvychok nadzvychaino efektyvnykh liudei.* [The 7 Habits of Highly Effective People]. Kharkiv: Klub simeinoho dozvillia. Retrieved from https://coollib.com/b/338636/read [in Ukrainian]

Kumar, A. (2019, September 24). Decoding Trump's speech before the United Nations. *Politico*. Retrieved from https://www.politico.com/story/2019/09/24/trump-speech-at-un-1507923 [in English]

Novosti OON. *Neobkhodimo izbezhat razdeleniia mira na dva konkuriruiushchikh lageria Generalnyi sekretar OON*. (2019, 24 sentiabria). [The necessity to avoid dividing world into two competing camps]. Retrieved from https://news.un.org/ru/story/2019/09/1363502 [in Russian]

[29] Офіс Президента України. (2019, 25 вересня). *Виступ Президента України Володимира Зеленського на загальних дебатах 74-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН…*

[30] Ibidem.

[31] Ibidem.

Ofis Prezydenta Ukrainy. (2019, 25 veresnia). *Vystup Prezydenta Ukrainy Volodymyra Zelenskoho na zahalnykh debatakh 74-i sesii Heneralnoi Asamblei OON*. [The address of Ukraine's president Volodymyr Zelenskiy in general debates in 74th UN General Assembly]. Retrieved from https://president.gov.ua/news/vistup-prezidenta-ukrayini-volodimira-zelenskogo-na-zagalnih-57477 [in Ukrainian]

Tarasenko, N. (2019). Mizhnarodni zustrichi ta zaiavy Prezydenta Ukrainy V. Zelenskoho na poliakh 74-i sesii Henasamblei OON. [International meetings of Ukraine's president V. Zelenskiy in 74th UN General Assembly]. *Ukraina: podii, fakty, komentari, 19,* 4-13. [in Ukrainian]

The White House. (2017, January 20). *The Inaugural Address*. Retrieved from https://www.whitehouse.gov/briefings-statements/the-inaugural-address/ [in English]

The White House. (2019, September 25). *Remarks by President Trump to the 74th Session of the United Nations General Assembly*. Retrieved from https://www.whitehouse.gov/briefings-statements/remarks-president-trump-74th-session-united-nations-general-assembly/ [in English]

Trump speech analysis: What words tell us about the 45th president. (2017, May 16). Retrieved from https://expertsystem.com/trump-speech-analysis/ [in English]

Woodward, C. (2017, January 19). Inaugural speeches a catalog of plodding oratory, with gems. *The Associated Press*. Retrieved from https://apnews.com/b3a3f7d500874be4a7d0a04336f7f403 [in English]

Oleksandr Shevchuk,
Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolaiv, Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-0335-6873

Olena Kravchenko,
Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolaiv, Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2751-4485

«War and peace» issue in speeches of Donald Trump and Volodymyr Zelenskyy

In the article, authors show key issues about «war and peace» in public speeches of US President Donald Trump and Ukraine President Volodymyr Zelenskyy. Analyzing their policies and instruments authors find out that they have some similarities, such as populists' appeals, stylistic constructions, pacific rhetoric, national identity, and unity, etc.

Presidential speech is one of the instruments to approve the county's way of life, to inform, to realize strategic plans, etc.

Nowadays ones compare president Trump and president Zelenskyy according to their way of thinking and implementation of political activities. Even their pre-election campaigns had similar methods, technologies, and management. In-depth speech study of these presidents gives an opportunity to identify the factors on which traditionally base domestic and foreign policy, which components are «war and peace» topic that determines the relevance of the study.

In the article, authors make an effort to analyze objectively «war and peace» issue, which is described by the globalization process in American and Ukrainian foreign policies. The USA has had a great impact on Ukraine's development direction since its independence proclamation till today. Moreover, our country's world integration, its joining to the global transformation in XXI century and formation of its own political processes need complex analysis and effective strategic reaction that could be possible in the condition of taking into account political traditions of providing world actors, first of all, USA.

It should be highlighted that the rhetoric of US and Ukraine presidents is compatible with its syntactic structure and stylistic. Even language constructions and the bottom lines are spoken by simple short phrases, mostly common spoken language. Definitely, the essence of speeches is different because V. Zelenskyy is asking about the international community's help and guiding and calls for Ukrainian nation unity, but D. Trump talks

at most about Americans' greatness and their significance in any his political decision. Pacific rhetoric is presented in both speeches, but V. Zelenskyy uses it in a little naïve way and it is comparable to begging for help and D. Trump uses it for forwarding economic benefits, in fact, implementing his businessman behavior.

Thus, reality shows that the «war and peace» issue is truly important for all political leaders, especially, for those countries where are took place military actions. The question is in what methods this compromise should be reached.

Keywords: *speech, UN, Donald Trump, Volodymyr Zelenskyy*

УДК 327 (073 : 470)
DOI: 10.26693/ahpsxxi2019.01.126

РОСІЯ В КОНТЕКСТІ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОЇ СТРАТЕГІЇ США: ПОЛІТИКО-ДЕСКРИПТИВНИЙ АНАЛІЗ ПОСТБІПОЛЯРНИХ ЧАСІВ

Ірина Дудко,
e-mail: idudko@hotmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8881-8274
Національна академія державного управління при Президентові України,
Україна, 04050, м. Київ, вул. Академіка Ромоданова, 12/2

Стаття орієнтована на політико-дескриптивний аналіз зовнішньополітичного курсу США періоду постбіполярних часів. Серед проблем в колі дискусії – фактори, що зумовлювали особливу увагу американського керівництва до Росії від початку постбіполярного світу, а також еволюцію стратегічних підходів США щодо Росії впродовж 1990-2010-х рр., включаючи військову агресію РФ проти Грузії (2008) і України (2014-2020) як етапів формування сучасного стану відносин по лінії США – РФ.

Ключові слова: *зовнішньополітична стратегія США, Росія, протиріччя*

Постановка проблеми. Оцінюючи значення Росії в зовнішньополітичній стратегії США за постбіполярні часи, відомий американський політик і науковець, колишня радниця з питань національної безпеки і Держсекретар за часи Дж. Буша-молодшого К. Райс писала: «Сполучені Штати мають визнати, що Росія як велика держава завжди перебуватиме в колі їхніх інтересів, які конфліктують, так само як і поєднуються»[1]. Такий підхід базувався на статусі Росії як ядерної держави і члена РБ ООН, що, попри усі негаразди внутрішнього розвитку, і насамперед у вимірі демократії, зберігала вплив на систему міжнародних відносин, а за цим зумовлювала лінію на потенційне партнерство по лінії США – Росія. Втім, саме впливи Росії на міжнародні відносини, що відображали переважно імперські претензії останньої, становили загрозу світовому статус-кво всупереч позиції США, що викликало лінію на суперництво сторін.

Так, період постбіполярних часів не виявив послідовної зовнішньополітичної стратегії США по відношенню до Росії як тенденції, що відзначала характер відносин – від суперництва до спроб партнерської взаємодії сторін і навпаки. Наростання імперської політики Росії, найбільш драматичним проявом чого стала агресія РФ проти Грузії і, насамкінець, України, зумовили готовність американської адміністрації на відверте протистояння Росії. Втім, мова може йти не просто про підтримку Грузії і України як країн, орієнтованих на демократію (відповідно проголошеної від початку 1990-х рр. стратегії США), а про політику більш глобального рівня з розподілом геополітичних сфер впливу Росії і США. Аналітичний розгляд в цьому відношенні процесу формування зовнішньополітичної стратегії Сполучених Штатів по відношенню до РФ з урахуванням специфіки постбіполярного світу може слугувати підґрунтям оцінки ключових позицій сучасних міжнародних відносин, де на порядку денному – питання не тільки національної (на рівні окремих країн), а й регіональної і навіть глобальної безпеки сучасного світу.

Стан наукової розробки. Стратегія США щодо Росії перетворилась за постбіполярні часи на один з найбільш активно досліджуваних напрямів сучасної, і насам-

[1] Rice, C. (2000). Life after the Cold War. Campaign 2000: Promoting the National Interest. *Foreign Affairs, 79, (1),* 45-62. Retrieved from https://www.foreignaffairs.com/articles/2000-01-01/campaign-2000-promoting-national-interest

кінець, американської політичної науки. Серед основоположників теми ще протягом 1990-х рр. – такі видатні представники американської політичної думки як У. Ростоу, Г. Кіссінджер, З. Бжезинський, Р.Н. Хаасс, С. Хантінгтон, Дж. Гудбі й інші, що заклали підвалини об'єктивістським підходам до сприйняття й аналізу сучасних міжнародних відносин, зокрема, у вимірі зовнішньої політики США щодо Росії.

Протягом 2000-х і 2010-х рр. до кола дослідників теми долучилось широке коле нового покоління науковців – представників західної, насамперед, американської політологічних шкіл. Так, внесок західних дослідників до різних аспектів зовнішньополітичної стратегії США до РФ тільки протягом останніх декількох років склав надзвичайний обсяг робіт, включно з доробком таких авторів, як П. Стронскі (P. Stronski), Р. Сокольський (R. Sokolsky); М. Кеннеді (M. Kennedy); Дж. Гурганус (J. Gurganus), Ю. Румер (E. Rumer); Ф. Брідлав (Ph. Breedlove), Е. Фаркас (E. Farkas), Д. Фрід (D. Fried), М. Нойбургер (M. Neuburger); Ш. Уолкер (Sh. Walker); Ф. Хілл (F. Hill); Д. Харріс (D. Harris); Д. А. Шлапак (D. A. Shlapak), М. Джонсон (M. Johnson); Ст. М. Уолт (St. M. Walt), Х. Уайт (H. White); М. Рапп-Хупер (M. Rapp-Hooper), Р. Фрідман Лісснер (R. Friedman Lissner); А. Гольц (A. Golts), М. Кофман (M. Kofman); Б. Талант (B. Talant); К. Джайлс (K. Giles); У. Кун (U. Kuhn); Н. Хауер (N. Hauer); А. Лун (A. Luhn), Д. Ніколс (D. Nicholls); Дж. Блан (J. Blanc), Е. Вайс (A. Weiss); К. Міллер (Ch. Miller), Е. Хейл (A. Heil), В. Гроєц (W. Grojec); Д.Е. Сангер, (D.E. Sanger); А. Лунд (A. Lund); Е. Шмітт (E. Schmitt), інших, орієнтованих на врахування новітніх тенденцій міжнародних відносин постбіполярних часів.

Окремий напрям робіт при цьому протягом постбіполярного періоду склали напрацювання вітчизняних вчених – Б. Гончара, О. Гавриша, А. Дашкевича, М. Дорошка, О. Їжака, Є. Камінського, Б. Канцелярука, О. Кондратенка, Д. Лакішика, В. Орлик, І. Погорської, М. Рижкова, О. Сушка, Н. Турчак, С. Федуняка, М. Фесенка, А. Худолія, О. Шевчука, С. Шергіна, багатьох інших, що (з урахуванням регіональної специфіки підходів до розгляду теми) суттєво додали до формування об'єктивістських підходів аналізу зовнішньополітичної стратегії США щодо РФ. Втім тема не може вважатись остаточно висвітленою як з урахуванням потреби узагальнення вже накопиченого матеріалу, так і його поглиблення з огляду на поточні особливості міжнародних відносин (та ролі в них США і Росії) як регіонального, так і глобального рівня.

Метою статті є політико-дескриптивний аналіз зовнішньополітичної стратегії США та її еволюції періоду постбіполярних часів щодо Росії; визначення специфіки підходів американського зовнішньополітичного істеблішменту до РФ в умовах агресії останньої на теренах СНД, включно з позицією в цьому відношенні адміністрацій Б. Обами і Д. Трампа.

Викладення основного матеріалу. Російський напрям посів основоположне місце в зовнішньополітичній стратегії США від періоду постбіполярних часів. Втім мова може йти не тільки про вагоме, а й значною мірою одновимірне сприйняття Росії як єдино цілісного представника усього пострадянського регіону від початку 1990-х рр.

Дана тенденція пояснювалась низкою чинників, серед яких, зокрема, неготовність американського політикуму до формування зовнішньополітичного курсу до кожної пострадянської країни після розвалу СРСР. Незнання реальної ситуації послаблювало б позиції США на пострадянському просторі і, як наслідок, звужувало б можливості реалізації декларованої вирішальної ролі у міжнародних відносинах[2]. Ситуація на теренах СНД показувала водночас й певну орієнтованість політикуму нових неросійських незалежних держав підпорядкуватися Росії. Сприяння цим тенденціям відповідало новим російським елітам. Америка ж керувалася ідеєю демократизації Росії як базового чинника своєї стратегії на перспективу. Це мало б забезпечити демократизацію країн Співдружності, приборкати можливу російську агресію щодо

[2] Lynch, A. (1992). *The Cold War is Over-Again.* Boulder, San Francisco, Oxford: Westview Press, 159-166.

них та унеможливити, як здавалось, громадянську війну, насильство, небажану міграцію і т. ін.[3].

Вищезазначені позиції зумовлювались й ядерним статусом Росії та традицією її присутності в глобальних справах, зокрема, у сфері нерозповсюдження ядерної зброї. Ця проблема загострилася у зв'язку з перспективою появи від початку 1990-х рр. поряд з Росією ще трьох ядерних держав – України, Білорусі та Казахстану, що тлумачилось у вимірі реальної загрози національній безпеці й інтересам США[4].

Розвиток історичних подій, втім, вимагав коригування зовнішньополітичного курсу Сполучених Штатів по відношенню до пострадянського простору, включно з Росією, що – на противагу очікуваним демократизаційним впливам – відзначилась внутрішньою нестабільністю, активізацією націоналістичних сил у межах суспільства, зростанням зовнішніх неімперських геополітичних претензій до країн ближнього зарубіжжя. Зворотною до цього тенденцією з боку окремих держав-членів СНД стало прагнення зменшити залежність від Росії як геополітичного центру, і зокрема на засадах стратегічного партнерства зі Сполученими Штатами.

Останнє стосувалося передусім України, яка, відмовившись під тиском РФ і США (поряд з Білоруссю та Казахстаном) від ядерної зброї, виявила орієнтири щодо активного співробітництва з євроатлантичними економічними та військово-політичними структурами. Від 1994 року (денуклеаризації України) за адміністрації Б. Клінтона українська держава – в колі спеціальних інтересів Сполучених Штатів, що змінюють свою позицію: від нейтралітету чи навіть політичного тиску до помітної політичної підтримки України.

Диференціація підходів, орієнтованих, однак, на різний ступінь взаємодії сторін, починає характеризувати політику США й щодо інших країн СНД. Показовими в цьому відношенні є матеріали слухань з проблем ННД (нових незалежних держав) у Комісії з міжнародних відносин конгресу США у березні 1997 р., де окреслення конкретизованого вектору зовнішньої політики Сполучених Штатів до РФ знайшло відображення поєднано із визначеними орієнтирами США щодо інших пострадянських держав, включаючи Україну та Грузію, або в узагальненішому вимірі Україну та держави Центральної Азії та Кавказу. Так, вагомість України у системі національних інтересів США подавалася в матеріалах слухань переважно з погляду геополітичних міркувань як процвітаючої і безпечної у перспективі країни, що «стане наріжним каменем стабільності в її частині світу»[5]. Країни Центральної Азії та Кавказу розглядались у контексті енергетичних можливостей ННД, здатних «прискорити розробку регіональних ресурсів, диверсифікувати запаси світової енергії, зміцнити енергетичну безпеку Заходу, забезпечити американські комерційні інтереси»[6].

Такі підходи, зрозуміло, не відображали всієї сукупності зовнішньополітичних орієнтирів США щодо країн СНД. І, водночас, вони ставали базовими з погляду американських національних інтересів та пріоритетів зовнішньої політики 1990-х – початку 2000-х рр. Щодо Росії у даному відношенні, то вона викликала найбільшу за-

[3] Motyl, A.J. (1991). Totalitarian Collapse, Imperial Disintegration, and the Rise of the Soviet West: Implications for the West. In A.J. Motyl (Ed.), *The Rise of Nations in the Soviet Union. American Foreign Policy and the Disintegration of the USSR* (pp. 59-60). New York: Council of Foreign Relations Press; Newmann, W.W. (1993). History Accelerates: The Diplomacy of Cooperation and Fragmentation. In J.E. Goodby, & B. Morel (Eds.), *The Limited Partnership. Building a Russian-US Security Community* (pp. 50-51). Oxford: Oxford University Press.

[4] Hoffman, D. (1991, December 9). «Soviet Union as we've known it» is gone, Baker says. *The Washington Post;* Meyer, S.M. (1991, December 12). Hyping the Soviet Nuclear Peril. *New York Times;* Luers, W.H. (1992). Harmonizing U.S. and European Interests. In I.J. Lederer (Ed.), *Western Approaches to Eastern Europe* (p. 43). New York: Council on Foreign Relations Press.

[5] Hearing before the Committee on International Relations. House of Representatives, 105-th. Congress, 1-st session. (1997, March 12). *US Relations with Russia and the Newly Independent States.* Washington: Gov. print. off.

[6] Ibid.

цікавленість, як і найбільше занепокоєння Сполучених Штатів з огляду на комплекс викликів економічним і безпековим позиціям США в умовах постбіполярного світу.

Серед головних напрямків політики Сполучених Штатів щодо Росії, реалізація яких мала слугувати американським національним інтересам: підтримка стабільності в Росії як країні, що отримала у спадщину та продовжувала утримувати значний арсенал зброї масового знищення, перебуваючи при цьому на вельми важливому етапі трансформаційних змін; залучення Росії до реалізації американських безпекових пріоритетів, включаючи запобігання поширенню небезпечних технологій і зброї та стримування небезпечних режимів повсюдно у світі; забезпечення поваги з боку Росії до суверенітету її сусідів.

Так, безпекова домінанта робила Росію і пріоритетом і «викликом». Пріоритет визначався «атрибутами великої держави: значне населення, величезна територія, військовий потенціал». Виклики подавалися через нестабільність економічних реформ, олігархізм, порушення прав людини, в тому числі через активізацію повномасштабних воєнних дій Росії у Чечні, протидії політиці США в регіоні Перської затоки та на Балканах…

Головна ж незмінна величина, втім, на цей час залишалась на ниві пріоритету. Порівняльний аналіз дозволяє стверджувати про відсутність серйозних змін у цій позиції з приходом до Кремля спочатку В. Путіна (2000 р.), а потім Д. Медведєва (2008 р.). На підтвердження – заяви новообраного президента США від республіканців Дж. Буша-молодшого напередодні першої міжнародної подорожі в червні 2001 р. щодо зацікавленості стратегічного партнерства з Росією[7]. Зазначене знайшло підтвердження й на всіх трьох російсько-американських самітах, які відбулись у Словенії (червень 2001 р.), Вашингтоні (листопад 2002 р.), Москві (травень 2002 р.), причому з урахуванням ідентичних позицій обох сторін. «Ми виходимо на рівень нових стратегічних відносин… Ми є партнерами і будемо співробітничати заради просування стабільності, безпеки, економічної інтеграції, спільної протидії глобальним викликам і сприяння в залагодженні регіональних конфліктів», – зазначалося у Спільній декларації В. Путіна і Дж. Буша про нові стратегічні відносини від 26 травня 2002 р.[8].

Взагалі, аж до 2006 року – етапу відвертого позиціонування Росії як світового центру сили – стратегічні позиції двох держав – принаймні декларативно – виглядали у вимірі стратегічного партнерства. Початково такі підходи мали геополітичний і геоекономічний інтерес, у рамках яких на початку XXI століття починає домінувати енергетична складова. «Росія багата на енергоресурси, – зазначав 2002 року Дж. Буш-молодший. – Світу потрібні ці ресурси. Вам, напевно, відомо, що у нас немалий інтерес до багатого на нафту Каспійського регіону, і ми маємо намір працювати зі своїми російськими друзями, з іншими дружніми нам державами, щоб видобувати ці настільки необхідні для світу ресурси»[9]. Зазначене було спеціально підтверджено й на енергетичному саміті Буш-Путін у Х’юстоні восени 2003 року.

Так, енергопроблема доволі суттєво стримувала Америку від гострого офіційного реагування на окремі аспекти внутрішньої і зовнішньої політики Росії від початку 2000-х років. З іншого боку, її очевидна політизація Кремлем наприкінці 2005 року – на прикладі України – спричинила гостру реакцію Білого дому. Базовий ще від 1990-х років інтерес Америки до Росії та інших країн СНД, задіяних у видобутку та транспортуванні на Захід енергоносіїв, врешті, став підґрунтям фундаментального конфлікту інтересів щодо країн каспійського і кавказького регіонів та України.

---

[7] Интервью Дж.Буша группе журналистов в Белом доме (2001, 14 июня). *«Россия не является врагом США»*. Retrieved from http://news.bbc.co.uk/hi/russian/news.sid-1388000/1388695

[8] Администрация Президента России. (2002, 24-26 мая). *Совместная декларация Президента В.В. Путина и Президента Дж. Буша о новых стратегических отношениях между Российской Федерацией и Соединенными Штатами Америки*. Retrieved from http://www.president.kremlin.ru/summit8/s8-doc.2ru.html

[9] Интервью Дж. Буша группе журналистов в Белом доме (2001, 14 июня)…

В колі уваги на даному етапі й процеси демократизації на пострадянському просторі. Так, кольорові революції: Роз в Грузії (2003 р.) і Помаранчевої в Україні (2004 р.), поряд з Тюльпановою революцією в Киргизстані і спробою революції в Узбекистані в 2005 р., стали суттєвим етапом зростаючого протистояння США і РФ щодо впливів на ННД. Втім сутність проблеми полягала не тільки в процесах демократизації, а й в тенденціях неконтрольованого Росією економічного і навіть військового співробітництва Сполучених Штатів і країн СНД, де, поряд з Росією і Україною, особливе значення посіли країни Середньої Азії і Закавказзя.

Це проявилося найбільш показово в умовах антитерористичної війни США, коли всебічна підтримка Білого дому з боку світової спільноти уможливила, принаймні на початковому етапі кампанії, не тільки більш тісні зв'язки Сполучених Штатів з Росією (до війни США в Іраку 2003 р.) та, своєю чергою, з Україною, а й формування на території Киргизстану і Узбекистану американських військових авіабаз та створення підвалин для стратегічного партнерства США з Таджикистаном, Грузією, Вірменією та Азербайджаном[10].

Останнє мало витоком вельми суперечливі наслідки в системі міжнародних відносин 2000-х рр. і першої половини 2010-х рр. – від доволі успішних спроб з боку РФ на витискування військової присутності США в регіоні пострадянської Середньої Азії після завершення гострої фази антитерористичної операції на Близькому Сході із закриттям військових авіабаз баз в Узбекистані (Карши-Ханабад, 2005 р.) і Киргизстані (Манас, 2009 р.[11]) та поширення інтеграційних процесів на Євразійському просторі під егідою Москви до відвертого тиску РФ на пострадянські країни з метою збереження визначених раніше сфер впливу. З іншої сторони, показовими стали спроби окремих країн поглиблювати стратегічні відносини зі Сполученими Штатами на противагу Росії.

Найбільш показовими в цьому відношенні стали Грузія і Україна, революційні процеси в яких привели до влади євроатлантично орієнтовані політичні сили, забезпечивши їм, зі свого боку, дипломатичну і політичну підтримку з боку США. 2005 р. керівництво обох країн проголосили своїм головним зовнішньополітичним пріоритетом інтеграцію з НАТО і ЄС, бувши зорієнтованими по тому на приєднання до ПДЧ на Бухарестському саміті НАТО 2008 р. Дж. Буш-молодший до кінця президентського строку залишався прихильником стратегічних відносин з Україною і Грузією, виміром чого вважалась інтеграція країн з НАТО як безпекової компоненти національних інтересів США в пострадянському регіоні.

Заслуговує на увагу водночас вельми стримана реакція Сполучених Штатів на акт відкритої агресії Росії проти атлантично-орієнтованої Грузії в серпні 2008 р., внаслідок чого країна втратила до 20% своєї території, зазнала значних втрат з боку грузинського суспільства матеріального, людського і морального характеру. Так, Грузія, як зазначають аналітики, не стала червоною лінією, яка відмежувала стадію накопичення суперечностей США і Росії до відвертої конфронтаційності між ними, будучи обмеженою дипломатичним осудом дій РФ з наступним посередництвом щодо припинення гострої фази війни.

Розглядаючи позицію США в російсько-грузинському конфлікті, аналітики звертають увагу на різнопланові чинники – від активної залученості США (попри пострадянський простір) до інших регіонів – Афганістану, Іраку, Лівії як сфер глобальної війни з тероризмом до зацікавленості Сполучених Штатів у збереженні стабільних відносин з Росією задля розв'язання глобальних проблем, зокрема, у сфері контролю над озброєннями, а також підтримки інтересів США на Близькому Сході та в Перській затоці[12]. Серед чинників – й розкол серед західної спільноти щодо оцінок росій-

[10] Cornell, S.F. (2002). America in Eurasia: One Year After. *Current History. A Journal of Contemporary World Affairs, 101 (657),* 330-336; Maynes, Ch.W. (2003). America Discovers Central Asia. *Foreign Affairs, 82 (2),* 120-132.

[11] Остаточно база Манас була закрита 2014 р.

[12] Cohen, A. & Hamilton, R.E. (2011). *The Russian Military and the Georgia war: Lessons and implications*. Carlisle, Pennsylvania: Strategic Studies Institute.

ського-грузинського конфлікту, коли країни Європи (Німеччина, Франція, Італія) були більше зацікавлені (через енергетичну залежність) підтримувати відносини з Росією, ніж протистояти їй[13].

Комплекс визначених чинників не можна сприймати водночас поза загальних змін зовнішньополітичної стратегії США – від наступальної однобічності задля глобального домінування в світі за республіканську адміністрацію Дж. Буша-молодшого до багатосторонності і підтримки глобального лідерства США з опорою на союзників та міжнародні організації за демократичну адміністрацію Б. Обами. Саме такі підходи знайшли ствердження в «Стратегії національної безпеки США» від 2010 р., де (серед кола інших проблем із традиційним визнанням водночас пріоритету підтримки «універсальних ліберальних цінностей повсюдно в світі») особливо акцентовано на союзницьких відносинах з партнерами, у тому числі з Росією як одного з «центрів впливу». І хоча в документі говорилось про підтримку «суверенітету і територіальної цілісності сусідів Росії» (без спеціального згадування Грузії), «пошук стабільних, сутнісних, багатовимірних відносин з Росією на взаємовигідних інтересах» розглядалось в якості зовнішньополітичних орієнтирів Сполучених Штатів[14].

Зазначене як підхід на «перезавантаження відносин з Росією» стало одним з вагомих показників ліберально орієнтованої зовнішньої політики адміністрації Б. Обами на початковому етапі президентства останнього – тенденції, що може пояснюватись об'єктивною потребою у пошуку партнерів для подолання наслідків світової економічної кризи 2008-2009 рр., з одного боку. А з іншого – пошуком оновлених підходів в реалізації зовнішньополітичного курсу за умов провальності одностороннього гегемонізму США часів Дж. Буша-молодшого.

Втім, навіть ліберальні тенденції зовнішньої політики США не виключали наявності представників жорсткої лінії в американському політикумі – як теоретиків, так і реальних політиків (Дж. Маккейн, З. Бжезинський, Р. Холбрук), що вимагали політичного курсу на «стримування» Росії у відповідь на її агресію на пострадянському просторі. «Росію, на їх думку, слід було розглядати як потенційного супротивника, що не заслуговує на довіру. І якщо США не задумаються над тим, як «адекватно» відповісти Москві, активно підтримавши своїх східноєвропейських союзників, то вони можуть зіштовхнутися із значно більш серйозними викликами»[15].

Саме відповідне сталося 2014 р., коли – за умов масштабного демократизаційного піднесення в Україні як Революції Гідності – Москва, скориставшись послабленням державного управління, здійснила проти неї акт відкритої агресії з анексією частини території (Криму) та утворення псевдо-республік на Сході країни. Російсько-український конфлікт як можлива передумова дестабілізації ситуації у східноєвропейському регіоні становив реальну загрозу національним інтересам США з погляду на реальність перерозподілу на користь Москви геополітичних впливів в Європі.

Втім подіям 2014 р. передував певний історичний період, який можна охарактеризувати, якщо не холодною війною, то, принаймні, холодним миром з накопиченням критичної маси суперечностей американо-російських відносин по всім основним напрямам їх реалізації. Йдеться, зокрема, про глобальну війну з тероризмом: від початкової взаємної участі обох держав в міжнародній антитерористичній коаліції (під егідою США) після 11.09.2001 р, коли Росія вважалась рівноправним членом коаліції (а контртерористична операція РФ у Чечні – складовою війни проти міжнародного

[13] Національний інститут стратегічних досліджень. (2008, 14 серпня). *Експертна дискусія «Російсько-грузинський конфлікт: причини та наслідки для європейської безпеки»*. Retrieved from http://old.niss.gov.ua/Table/1408008/stenograma.htm

[14] National Security Strategy Archive. (2010, May 27). *National Security Strategy*. Retrieved from http://nssarchive.us/national-security-strategy-2010/

[15] Ялі, М. (2012). Російсько-американські взаємовідносини напередодні президентських виборів в РФ: підсумки «перезавантаження». *Актуальні проблеми міжнародних відносин, 107 (ІІ),* 48.

тероризму[16]), до виходу Росії з коаліції після вторгнення США в Ірак (2003 р.) з окресленням відверто антиамериканської позиції останньої та подальшого загострення суперечностей сторін щодо цілей та методів, правових засад боротьби з міжнародними терористичними мережами[17].

Хоча адміністрація Обами виступила з позицій оновленого бачення проблеми протидії тероризму через обмеження сфери боротьби з Аль-Каїдою регіоном Афганістану та спробою більш активного залучення до міжнародної діяльності в цій сфері такого впливового світового гравця, як РФ – підходу, що на певний час інтенсифікував співробітництво сторін, тривалого відновлення коаліції, як і перспективного співробітництва РФ і США у зазначеному напрямі досягти не вдалося. В колі уваги експертів – протиріччя через поєднання боротьби з тероризмом з боку США із встановленням американських сфер в Центральній Азії та на Близькому Сході, стриманість американської адміністрації щодо демократизаційних рухів у межах Арабської весни 2010 р. і водночас підтримка дружніх до США і пов'язаних з видобутком нафти авторитарних режимів у Саудівській Аравії, Тунісі, Бахрейні, Ємені[18]. Логіка геополітичного курсу Росії у даному відношенні виявилась у підтримці низки антиамериканських держав, таких як Іран, Венесуела, Сирія. У подальшому РФ і США – на протилежних позиціях щодо визначення сторін підтримки в подіях громадянської війни в Лівії (2011), боротьбі із сформованим терористичним утворенням ІДІЛ від 2015 р. в Іраку та Сирії.

Іншим, не менш важливим напрямом, що визначив серйозні протиріччя у позиціях американської і російської сторін, став контроль над ЗМЗ. Так, проголосивши курс на «перезавантаження», представники демократичної адміністрації Обами ініціювали тим самим переговорний процес з Росією з досягнення нової угоди про скорочення стратегічних наступальних озброєнь. Піковою точкою і одночасно найбільшим досягненням у цьому відношенні вважається підписання в Празі в квітні 2010 р. нової угоди між Сполученими Штатами та Російською Федерацією про стратегічні наступальні озброєння (СНО-3) та скорочення ракетно-ядерних арсеналів. На думку багатьох експертів, воно мало означати черговий етап перебудови світової архітектури безпеки[19] .

Втім, вже всередині 2010 р. в політиці «перезавантаження» у вимірі контролю над озброєннями намітилися проблеми, серед яких – відсутність компромісу щодо розміщення елементів американської ПРО в Європі, іранської програми збагачення урану, ядерних об'єктів Північної Кореї. Принципово відмінні позиції щодо цього стали підґрунтям не тільки загострення відносин сторін, а й поставили під сумнів можливість реалізації вже досягнутих результатів у зазначеній сфері.

Вагомого значення до того ж в аспекті накопичення суперечностей США і РФ в межах політики «перезавантаження» став курс Росії на перерозподіл на свою користь сфер впливу на пострадянському просторі після російсько-грузинського конфлікту 2008 р. «Війна підірвала тісні взаємовідносини, яких Сполучені Штати досягли з пост-радянськими країнами з моменту розвалу Радянського Союзу…, – пишуть американські аналітики А. Кохен і Р. Гамільтон. – Уже протягом двох років після російсько-грузинської стало зрозумілим, що конфлікт змінив баланс влади в пострадянській Євразії». Росія, як зазначають автори, продовжила зміцнювати своє домінування в регіоні. Вона, за даними, була задіяна в квітні 2010 р. до повалення діючої влади в Киргизстані. Серед напрямів політики – й тиск на Білорусь… У серпні

[16] Администрация Президента России. (2002, 24-26 мая)…

[17] Слободян, Н. (2014). Антитерористична діяльність Сполучених Штатів Америки та Російської Федерації: порівняльний аналіз. *Науковий вісник Дипломатичної Академії України при МЗС України. Зовнішня політика і дипломатія: традиції, тренди, досвід. Серія «Історичні науки», 21 (I),* 45-52.

[18] Telata, G. (2014). Barack Obama, the War on Terrorism and the US Hegemony Alternatives. *Turkish Journal of International relation, 13 (4),* 50, 53-55.

[19] Ялі, М. (2012). Вказ. пр., 47-54.

2010 р. Москва розпочала торговельну війну проти Грузії і Молдови, примушуючи до цього своїх партнерів по Митному союзу, Казахстан і Білорусь… Сполучені Штати, по суті, втратили 20 років наполегливої політики щодо розвитку двосторонніх відносин в Євразії[20].

Така ж ситуація постала по суті й перед іншими країнами пострадянського простору, включно з Україною, яка, після зміни керівництва в 2010 р., набула певних тенденцій дрейфу в бік Москви за умов посилення інтеграційних процесів у стратегічно важливих галузях. Втім саме зазначене стало поштовхом для Революції гідності як масштабного протестного вибуху в Україні, що, будучи орієнтованим на євроінтеграційні орієнтири та демократизацію країни стало не тільки причиною і приводом російської агресії з метою реалізації російських імперських планів, а й жорсткої (на противагу подіям у Грузії 2008 р.) реакції США на політику Москви. Агресія Росії стала по суті останньою ланкою критичної маси суперечностей, що повернули американську адміністрацію від стану холодного миру до стану холодної війни в російсько-американських відносинах та значно посилили увагу США до пострадянського простору (у більш широкому розумінні – східноєвропейського регіону) порівняно з попереднім періодом з іншими геополітичними пріоритетами (Близький Схід, АТР) адміністрації Обами.

Показово, що Україна відігравала в цьому відношенні не випадкову роль. Так, ще в другій половині 1990-х рр. в американській політичні думці сформувалась позиція про Україну як можливого провідника демократичних тенденцій та стабільності на пострадянському просторі та, за цим, необхідність підтримки її цілісності[21]. Зазначене повторювало ствердження ще до того концептуальний підхід З. Бжезинського про українську незалежність як ціннісний орієнтир зовнішньої політики Сполучених Штатів на противагу імперським зазіханням Росії[22].

Втім, в колі уваги дослідників нового покоління, й тенденція сприйняття російсько-українського збройного конфлікту у вимірі більш широкого геополітичного протистояння Росії і Заходу, коли агресія зміцнілої у військовому відношенні РФ проти України не обмежувалася виключно відновленням російських імперських впливів на пострадянському просторі, а була орієнтованою на глобальні процеси з відновленням статусу Росії в якості світового геополітичного («цивілізаційного») центру, здатного впливати і змінювати сталий світоустрій. Україна в межах такого підходу розглядалась як сфера зіткнення геоідей, геоекономіки або «критичної геополітики» двох полюсів, що базуються на протилежних цивілізаційних орієнтирах[23].

Так, Російська агресія проти України вочевидь змінила підходи США до РФ як провідного гравця пострадянського і загалом європейського простору. Якщо в Стратегії національної безпеки від 2010 р. демократичної адміністрації Обами Росія сприймалась як партнер, відповідний документ адміністрації від 2015 р. кваліфікував Росію в якості агресора, що потребує стримування[24].

Зазначені підходи знайшли подальше підтвердження й в стратегічних документах американської адміністрації президента Д. Трампа з ідеєю більш відвертого протистояння по лінії РФ – США Так, чинник агресії РФ на пострадянському просторі (на

[20] Cohen, A. & Hamilton, R.E. (2011). *The Russian Military and the Georgia war: Lessons and implications*. Carlisle, Pennsylvania: Strategic Studies Institute.
[21] Zimmerman, W. (1998). Is Ukraine a Political Community? *Communist and Post-Communist Studies, 31 (1),* 44.
[22] Brzezinski, Z. (1994). Premature Partnership. *Foreign Affairs, 73 (2),* 67-82.
[23] Toal, G. (2017). *Near Abroad: Putin, the West, and the Contest Over Ukraine and the Caucasus.* Oxford: Oxford University Press; Charap, S. & Colton, T.J. (2017). *Everyone Loses: The Ukraine Crisis and the Ruinous Contest for Post-Soviet Eurasia*. Routledge: The International Institute for Strategic Studies.
[24] The White House. President Barack Obama. (2015, February). *National Security Strategy*. Retrieved from https://obamawhitehouse.archives.gov/sites/default/files/docs/2015_national_security_strategy_2.pdf

прикладі Грузії й України) почав сприйматися американською стороною у вимірі загрози європейській стабільності та впливам Сполучених Штатів на Європейському континенті. В СНБ від 2017 р. за республіканську адміністрацію Д. Трампа з цього приводу стверджувалося про підривні заходи з боку Росії «для послаблення довіри до американської відданості Європі, підриву трансатлантичної єдності та послаблення європейських інститутів і урядів»[25].

Зазначене на ґрунті ядерного шантажу з боку РФ, у тому числі щодо країн ближнього зарубіжжя, а також фактичної ініціації Росією гонки озброєнь при порушенні Договору про ліквідацію ракет середньої і малої дальності – ДРСМД (та, насамкінець, заяви США і РФ про вихід з Договору в серпні 2019 р.[26]) окреслило по суті додатковий, надзвичайно серйозний виклик геополітичним впливам Сполучених Штатів. Відповідною щодо цього лінією з боку США можна вважати посилену увагу до країн, які зазнали агресії з боку Росії та готові протистояти РФ. Так, адміністрація Трампа фактично виявилася серед найбільш проукраїнських у сучасній історії США, що не тільки продовжила політику дипломатичної, військово-технічної допомоги Україні, а й схвалила рішення надання Києву оборонного озброєння, чого не спромоглися зробити за Б. Обами.

Втім, щодо самого Д. Трампа як чинного глави Білого дому, то його позиція (на противагу Б. Обами як активного від 2014 р. прихильника курсу на стримування РФ) не набула однозначної визначеності. По суті, визнаним є превалювання конгресу у ствердженні й реалізації курсу, який характеризує сучасні відносини по лінії США – Росія або США – Україна. Так, у колі уваги аналітиків – вельми непрогнозовані за своїм характером висловлювання Д. Трампа – від можливості «домовитись» з РФ як тези початкового етапу президентства чинного глави держави до відновлення міжнародного статусу Росії (у форматі G-8) як заяв на самітах великої сімки у Ла-Мальбе (Канада, 2018 р.) і Біарріці (Франція, 2019 р.). Сутність останнього, за Трампом, – у доцільності повернення РФ до організації найбільш розвинених держав як спільної платформи обговорення світових проблем, щодо яких Росія виступає як «визначний гравець»[27].

Як інтерпретують викладене аналітики, налагодження відносин з Росією без ніяких попередніх умов, за позицією Трампа, а саме – припинення агресії проти України (як причини виключення РФ з G-8), є по суті кроком щодо формування принципово нових підходів до взаємовідносин провідних міжнародних акторів, базованих на нівелюванні міжнародного права та інтересів середніх і малих держав. «Слова Дональда Трампа … про повернення Росії в «Групу 7» – це анонс нового переформатування сил в міжнародних відносинах. New normal. Десь закладається новий порядок», – зазначав український дипломат і міжнародник Д. Лубківський[28].

Саме це, як можна припустити, сформувало опозицію Трампу з боку більшості представників G-7 в Біарріці та, своєю чергою, з боку сенаторів-демократів в конгресі США[29]. Втім наміри представників американської адміністрації працювати над пове-

---

[25] The White House. (2017, December). *National Security Strategy of the Unites States of America*. Retrieved from https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2017/12/NSS-Final-12-18-2017-0905.pdf

[26] Ядерный договор между США и Россией официально прекращает действие. (2019, 2 августа). Retrieved from https://censor.net.ua/news/3140891/yadernyyi_dogovor_mejdu_ssha_i_rossieyi_ofitsialno_prekraschaet_deyistvie

[27] У ЄС розповіли про труднощі обговорення ідеї Трампа повернути Росію до «Групи семи». (2019, 25 серпня). Retrieved from https://www.radiosvoboda.org/a/news-tramp-rosija-g7-g8-samit/30128266.html.

[28] Слова Макрона и Трампа о возвращении России в Группу Семи – это начало «нового порядка», – Лубкивский. (2019, 21 августа). Retrieved from https://censor.net.ua/news/3144060/slova_makrona_i_trampa_o_vozvraschenii_rossii_v_gruppu_semi_eto_nachalo_novogo_poryadka_lubkivskiyi

[29] У ЄС розповіли про труднощі обговорення ідеї Трампа повернути Росію до «Групи семи»…; Trump Wants Russia Back in the G-7, But Several Senators Say It Doesn't Belong. (2019, August 27). Retrieved from https://www.npr.org/2019/08/27/754811266/trump-wants-russia-back-in-the-g7-but-several-senators-say-it-doesnt-belong

рненням Росії в G-7, як про це заявив держсекретар США М. Помпео[30], можуть мати насамкінець неочікувані негативні реалії з посиленням міжнародного статусу Росії, а за цим – перерозподілу геополітичних впливів на корить останньої як на регіональному, так і світовому рівні.

Висновки. Якщо підійти, з урахуванням вищевикладеного, до визначення перспектив взаємовідносин по лінії США – Росія, то стабілізація відносин сторін передбачає повагу з боку Росії до норм міжнародного права, ліберальних цінностей, що сформували від початку 1990-х рр. курс США на підтримку нових демократій та, своєю чергою, визначили євроінтеграційні орієнтири низки країн, зокрема, Грузії і України. Так, реалізація імперських тенденцій з боку РФ об'єктивно зумовлюватиме протистояння сторін, коли стримування РФ залишиться найбільш ймовірною лінією міжнародної лінії поведінки Сполучених Штатів на європейському і світовому рівні. Альтернатива цьому – за умов сповзання адміністрації США до міжнародних (безпекових) поступок Росії – не виключає звуження можливостей впливати на процеси, які безпосередньо стосуються світових орієнтирів Сполучених Штатів. Водночас прагматизм підходу до міжнародної політики вимагає послідовної підтримки демократичних суспільств на противагу агресії з боку Росії, що сприймається не тільки у вимірі послабленню міжнародно-політичних й економічних позицій агресора, а й сприяння стратегічних орієнтирів у системі безпекових й економічних інтересів самих США.

REFERENCES

Administratsiia Prezidenta Rossii. (2002, 24-26 maia). *Sovmestnaia deklaratsiia Prezidenta V V Putina i Prezidenta Dzh Busha o novykh strategicheskikh otnosheniiakh mezhdu Rossiiskoi Federatsiei i Soedinennymi Shtatami Ameriki.* [Joint Declaration by President Vladimir Putin and President J. Bush on new strategic relations between the Russian Federation and the United States of America]. Retrieved from http://www.president.kremlin.ru/summit 8/s8-doc.2ru.html [in Russian].

Brzezinski, Z. (1994). Premature Partnership. *Foreign Affairs, 73 (2),* 67-82. [in English]

Charap, S. & Colton, T.J. (2017). *Everyone Loses: The Ukraine Crisis and the Ruinous Contest for Post-Soviet Eurasia*. Routledge: The International Institute for Strategic Studies. [in English]

Cohen, A. & Hamilton, R.E. (2011). *The Russian Military and the Georgia war: Lessons and implications.* Carlisle, Pennsylvania: Strategic Studies Institute. [in English]

Cornell, S.F. (2002). America in Eurasia: One Year After. *Current History. A Journal of Contemporary World Affairs, 101 (657),* 330-336. [in English]

Dzekish, J. (2019, August 27). *Pompeo promised to tackle the return of Russia to G7.* Retrieved from https://www.diplomacy24.com/pompeo-promised-to-tackle-the-return-of-russia-to-the-g7/ [in English]

Hearing before the Committee on International Relations. House of Representatives, 105-th. Congress, 1-st session. (1997, March 12). *US Relations with Russia and the Newly Independent States*. Washington: Gov. print. off. [in English]

Hoffman, D. (1991, December 9). «Soviet Union as we've known it» is gone, Baker says. *The Washington Post*. [in English]

Interviu Dzh Busha gruppe zhurnalistov v Belom dome. (2001, 14 iiunia). *«Rossiia ne iavliaetsia vragom SSHA»*. [«Russia is not an enemy for Russia»]. Retrieved from http://news.bbc.co.uk/hi/russian/news.sid-1388000/1388695 [in Russian]

Luers, W.H. (1992). Harmonizing U.S. and European Interests. In I.J. Lederer (Ed.), *Western Approaches to Eastern Europe* (pp. 16-44). New York: Council on Foreign Relations Press. [in English]

Lynch, A. (1992). *The Cold War is Over-Again.* Boulder, San Francisco, Oxford: Westview Press. [in English]

Maynes, Ch.W. (2003). America Discovers Central Asia. *Foreign Affairs, 82 (2),* 120-132. [in English]

Meyer, S.M. (1991, December 12). Hyping the Soviet Nuclear Peril. *New York Times*. [in English]

Motyl, A.J. (1991). Totalitarian Collapse, Imperial Disintegration, and the Rise of the Soviet West: Implications for the West. In A.J. Motyl (Ed.), *The Rise of Nations in the Soviet Union. American Foreign Policy and the Disintegration of the USSR* (pp. 44-63). New York: Council of Foreign Relations Press [in English]

[30] Dzekish, J. (2019, August 27). *Pompeo promised to tackle the return of Russia to G7.* Retrieved from https://www.diplomacy24.com/pompeo-promised-to-tackle-the-return-of-russia-to-the-g7/

National Security Strategy Archive. (2010, May 27). *National Security Strategy*. Retrieved from http://nssarchive.us/national-security-strategy-2010/ [in English]

Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen. (2008, 14 serpnia). Ekspertna dyskusiia «Rosiisko-hruzynskyi konflikt: prychyny ta naslidky dlia yevropeiskoi bezpeky». [Expert Discussion «The Russian-Georgian conflict: Causes and consequences for European security»]. Retrieved from http://old.niss.gov.ua/Table/1408008/stenograma.htm [in Ukrainian].

Newmann, W.W. (1993). History Accelerates: The Diplomacy of Cooperation and Fragmentation. In J.E. Goodby, & B. Morel (Eds.), *The Limited Partnership. Building a Russian-US Security Community* (pp. 28-54). Oxford: Oxford University Press. [in English]

Rice, C. (2000). Life after the Cold War. Campaign 2000: Promoting the National Interest. *Foreign Affairs, 79 (1),* 45-62. Retrieved from https://www.foreignaffairs.com/articles/2000-01-01/campaign-2000-promoting-national-interest [in English]

Slobodian, N. (2014). Antyterorystychna diialnist Spoluchenykh Shtativ Ameryky ta Rosiiskoi Federatsii: porivnialnyi analiz. [Anti-terrorist activity of the United States of America and the Russian Federation: a comparative analysis]. *Naukovyi visnyk Dyplomatychnoi Akademii Ukrainy pry MZS Ukrainy. Zovnishnia polityka i dyplomatiia: tradytsii, trendy, dosvid. Seriia «Istorychni nauky», 21 (I),* 45-52. [in Ukrainian]

Slova Makrona i Trampa o vozvrashchenii Rossii v Gruppu Semi – eto nachalo «novogo poriadka», – Lubkivskii. (2019, 21 avgusta). [Macron and Trump's words about Russia's return to the Group of Seven are the beginning of a «new order», – Lubkivskii]. Retrieved from https://censor.net.ua/news/3144060/slova_makrona_i_trampa_o_vozvraschenii_rossii_v_ gruppu_ semi_eto_nachalo_novogo_poryadka_lubkivskiyi [in Russian].

Telata, G. (2014). Barack Obama, the War on Terrorism and the US Hegemony Alternatives. *Turkish Journal of International relation, 13 (4),* 41-58. [in English]

The White House. President Barack Obama. (2015, February). *National Security Strategy*. Retrieved from https://obamawhitehouse.archives.gov/sites/default/files/docs/2015_national_security_ strategy_2.pdf [in English]

The White House. (2017, December). *National Security Strategy of the Unites States of America.* Retrieved from https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2017/12/NSS-Final-12-18-2017-0905.pdf [in English]

Toal, G. (2017). *Near Abroad: Putin, the West, and the Contest Over Ukraine and the Caucasus.* Oxford: Oxford University Press. [in English]

Trump Wants Russia Back in the G-7, But Several Senators Say It Doesn't Belong. (2019, August 27). Retrieved from https://www.npr.org/2019/08/27/754811266/trump-wants-russia-back-in-the-g7-but-several-senators-say-it-doesnt-belong [in English]

U YeS rozpovily pro trudnoshchi obhovorennia idei Trampa povernuty Rosiiu do «Hrupy semy». (2019, 25 serpnia). [It is told in EU about the difficulties of discussing the idea of Trump to return Russia to the «Group of Seven»]. Retrieved from https://www.radiosvoboda.org/a/news-tramp-rosija-g7-g8-samit/30128266.html [in Ukrainian].

Yadernyi dogovor mezhdu SShA i Rossiei ofitsialno prekrashchaet deistvie Ядерный договор между США и Россией официально прекращает действие. (2019, 2 avgusta). [U.S.-Russia nuclear deal officially terminates]. Retrieved from https://censor.net.ua/news/3140891/ yadernyyi_dogovor_mejdu_ssha_i_rossieyi_ofitsialno_prekraschaet_deyistvie [in Russian].

Yali, M. (2012). Rosiisko-amerykanski vzaiemovidnosyny naperedodni prezydentskykh vyboriv v RF: pidsumky «perezavantazhennia». [Russian-American relations on the eve of the presidential elections in the Russian Federation: results of «Reload»]. *Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn, 107 (II),* 47-54 [in Ukrainian].

Zimmerman, W. (1998). Is Ukraine a Political Community? *Communist and Post-Communist Studies, 31 (1),* 44. [in English]

Iryna Dudko,
National Academy for Public Administration under the President of Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8881-8274

Russia in the context of foreign policy strategy of the USA: political and descriptive analysis of the post-bipolar times

The article is focused on the political and descriptive analysis of the U.S. foreign policy towards Russia under the post-bipolar times. Among the problems under discussion are the factors which caused special attention of the American leadership to Russia from the

beginning of the post-bipolar world, as well as the evolution of the US strategic approaches to Russia during 1990-2010-s years, including military aggression of Russia against Georgia (2008) and Ukraine (2014-2020).

Authoress applies to commonly acknowledged position that Russia as a great state will always be in the circle of the USA interests. This approach is based on the status of Russia as a nuclear power state and a member of the UN Security Council, which, despite difficulties of its internal development, maintains impact upon international relations. However, it is Russia's influence on international relations that constitutes by reflecting imperial claims a threat to the world status quo, contrary to the position of the United States, and thus causes a line of rivalry between the parties.

The paper is tracing the process of accumulation contradictions in the US-Russian relations, which led from the partnership to the state of a new Cold War between the parties. It is deliberated the problematical character of the American administration's reaction to Russia's aggression against and Georgia (2008) and, in turn, the sharpness of the USA's reaction to the Russian-Ukrainian armed conflict in 2014. It Is noted that Ukrainian factor – according to rivalries of RF and the USA – had overcome the post-Soviet space, but acquired a civilization nature. So, an aid to Ukraine from the USA in this respect has got an objective character regarding not only American national interests, but Western liberal values and freedoms.

Keywords: *USA foreign policy strategy, Russia, rivalries*

УДК 343.32 (477)
DOI: 10.26693/ahpsxxi2019.01.138

КІБЕРБЕЗПЕКА: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ПЕРЕД УКРАЇНОЮ

Анатолій Худолій,
e-mail: toliy65@yahoo.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-8144-126X
Національний університет «Острозька академія»,
Україна, 35800, м. Острог, Рівненська обл., вул. Семінарська, 2

У статті розглянуто питання інформаційної безпеки України за останні кілька років, заходи здійснені урядом України і спрямовані на поліпшення її стану. Мета статті – висвітлити питання кіберзахисту України в світлі російської агресії проти України. Відсутність ґрунтовного законодавчого забезпечення кібербезпеки в Україні в умовах гібридної війни значно підвищує ризики руйнування національної системи. Проблема погіршується ще й тим фактом, що, сьогодні, в Україні відсутній єдиний центр координації роботи щодо законодавчого та нормативно-правового забезпечення ефективної системи кібербезпеки, яка б базувалась на комплексному реальному аналізі стану в зазначеній сфері, існуючих викликів, наявних і потенційних загроз, інтегрувалась в європейську та глобальну систему кібернетичної безпеки, мала б достатнє фінансове, організаційне, технічне та кадрове забезпечення. Автор розглядає основні документи, пов'язані з кібербезпекою в Україні, їхні сильні та слабкі сторони. Орієнтиром для створення законодавчої концептуальної основи у боротьбі з кіберзагрозами слугують документи прийняті СЄ та НАТО, які мають значно більше досвіду у кібернетичному протистоянні. Долучення України, її цивільних і військових органів до європейських і євроатлантичних ініціатив створює підґрунтя для цілеспрямованого процесу розвитку кібернетичної стратегії на державному та приватному рівнях.

Ключові слова*: кібербезпека, кіберзагрози, гібридна війна, кібератаки, Україна, інформаційна війна*

Вступ. Сучасний світ неможливо уявити без інформаційних технологій, однак такий стан речей має й протилежний бік, оскільки їх ефективно використовують для ведення інформаційних війн. Кіберпростір успішно використовує як держава, так і окремі громадяни, проте зворотній бік цифрових технологій несе руйнівну силу, загрозу та небезпеку як для суспільства, так і для держави загалом, про що свідчить досвід України у протистоянні із зовнішньою агресією.

Актуальність дослідження зумовлена швидким розвитком інформаційних технологій, які значною мірою визначають не лише розвиток сучасної держави, але й її існування. Цифрові технології наскільки широко використовуються в професійній сфері та повсякденному житті, що сьогодення неможливо уявити безе носіїв інформації, гаджетів тощо. Проте, попри позитив, такі технології несуть руйнівну силу, використання якої завдає вражаючої шкоди на різних рівнях функціонування держави, особливо коли держав в стані війни, як це ми спостерігаємо в Україні. Актуальність дослідження визначена не лише характером дослідження, але й власне відсутністю ґрунтовних досліджень, спрямованих на визначення лакун у кібербезпеці України, її цивільних і військових компонентах.

Мета дослідження полягає у висвітленні питання розвитку стратегії кібернетичної оборони України в світлі російської агресії проти України. Реалізація задекларованої мети передбачає низку питань, а саме:

– здійснити огляд сучасних досліджень проблеми кібербезпеки;

– розглянути офіційні документи, спрямовані на посилення кібернетичної безпеки України;

– здійснити аналіз шляхів розвитку кібербезпеки України з урахуванням останніх подій.

Аналіз останніх публікацій. Питанню кібербезпеки присвячені численні дослідження закордонних і порівняно невеликий відсоток досліджень вітчизняних науковців, які висвітлювали різні аспекти даного питання від безпекових особливостей інформаційних технологій і кіберзлочинів до інформаційних війн. Серед зарубіжних дослідників слід зазначити Р. Муді, Л. Стрельцова, Л. Керулуса, Е. Грінберга й інших.

Закордонні дослідники. Ребекка Муді[1] досить детально аналізує статистичні дані рейтингу країн світу з урахуванням низки факторів, безпосередньо пов'язаних з кібернетичною безпекою країни. Так Л. Стрельцов розглядає стан кібербезпеки в України упродовж 2015-2017 років, акцентуючи увагу на принципах кібербезпеки, суб'єктах, викликах та здобутках[2]. На жаль, стан кібербезпеки в Україні за останні два роки дещо змінився, проте окремі аспекти залишилися поза увагою науковця, дослідження якого було обмежене хронологічними межами. Л. Керулус[3] розглядає кібернетичну безпеку та стан її захисту та вразливості в контексті російської агресії, висвітлює особливості кібернетичної війни та деяких аспектів гібридної війни не теренах України, яка на передній лінії імперської політики Кремля. Е. Грінберг розглядає кібервтручання російських хакерів в Україні, від вимкнень світла до втручань у роботу багатьох секторів, від ЗМІ, фінансової сфери, транспорту, військової сфери до політичної та енергосистеми[4]. Західні дослідники та журналісти надають перевагу висвітленню кібервійни між Україною та Росією, точніше сказати, кібератакам російських хакерів проти цивільних і військових об'єктів України, оскільки Київ на даному етапі неспроможний завдати належного удару у відповідь.

Серед вітчизняних науковців немає єдиного підходу до аналізу актуальної проблеми – кібербезпеки України. Підходи варіюються від правових аспектів до стратегій силових відомств і військових ініціатив. Зокрема Ю. Семеній, С. Глущенко та О. Макаревич розглядають кібербезпеку України з точки зору законодавчого забезпечення, аналізу офіційних документів, зокрема стратегії кібернетичної безпеки, яка ґрунтується на законі про основні принципи кібербезпеки №2163-VIII від 5 жовтня 2017 року[5]. Практичні кроки втілення згадано стратегії залишилися поза увагою аналітиків. Низка експертів розграє кібербезпеки невіддільно від безпеки інформаційної та комунікаційної[6]. Досить збалансованим виявися аналіз рівня кібербезпеки України О. Янковського, який розглядає низку критеріїв оцінки ситуації з інформаційною безпекою, водночас доводячи, що застарілі підходи до вирішення проблеми сьогодення ситуацію не врятують, а слугують перепонами на шляху таких потрібних змін. І що найважливіше, відсутній системний зв'язок між владою, професійним товариством і бізнесом щодо питань кібербезпеки в Україні. Автор висловлює думку

[1] Moody, R. (2019, February 6). Which countries have the worst (and best) cybersecurity? *Comparitech*. Retrieved from https://www.comparitech.com/blog/vpn-privacy/cybersecurity-by-country/?fbclid=IwAR2vUYEilDvxl-ktToWiZohRygCw-q0q19IGSnKay-UbVbRbprB5P7jSfDg

[2] Streltsov, L. (2017). The System of Cybersecurity in Ukraine : Principles, Actors, Challenges, Accomplishments. *European Journal for Security Research*, *2* (2), 147-184. doi:10.1007/s41125-017-0020-x

[3] Cerulus, L. (2019, February 20). How Ukraine became a test bed for cyberweaponry. *Politico*. Retrieved from https://www.politico.eu/article/ukraine-cyber-war-frontline-russia-malware-attacks/

[4] Greenberg, A. (2017, June 20). *How an Entire Nation Became Russia's Test Lab for Cyberwar*. Retrieved from https://www.wired.com/story/russian-hackers-attack-ukraine/

[5] Semeniy, J., Glushchenko, S. & Makarevich, O. (2018, January 30). *Getting the Deal Through: Cybersecurity 2018*. Retrieved from https://www.asterslaw.com/press_center/publications/ getting_the_deal_through_cybersecurity_2018_ukraine/

[6] Кібербезпеку не треба відділяти від інформаційної та комунікаційної – експерт (2019, 12 грудня). Retrieved from https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2836639-kiberbezpeku-netreba-viddilati-vid-informacijnoi-ta-komunikacijnoi-ekspert.html

низки фахівців, які критично оцінюють глибоко укорінену проблему кількох рівнів[7]. П. Біленчук і В. Кулик аналізують питання кібербезпеки з точки зору теоретичних і практичних підходів, акцентуючи увагу на в важливих аспектах проблеми, висвітлюючи недоліки вітчизняних підходів[8]. Заслуговує уваги стаття колишнього посадовця В. Горбуліна, який неупереджено оцінює кібербезпеки країни в світлі оборонної стратегії та інформаційної війни[9].

Основна частина. Як Україна реагує на виклики в царині кібербезпеки? Згідно з дослідженням, здійсненим «Лабораторією Касперського» (ITU, CSIS) у 2019 р. Україна зайняла десяте місце з кінця списку шістдесяти кран світу за низкою параметрів, зокрема: відсоток інфікованих телефонів, відсоток інфікованих комп'ютерів, кількості зловмисних фінансових атак; відсоток атак кіберзлочинців, країни найкраще підготовлені до кібератак та країни з найсучаснішим законодавством. Позаду нас – лише Іран, Білорусь, Пакистан, Узбекистан, Індонезія тощо. Наші сусіди значно нас випередили. РФ – на 38 місці (60-е місце – найвище), Польща обійняла 40, Угорщина – на 41, а найвище місце (60) у Японії[10]. Це змушує замислитись проте, наскільки Україна готова захищати себе не лише на фізичному, але й інформаційному рівні і що для цього робить президент та уряд? Критичний стан інформаційної безпеки особливо гостро виявився на тлі російської агресії 2014 р., яка виявила всі критичні недоліки в інформаційній обороні країни.

Які ж зміни відбулися в політичній, економічній та військовій сферах у зв'язку з кібернетичними загрозами Україні? На жаль, в Україні відсутнє ґрунтовне законодавче забезпечення кібербезпеки в умовах гібридної війни, що значно підвищує ризики руйнування національної системи. Такий підхід ставить під сумнів участь українських складових забезпечення кібербезпеки на європейському та світовому рівнях. Проблема погіршується ще й тим фактом, що, сьогодні, в Україні відсутній єдиний центр координації роботи щодо законодавчого та нормативно-правового забезпечення ефективної системи кібербезпеки, яка б базувалась на комплексному аналізі реального стану речей в зазначеній сфері, існуючих викликів, наявних і потенційних загроз, інтегрувалась в європейську та глобальну систему кібернетичної безпеки, мала б достатнє фінансове, організаційне, технічне та кадрове забезпечення[11].

Концептуальну основу кібернетичної безпеки України складають закони України «Про основи національної безпеки», «Про інформацію», «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах», Конвенція Ради Європи про кіберзлочинність, стратегія кібербезпеки України та інші. Як не прикро визнавати, проте всі згадані закони України носять декларативний характер, а війна, що триває потребує практичного застосування, дієвого та рішучого.

Конвенція Ради Європи про кіберзлочинність (Будапештська Конвенція) (2001 р.) є найбільш вагомим і визнаним міжнародно-правовим документом у сфері боротьби з міжнародною та національною кіберзлочинністю. Україна не лише підписала його, але й ратифікувала його 10 березня 2006 р. Київ долучився до реалізації проекту Ради Європи та ЄС «Кіберзлочинність@Східне партнерство» в 2011 р., мета якого поля-

---

[7] Янковський, О. (2019, 14 вересня). Україні потрібна нова кіберстратегія. *Українська правда*. Retrieved from https://www.pravda.com.ua/columns/2019/09/14/7226291/

[8] Біленчук, П. & Кулик, В. (2018). Стратегія забезпечення кібербезпеки в гібридній війні. *Юридичний вісник України, 1/2,* 18-19.

[9] Горбулін, В. (2015, 20 лютого). У пошуках асиметричних відповідей: кіберпростір у гібридній війні. *Дзеркало тижня*. Retrieved from https://dt.ua/internal/u-poshukah-asimetrichnih-vidpovidey-kiberprostir-u-gibridniy-viyni-_.html

[10] Moody, R. (2019, February 6). Which countries have the worst (and best) cybersecurity? *Comparitech*. Retrieved from https://www.comparitech.com/blog/vpn-privacy/cybersecurity-by-country/?fbclid=IwAR2vUYEilDvxl-ktToWiZohRygCw-q0q19IGSnKay-UbVbRbprB5P7jSfDg

[11] Кольцов, М., Приходько, О. & Аушев, Є. (2017, грудень). *Пропозиції до політики щодо реформування сфери кібербезпеки в Україні.* Київ: ГО «Лабораторія законодавчих ініціатив», 4-5. Retrieved from https://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2017/10/Policy-Paper_Kiberbezpeka-1-1.pdf

гає в імплементації Будапештської конвенції, удосконалення національного законодавства в сфері боротьби з кіберзлочинністю та налагодження державно-приватного партнерства в цій сфері[12].

У вересні 2014 р. Верховна Рада України ратифікувала Угоду про Асоціацію між Україною та ЄС, Європейським Співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами[13]. Одна з вимог згаданої Угоди – наблизити українське законодавство до права ЄС. У статті 3 додатку XVII зазначено, що, згідно зі статтями 114, 124, 133 та 139 Глави 6 «Підприємницька діяльність, торгівля послугами та електронна торгівля» Україна на постійній основі впроваджуватиме чинне законодавство ЄС у свою національну систему. У всіх відповідних документах ЄС вказується, що реформа правового регулювання захисту персональних даних має пряме відношення до врегулювання питань кіберзахисту та забезпечення мережевої та інформаційної безпеки. Стало відомо, що апарат Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини готує неофіційні переклади документів щодо питання кібербезпеки в Україні і планує створювати Робочу групу з наближення українського законодавства до європейських стандартів сфері захисту персональних даних[14]. Важливість питання захисту персональних даних суттєво зросла після початку дії безвізового режиму. Слід зауважити, що існують елементарні заходи безпеки, які можуть забезпечити захист: 1) впровадження процесу управління персонального оновлення на всіх вузлах інфраструктури організації; 2) впровадження сегментації мережі (поділу мережі на різні сегменти); 3) створення, підтримка та тестування плану реагування на інциденти кібербезпеки; 4) впровадження процесу резервного копіювання даних (особливо на віддалений носій). Серед додаткових заходів безпеки слід здійснювати робочий процес моніторингу мережевих подій, впровадження обладнання з функцією IPS[15].

В Європі для всіх країн-членів ЄС була прийнята директива про загальні заходи безпеки мережевих та інформаційних систем у ЄС 2016/1148[16]. Директива зобов'язує держави-члени визначити об'єкт критичної інфраструктури в різних сферах.

У травні 2017 р. в українському парламенті розглядали законопроект № 2126а «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України». Цей факт і зміст самого документа свідчить про актуальність питання кібербезпеки для країни. На жаль, стан кібернетичної безпеки в Україні, заходи протидії інформаційним загрозам свідчать про незадовільний стан вирішення проблеми, а всі ті заходи, що відбуваються не мають цілісного та комплексного підходу. Підтвердженням висловленої думки може слугувати кібератака 27 червня 2017 р., коли комп'ютерний вірус «Ransom:win32/Petya» вразив приватний і державний сектори української економіки, зокрема банки, аеропорти, державну залізничну компанію, телекомпанії, мережеві супермаркети, енергетичні компанії, державні фіскальні служби, органи державної влади та місцевого самоврядування[17]. Вірус зашкодив приватним і державним компаніям інших країн, проте найбі-

---

[12] Кіберзлочинність@Східне партнерство III: публічне / приватне співробітництво (Вірменія, Азербайджан, Білорусь, Грузія, Республіка Молдова, Україна). (2016, April). Retrieved from https://rm.coe.int/168065102e

[13] Верховна Рада України. (2014). *Закон України Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1678-18

[14] Красний, А., Зимарин, А., Мягка, І. & Полєтаєва, М. (2018, 10 травня). *Безпека в мережі: як Україна регулюватиме кіберпростір*. Retrieved from https://mind.ua/openmind/20184620-bezpeka-v-merezhi-yak-ukrayina-regulyuvatime-kiberprostir

[15] Ibidem.

[16] Верховна Рада України. (2016). *Директива Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2016/1148 від 6 липня 2016 року про заходи для високого спільного рівня безпеки мережевих та інформаційних систем на території Союзу*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_013-16

[17] Грабовий, А. (2017). Закон про кібербезпеку та стратегія кібербезпеки України. *Юрист & Закон, 26*. Retrieved from http://uz. ligazakon.ua/ua/magazine_article/%20EA010553

льшої шкоди було завдано Україні, яка була і залишається вразливою перед лицем зовнішніх інформаційних загроз. Причиною стала відсутність відповідного програмного забезпечення, відповідних підрозділів і державної стратегії, розробленої та спрямованої на захист як громадянина, так і держави.

Слід зауважити, що проект закону має значні недоліки та дублює вже діюче положення Стратегії кібербезпеки України, затвердженої Указом президента України (від 15 березня 2016 р.) № 96. Недоліком законопроекту в тому, що не визначено єдиного органу, який здійснює керівництво суб'єктами кібербезпеки у мирний час, оскільки РНБ, МО України та Генеральний штаб ЗС України відповідають за оперативне управління у відповідний період. А без єдиного органу неможливо адекватно реагувати на кібернетичні загрози. У жовтні 2017 р. Верховна Рада ухвалила закон «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України», який набрав чинності 9 травня 2017 р. В документі визначено основи забезпечення захисту національних інтересів України в кібернетичному просторі, повноваження державних органів влади, принципи координації їхньої діяльності задля кібернетичної безпеки. Проте захистити всіх користувачів нереально, тому, як зазначають фахівці, слід визначити пріоритети та способи захисту від кібератак[18]. Зрозуміло, що прийняті закони потребують уточнень, додаткових положень, визначеного чіткого алгоритму дій у тій або іншій ситуації.

Питання кібернетичних загроз є пріоритетом для Збройних Сил кожної держави. Підтвердженням висловленої думки є зустріч глав держав та голів урядів країнчленів НАТО, що відбулася в 2016 році у Варшаві, і на якій було вперше підписано Договір між ЄС та НАТО про співробітництво у сфері безпеки, зокрема в питаннях гібридних війн і кібератак. Було визначено кілька пріоритетних сфер діяльності,зокрема: 1) протистояння гібридним загрозам; 2) оперативне реагування та співробітництво в військово-морській сфері; 3) кібербезпека і оборона; 4) можливості захисту, оборонні промисловість та відповідні наукові дослідження; 5) тренування та узгодження дій партнерів[19].

Упродовж останніх років кібернетична безпека стала пріоритетним напрямком розвитку сучасної армії. Активна гібридна війна, яка супроводжує фізичну фазу воєнних дій, змушує українських військових активізувати зусилля в цьому напрямі. Агресор активно використовує кіберпростір не лише проти України, але й проти інших держав. Пригадаймо втручання Росії у вибори президента США, кібератаки проти балтійських держав, використання фейкових новин і відвертої пропаганди, численні кібератаки 2014-2019 рр. Основна мета РФ щодо України – розхитування ситуації в країні, створення хаосу та паніки як основи для захисту власних інтересів, політичних, економічних, безпекових, іміджевих тощо.

Гібридна війна (як новий тип війни) є прихованим способом ведення воєнних дій під прикриттям незаконних збройних формувань, так і одночасне використання широкого спектра політичних, економічних (енергетичних і торговельно-економічних), а також інформаційно-пропагандистських заходів, які її супроводжують упродовж усього періоду воєнних дій. За таких умов країна-агресор зазвичай залишається публічно-непричетною до розпаленого конфлікту та здійснює приховані військові операції[20]. Зразком широкомасштабної розвідувальної кібероперації стала операція під назвою BugDrop, мета якої полягала в тому, щоб отримати віддалений доступ до пер-

[18] Стан кібербезпеки в Україні. Кібербезпека в інформаційному суспільстві. (2019). *Інформаційно-аналітичний дайджест, 1*, 4.

[19] EU. General Secretariat of the Council. (2016, July 8). *Joint declaration by the President of the European Council, Donald Tusk, the President of the European Commission, Jean-Claude Juncker, and the Secretary General of NATO, Jens Stoltenberg, Warsaw*. Retrieved from https://www.consilium.europa.eu/media/21481/nato-eu-declaration-8-july-en-final.pdf

[20] Міністерство оборони України. (2018, 7 травня). *Кібербезпека як важлива складова всієї системи захисту держави*. Retrieved from http://www.mil.gov.ua/ukbs/kiberbezpeka-yak-vazhliva-skladova-vsiei-sistemi-zahistu-derzhavi.html

сональних комп'ютерів та інших гаджетів працівників різних структур, унаслідок чого персональні дані та паролі працівників об'єктів критичної інфраструктури, ЗМІ та наукових установ викрадалися й використовувалися.

Упродовж 2018 року Росія здійснила 190 провокацій з метою дестабілізувати українське суспільство. Таку кількість провокацій зафіксувало Міністерство з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб в Україні[21]. У 2019 році російська влада додатково виділила своїм спецслужбам 350 млн. доларів для реалізації підривної діяльності в Україні. Кошти будуть спрямовані на оплату фейкових новин, підкуп, організацію провокацій, протестів, внутрішньополітичного тиску на керівництво країни, а також для підготовки кібератак[22]. Наведені факти свідчать про те що Росія від агресії не відмовилась, а навпаки нарощує темпи, щоб контролювати Україну в інформаційному просторі і Україна суттєво програє інформаційну війну.

Кроком у розвитку кібербезпеки став Закон України про національну безпеку України, прийнятий в червні 2018 р. Стаття 31 Закону присвячена стратегії кібербезпеки України. В ній зазначено, що згаданий документ є документом довгострокового планування, в якому визначено пріоритети національних інтересів держави у сфері кібербезпеки[23]. На жаль, викладено загальні положення, без конкретних заходів, доповнень тощо. Це свідчить про недооцінку важливості даного питання в сфері безпеки та оборони України, наслідком чого стають збоїв роботі державних органів влади, приватного бізнесу тощо. На численні кібератаки з боку РФ Україна слабко реагує.

Попри повільну реакцію керівництва країни та силових відомств спостерігаємо перші кроки в напрямку поліпшення. Так Міністерство Оборони України підтримало проект НАТО, спрямований на підготовку фахівців у сфері кібербезпеки. Зокрема, фахівці Альянсу розробили програму «Розширення освіти у сфері оборони» (DEEP), до якої долучилися не лише країни-члени НАТО, але й партнери, серед яких Україна. До проекту залучено дванадцять країн, значна частина яких з колишнього СНД. За умовами програми, експерти з союзних країн відвідали Житомирський військовий інститут імені Сергія Корольова з 24 по 28 вересня 2018 р., де провели заняття згаданого курсу з кібербезпеки. Курс викладали з урахуванням військового контексту з урахуванням досвіду канадської, польської та ірландської військових академій[24]. В програмі передбачено національну специфіку країни. Українські військові ознайомилися з різними засобами та практиками кібернетичної безпеки, здобули міжнародний досвід.

16 жовтня 2019 р. в Києві відбувся другий міжнародний Форум «Кібербезпека – найбільша проблема цифрової економіки» та перша Національна виставка «Кібербезпека 2019» (за підтримки РНБО України), яка засвідчила не лише інтерес до даного питання, але й підняла низку проблем, що існують і які слід терміново вирішувати, серед яких: надійність кібербезпеки в Україні; можливі кіберзагрози; уроки, які винесли влада та бізнес після масштабних кібератак; приватно-державні ініціативи, спрямовані на прискорення формування безпечного кіберпростору країни[25]. Учасники обговорили ключові теми, серед яких – кібербезпека у політиці, технологіях, освіті. Були напрацьовані пропозиції та рекомендації для президента України, уряду та парламенту.

---

[21] Російська агресія у кіберпросторі: за минулий рік Кремль здійснив майже 200 провокацій (2019). Retrieved from https://24tv.ua/rosiyska_agresiya_u_kiberprostori_za_minuliy_rik_kreml_zdiysniv_mayzhe_200_provokatsiy_n1101233?utm_source=rss

[22] Кібервійна проти України. Кібербезпека в інформаційному суспільстві. (2019). *Інформаційно-аналітичний дайджест, 1*, 7.

[23] Верховна Рада України. (2018). *Закон України Про національну безпеку України*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#n355

[24] NATO. (2018, October 29). *Enhancing cybersecurity in Ukraine*. Retrieved from https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_159840.htm?selectedLocale= en

[25] Форум: Кібербезпека – найбільша проблема цифрової економіки (2019, 16 жовтня). Retrieved from https://cybersecurity.ciseventsgroup.com/

Висновки. Впровадження відповідних законів щодо кібербезпеки – лише перші кроки українських посадовців, які, на превеликий жаль, неспроможні ліквідувати значне відставання України не лише в технічному плані та кадровому забезпеченні, але й на рівні усвідомлення проблеми державної ваги. Інформаційна війна триває, проте, на даному етапі, Україна її програє.

REFERENCES

Bilenchuk, P. & Kulyk, V. (2018). Stratehiia zabezpechennia kiberbezpeky v hibrydnii viini [Strategy of providing cybersecurity in a hybrid war]. *Yurydychnyi visnyk Ukrainy, 1/2*, 18-19. [in Ukrainian]

Cerulus, L. (2019, February 20). How Ukraine became a test bed for cyberweaponry. *Politico*. Retrieved from https://www.politico.eu/article/ukraine-cyber-war-frontline-russia-malware-attacks/ [in English]

EU. General Secretariat of the Council. (2016, July 8). *Joint declaration by the President of the European Council, Donald Tusk, the President of the European Commission, Jean-Claude Juncker, and the Secretary General of NATO, Jens Stoltenberg, Warsaw*. Retrieved from https://www.consilium.europa.eu/media/21481/nato-eu-declaration-8-july-en-final.pdf [in English]

Forum. Kiberbezpeka – naibilsha problema tsyfrovoi ekonomiky. (2019, 16 zhovtnia). [Cyber security is the biggest problem of a digital economy]. Retrieved from https://cybersecurity.ciseventsgroup.com/ [in Ukrainian]

Greenberg, A. (2017, June 20). *How an Entire Nation Became Russia's Test Lab for Cyberwar*. Retrieved from https://www.wired.com/story/russian-hackers-attack-ukraine/ [in English]

Horbulin, V. (2015, 20 liutoho). U poshukakh asymetrychnykh vidpovidei: kiberprostir u hibrydnii viini. [Searching for asymmetric responses: cyberspace in a hybrid war]. *Dzerkalo tyzhnia*. Retrieved from https://dt.ua/internal/u-poshukah-asimetrichnih-vidpovidey-kiberprostir-u-gibridniy-viyni-_.html [in Ukrainian]

Hrabovyi, A. (2017). Zakon pro kiberbezpeku ta stratehiia kiberbezpeky Ukrainy [The Law about cybersecurity and a strategy of cybersecurity of Ukraine]. *Yuryst & Zakon, 26*. Retrieved from http://uz. ligazakon.ua/ua/magazine_article/%20EA010553 [in Ukrainian]

Kiberbezpeku ne treba viddiliaty vid informatsiinoi ta komunikatsiinoi. (2019, 12 hrudnia). [Cyber security shouldn't be separated from information and communicative security]. Retrieved from https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2836639-kiberbezpeku-ne-treba-viddilati-vid-informacijnoi-ta-komunikacijnoi-ekspert.html [in Ukrainian]

Kiberviina proty Ukrainy. Kiberbezpeka v informatsiinomu suspilstvi. (2019). [Cyber war against Ukraine. Cybersecurity in the information society]. *Informatsiino-analitychnyi daidzhest, 1*, 6-7. [in Ukrainian]

Kiberzlochynnist@Skhidne partnerstvo III: publichne/pryvatne spivrobitnytstvo (Virmeniia, Azerbaidzhan, Bilorus, Hruziia, Respublika Moldova, Ukraina). (2016, April). [Cyber crimes and the Eastern Partnership III: public/private cooperation]. Retrieved from https://rm.coe.int/168065102e [in Ukrainian]

Koltsov, M., Prykhodko, O. & Aushev, Ye. (2017, hruden). *Propozytsii do polityky shchodo reformuvannia sfery kiberbezpeky v Ukraini* [Proposition to politics regarding reforming the sphere of cybersecurity in Ukraine]. Kyiv: HO «Laboratoriia zakonodavchykh initsiatyv». Retrieved from https://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2017/10/Policy-Paper_Kiberbezpeka-1-1.pdf [in Ukrainian]

Krasnyi, A., Zymaryn, A., Miahka, I. & Polietaieva, M. (2018, 10 travnia). *Bezpeka v merezhi: yak Ukraina rehuliuvatyme kiberprostir*. [Security in the net: how Ukraine is going to regulate cyber space]. Retrieved from https://mind.ua/openmind/20184620-bezpeka-v-merezhi-yak-ukrayina-regulyuvatime-kiberprostir [in Ukrainian]

Ministerstvo oborony Ukrainy. (2018, 7 travnia). *Kiberbezpeka iak vazhlyva skladova vsiiei systemy zakhystu derzhavy*. [Cybersecurity as an important component of the whole system of a state defense]. Retrieved from http://www.mil.gov.ua/ukbs/kiberbezpeka-yak-vazhliva-skladova-vsiei-sistemi-zahistu-derzhavi.html [in Ukrainian]

Moody, R. (2019, February 6). Which countries have the worst (and best) cybersecurity? *Comparitech*. Retrieved from https://www.comparitech.com/blog/vpn-privacy/cybersecurity-by-country/?fbclid=IwAR2vUYEilDvxl-ktToWiZ0hRygCw-q0q19IGSnKay-UbVbRbprB5P7jSfDg [in English]

NATO. (2018, October 29). *Enhancing cybersecurity in Ukraine*. Retrieved from https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_159840.htm?selectedLocale= en [in English]

Rosiiska ahresiia u kiberprostori: za mynulyi rik kreml zdiisnyv maizhe 200 provokatsii. (2019). [Russian aggression in cyberspace: during last year the Kremlin organized almost 200 provocations]. Retrieved from https://24tv.ua/rosiyska_agresiya_u_kiberprostori_za_minuliy_rik_kreml_ zdiysniv_mayzhe_200_provokatsiy_n1101233?utm_source=rss [in Ukrainian]

Semeniy, J., Glushchenko, S. & Makarevich, O. (2018, January 30). *Getting the Deal Through: Cybersecurity 2018*. Retrieved from https://www.asterslaw.com/press_center/publications/getting_the_deal_through_cybersecurity_2018_ukraine/ [in English]

Stan kiberbezpeky v Ukraini. Kiberbezpeka v informatsiinomu suspilstvi. (2019). [State of cybersecurity in Ukraine. Cybersecurity in information society]. *Informatsiino-analitychnyi daidzhest, 1*, 4-5. [in Ukrainian]

Streltsov, L. (2017). The System of Cybersecurity in Ukraine : Principles, Actors, Challenges, Accomplishments. *European Journal for Security Research*, *2*(2), 147-184. doi:10.1007/s41125-017-0020-x [in English]

Verkhovna rada Ukrainy. (2014). *Zakon Ukrainy Pro ratyfikatsiiu Uhody pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym Spivtovarystvom z atomnoi enerhii i ikhnimy derzhavamy-chlenamy* [Law of Ukraine «About the Ratification of the Treaty of the Association between Ukraine and the European Union, European Community on Nuclear Energy and their State-members»]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1678-18 [in Ukrainian]

Verkhovna rada Ukrainy. (2016). *Dyrektyva Yevropeiskoho Parlamentu i Rady (YeS) 2016/1148 vid 6 lypnia 2016 roku pro zakhody dlia vysokoho spilnoho rivnia bezpeky merezhevykh ta informatsiinykh system na terytorii Soiuzu* [A Directive of the European Parliament and a Council of the EU about measures for a high level of common security of a net and information systems on the territory of the European Union]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_013-16 [in Ukrainian]

Verkhovna rada Ukrainy. (2018). *Zakon Ukrainy Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy*. [Law of Ukraine «About the national security of Ukraine»]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#n355 [in Ukrainian]

Yankovskyi, O. (2019, 14 veresnia). Ukraini potribna nova kiberstratehiia [Ukraine needs a new cyberstrategy]. *Ukrainska pravda*. Retrieved from https://www.pravda.com.ua/columns/2019/09/14/7226291/ [in Ukrainian]

Anatoliy Khudoliy,
National University of Ostroh Academy, Ostroh, Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-8144-126X

Cybersecurity: modern challenges of Ukraine

The article deals with information technologies, especially their application as war instruments. Cyber space, used by a state and its people, has a reverse side of it which is of a ruinous character, a threat and a danger for existence of a state, its functioning and survival. Ukraine is one of the countries which are suffering from cyber threats and danger is posed by its close neighbor – the Russian Federation.

The purpose of the article is to highlight the issue of cybernetic defense of Ukraine in the light of the Russian information threat. The author has observed and analyzed the researches related to the topic of the article. Along with it he tried to answer the question about the measures taken by Ukrainian Government and Ukrainian state bodies in order to get ready to confront an information aggression and cybernetic attacks organized and launched against Ukraine, its state and private companies. The author draws attention to documents officially accepted by state bodies which lay the foundation for effective strategy in order to suppress cyber attack launched against Ukraine. He also managed to analyze cyber strategy of Ukrainian state bodies developed to protect Ukraine from modern style information war.

As a matter of fact Ukraine is quite sensitive to cybernetic attacks. According to the research conducted by «Kaspersky Laboratory» (ITU, CSIS) in 2019, Ukraine ranged tenth from the bottom in the list of sixty countries. Certain criteria were applied for arrangement of the list. Among them: a percentage of virus infected phones, a percentage

of virus infected computers, a number of malware financial attacks, a percentage of attacks of cyber criminals, countries best prepared for cybernetic attacks and countries with up to date laws. Unfortunately, Ukraine is behind many countries, even the neighboring ones, such as Russia, Poland, and Hungary. This fact pushes to think about the level of readiness to protect itself not only on physical, but also on information level and whether the President and the Government of Ukraine do their utmost to make the country strong enough.

Cybernetic security is a hot issue not only in a civil sphere, but also in the sphere of military activity. And the cybernetic attack launched by aggressor have made Ukrainian militaries take measures to protect the country, strengthen cyber security and defense. And the standards set by NATO countries serve as a target to pursue in the near future.

Hybrid war is one of the wars waged against Ukraine by the Russia Federation. It is a hidden style of war which combines a wide range of means such as political, economic, information and propaganda that accompany it for the whole period of war actions. So, to survive Ukraine has to change not only its military planning, but also information protection, improving security standards and taking protection measures in order to secure the state bodies and the people from cyber attacks, malware and the flow of dirty waters of propaganda, hatred and lies.

***Keywords**: cyber security, malware, hybrid war, cyber attacks, Ukraine, information war*

УДК 327.8 (620 : 5) «21»
DOI: 10.26693/ahpsxxi2019.01.147

УЧАСТЬ АРАБСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ ЄГИПЕТ У ПРОТИДІЇ ТЕРОРИЗМУ НА БЛИЗЬКОМУ СХОДІ ЗА ПРЕЗИДЕНТСТВА А. Ф. АС-СІСІ

Ірина Тихоненко,
e-mail: irinavi2202@gmail.com
ORCID https://orcid.org/0000-0002-7716-085X
Чорноморський національний університет імені Петра Могили,
Україна, 54003, м. Миколаїв, вул. 68 Десантників, 10

Юлія Христодорова,
e-mail: juliannaaa96@gmail.com
ORCID https://orcid.org/0000-0002-7716-3014
Чорноморський національний університет імені Петра Могили,
Україна, 54003, м. Миколаїв, вул. 68 Десантників, 10

У статті здійснено спробу аналізу участі Єгипту в протидії тероризму на Близькому Сході, що визначено одним із пріоритетів зовнішньополітичної стратегії держави за президентства А. Ф. ас-Сісі. Виявлено, що зовнішня політика Єгипту детермінується проблемами внутрішньополітичного розвитку після подій «Арабської весни». У протидії тероризму у регіоні Єгипет долучається до міждержавного співробітництва, бере участь у спільних військових навчаннях, антитерористичних операціях. Зокрема, заручившись підтримкою впливових країн в регіоні (Арабські Емірати та Саудівська Аравія) намагається посилити свій авторитет на Близькому Сході.

Ключові слова: *Єгипет, Саудівська Аравія, Близький Схід, регіональна безпека, тероризм*

Постановка проблеми. Близькосхідний регіон є зоною конфліктогенності у системі міжнародних відносин, яка впливає на формування зовнішньополітичного курсу та пріоритетів як регіональних, так і позарегіональних акторів. Винятком не є й Арабська Республіка Єгипет (АРЄ), яка протягом декількох століть виконувала важливу функцію культурного і політичного синтезу між ісламом і християнством, арабським світом і Європою, Африкою і Азією, а останнім часом у зв’язку із «Арабською весною» стала певним каталізатором змін у регіоні. Тому, після подій «Арабської весни», відновлення балансу у регіоні та збереження статусу впливової держави є пріоритетом для Єгипту на сучасному етапі. Підтвердженням чого є заяви президента Єгипту А. Ф. ас-Сісі щодо відновлення держави та її інститутів, яке має сприяти зменшенню терористичної загрози, фрагментації держав регіону з етнічних чи сектантських причин, на чому він наголосив у січні 2020 році на зустрічі з Президентом Європейської Ради Ш. Мішелем[1]. Тому, протидія терористичній загрозі та стримування низки терористичних організацій, що діють на території держав Близького Сходу є одним із пріоритетів єгипетської політики.

Ступінь наукової розробки проблеми. Близькосхідний регіон є об’єктом дослідження низки науковців одне із центральних місць у якому посідає аналіз зовнішньополітичної стратегії Єгипту. Серед українських фахівців дослідженням зовніш-

[1] State Information Service. (2020). *Sisi: Egypt eyes further EU cooperation against illegal migration, terrorism*. Retrieved from http://www.sis.gov.eg/Story/143354/Sisi-Egypt-eyes-further-EU-cooperation-against-illegal-migration%2C-terrorism?lang=en-us

ньої політики Єгипту займаються П.В. Бовсунівський[2], В.В. Петренко та В.Й. Разіцький[3], Л.Л. Кияниця[4].

Серед російських дослідників, які вивчають регіональний рівень зовнішньої політики Єгипту є праці А.В. Калашникової[5] та О.О. Пойди[6].

Західні фахівці-міжнародники – британський дослідник Дж. Браун[7] та американський дослідник Б. Барфі[8] – приділяють значну увагу релігії та релігійним угрупуванням в Єгипті, а також їх терористичній складовій.

Професор політології та директор Центру міжнародних досліджень в Каїрському університеті М. Камаль відзначає роль близькосхідної політики АРЄ як для держави, так і для регіону в цілому[9].

Мета статті полягає у аналізі участі Арабської Республіки Єгипет у протидії терористичній загрозі на Близькому Сході на сучасному етапі, зокрема, охарактеризувавши близькосхідний вектор зовнішньополітичної стратегії Єгипту за президентства А. Ф. ас-Сісі, регіональну конфліктогенність та діяльність Єгипту у боротьбі із терористичною загрозою у регіону.

Сучасний Близький Схід зі збільшенням його геостратегічного та геоекономічного значення, а також дестабілізуючими процесами в контексті так званої «Арабської весни» можна вважати найбільш конфліктогенною зоною світового простору. Цей регіон, який все частіше у вітчизняній і зарубіжній науковій літературі називають Великим Близьким Сходом, включаючи в нього території, що тягнуться від Афганістану на сході до Марокко на заході, і від Ірану на півночі до Ємену на півдні, є постійним джерелом загроз міжнародній безпеці, таких як тероризм, розповсюдження зброї масового знищення (ЗМЗ), збройних регіональних та внутрішньодержавних конфліктів[10].

Вважається, що територія Близького Сходу розташована в основному в Південно-Західній Азії і Північно-Східній Африці, але при цьому існують підходи за якими частина регіону розташована в Європі (територія Туреччини). Зокрема, до поняття «Близький Схід» входять території навколо південних і східних берегів Середземного моря, що простягаються від Марокко до Аравійського півострова і Ірану, і навіть іноді включаються сусідні землі. Як правило, Схід ділиться на три регіони: Близький, Середній і Далекий Схід[11].

---

[2] Бовсунівський, П.В. (2010). Зовнішня політика Єгипту: балансування в боротьбі за регіональне лідерство. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*, *48,* 461-469.

[3] Петренко, В.В., Разіцький, В.Й. (2014). Особливості правління «Братів-мусульман» *в* Єгипті *та* причини їхньої поразки. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Філософія. Політологія, 2,* 6-49.

[4] Кияниця, Л.Л. (2015). Трансформація регіональної політики Єгипту в контексті «арабської весни». *Міжнародні відносини Серія «Політичні науки»*. Retrieved from http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/viewFile/2486/2217

[5] Калашникова, А.В. (2014). Влияние социально-экономических факторов на внешнеполитическую стратегию Египта в период политической нестабильности. *Вестник РГГУ. Серия: Политология. История. Международные отношения, 7,* 256-264.

[6] Пойда, А.А. (2018). Исторические детерминанты внешней политики Арабской Республики Египет. *Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Всеобщая история*, *2,* 192-200.

[7] Brown, J. (2011). *Salafis and Sufis in Egypt's.* Retrieved from https://carnegieendowment.org/2011/12/20/salafis-and-sufis-in-egypt-pub-46278

[8] Barfi, B. (2018). *Egypt's New Realism: Challenges Under Sisi.* Washington: Washington Institute for Near East Policy, 98.

[9] Kamal, M. (2018). The Middle East According to Egypt. *The Cairo Review of Global Affairs, 29,* 70-77. Retrieved from https://www.thecairoreview.com/essays/the-middle-east-according-to-egypt/

[10] Абалян, А.И. (2013). Анализ основных источников конфликтов в Ближневосточном регионе. *Политическая экспертиза: ПОЛИТЭКС*, *2,* 71-79.

[11] East. (1991). In The New Encyclopedia Britannica (p. 1044). Ottawa: Menage, 8.

Треба відзначити, що саме адміністрація США зробила значний внесок в розширення трактування кордонів регіону. Так в ході саміту «Великої вісімки» в 2004 р. президент США Дж. Буш ввів в політичний лексикон новий термін – «Великий Близький Схід» (Greater Middle East). Цим терміном було позначено величезні території: арабські країни, держави Центральної Азії та Південного Кавказу, Туреччини, Ірану, Афганістану і Пакистану[12].

Такі різнобічні підходи до визначення Близькосхідного регіону виправдовуються взаємозалежністю та залученістю до регіональних процесів, які здебільшого мають конфліктне підґрунтя, низки держав. Унікальність географічного розташування Єгипту, геополітичного значення та статус одного з центрів ісламського світу дозволяє єгипетському керівництву реалізовувати багатовекторну зовнішню політику. Проте, серед геополітичних переваг вирізняється контроль над Синайський півостровом, а також привілейованість Близькосхідного регіону.

Зовнішня політика Єгипту за останні три десятиліття була спрямована на вирішення двох основних завдань: як стримати амбіції Ізраїлю і як вирішити палестинську проблему, яка є ядром близькосхідної кризи. Це завдання є досить складним через низку факторів: від структурних особливостей конфлікту до розбіжностей у засобах реалізації політики арабськими державами і підходами до проблеми[13]. У свою чергу, проблема близькосхідного врегулювання, яку можна розглядати як у вузькому (арабо-ізраїльське протистояння) так і широкому (конфлікти, що детермінують регіональну нестабільність) сенсах все більше пов'язана із терористичною загрозою.

Після приходу до влади у Єгипті А. Ф. ас-Сісі були внесені певні корективи у зовнішньополітичну стратегію держави. Зокрема, у інавгураційній промові 2014 року президент АРЄ заявив, що Єгипет прагне встановити владу і прагне захистити мир, а не агресію; відстоюючи справедливість, прагне викорінити тероризм і поширити натомість безпеку як в країні, так і в регіоні[14].

Ас-Сісі також відзначає, що Єгипет увійде в історію як захисник арабської нації та ісламу. «Головне завадити іншим виконувати схеми, заплановані проти безпеки та територіальної цілісності, і захистити іслам як релігію від того, щоб її асоціювали з насильством та тероризмом. Нехай буде відомо, що відносини з нашими братами в арабському світі перевищують економічну вигоду, військове співробітництво та координацію безпеки», – зазначив президент Єгипту[15].

Протидія тероризму стала пріоритетом зовнішньої політики офіційного Каїру. А. Ф. ас-Сісі заявив, що неможливо передбачити майбутнє регіонального порядку без остаточного та всебічного протистояння тероризму. Він пов'язує підйом терористичних організацій з дезінтеграцією та нестабільністю державних інститутів в арабському регіоні, і те, що він назвав систематичними спробами перетягнути регіон у «руйнівний вакуум». Він також підкреслив важливість вирішення палестинського питання через справедливе, всеосяжне та остаточне врегулювання на основі дводержавних рамок. А. Ф. ас-Сісі вважає, що врегулювання палестинського питання усуне головний привід, який терористи використовують для виправдання своїх злочинів[16].

Тому, важливим чинником, що дозволить викорінити тероризм як загрозу стабільності на Близькому Сході є розбудова стабільних державотворчих процесів у дер-

---

[12] Евсеев, В.В. (2013). Концепция «Большой Ближний Восток» под углом национальной безопасности. *Национальная безопасность, 4 (27)*, 621.

[13] Пойда, А.А. (2018). Указ. раб., 193.

[14] State Information Services. (2014, June 14). *Statement by President Abdel Fattah El Sisi at ceremony marking his inauguration*. Retrieved from http://www.sis.gov.eg/Story/78371/Statement-by-H.E.President-Abdel-Fattah-El-Sisi-at-the-ceremony-marking-his-inauguration-at-Qasr-el-Qubba-Palace-(June-8%2c-2014)?lang=en-us

[15] State Information Services Egypt. (2014, June 30). *Speech of H.E.President Abdel fattah al-Sisi on the First Anniversary of the June 30 Revolution Monday*. Retrieved from http://www.sis.gov.eg/Story/78609/Speech-of-H.E.President-Abdel-fattah-al-Sisi-on-the-First-Anniversary-of-the-June-30-Revolution-Monday%2C-June-30%2C-2014?lang=en-us

[16] Kamal, M. (2018). Op. cit., 74.

жавах регіону та подолання криз і конфліктів, які вже мають місце і до яких залучені терористичні угрупування. У свою чергу, дії Єгипту у протидії тероризму, відновленню державотворчих процесів розгортаються як на двосторонній міждержавній основі, так у межах міжнародних організацій.

Єгипет як член ООН відіграє значну роль у підтримці міжнародного миру та безпеки, сприяючи посиленню міжнародних дій для досягнення колективної безпеки та відстоювання цілей, закріплених у Цілях та принципах ООН. Тому, офіційний Каїр є активним учасником миротворчих операцій ООН. Перший внесок Єгипту в підтримку миру ООН відбувся у 1960 р. в Конго. З того часу Єгипет зробив внесок у 37 місій ООН з понад 30 000 миротворців, розміщених у 24 країнах Африки, Азії, Латинської Америки та Європи[17].

Немає сумнівів, що арабський регіон є більш вразливим до терористичної загрози та загострення конфліктів. Збереження сили держави та реформи є основним пріоритетом зовнішньої політики Єгипту в арабському регіоні. На думку Єгипту, кризи в Сирії та Ємені не мають іншого варіанту врегулювання, крім відновлення національної держави, збереження її суверенітету та цілісності її інституцій, досягнення законних прагнень своїх громадян. Єгипет стоїть на підтримці політичного рішення, яке проводить Організація Об'єднаних Націй у цих двох країнах, і відкидає будь-яку експлуатацію криз в Сирії та Ємені як засіб досягнення регіональних амбіцій та втручання терористичних та екстремістських організацій[18].

Єгипет віддає пріоритет налагодженню партнерства з країнами Арабської затоки, зокрема Саудівською Аравією та Об'єднаними Арабськими Еміратами. Ас-Сісі наголосив, що безпека Арабської затоки є невід'ємною частиною безпеки Єгипту, а загрози безпеці Перської затоки є пріоритетними для подолання для Єгипту. Він також охарактеризував відносини з Саудівською Аравією та Об'єднаними Арабськими Еміратами як «глибокі та стратегічні», що входять до національних інтересів трьох країн та безпеці в цілому. Ас-Сісі кілька разів стверджував, що Саудівська Аравія та Єгипет – це два крила національної безпеки арабської держави[19].

У 2015 р. Єгипет приєднався до «Ісламської антитерористичної коаліції» ініційованої саме Саудівською Аравією. Коаліція з 34 переважно мусульманських країн створена для координації боротьби з терористичними організаціями. Держави співпрацюють разом з метою протидії будь-якій терористичній організації, а не лише «Ісламській державі» у країнах, включаючи Ірак, Сирію, Лівію, Єгипет та Афганістан[20].

Тому, Каїр активно бере участь у регіональному співробітництві щодо протидії тероризму. У 2016 р. Єгипет взяв участь у навчанні «Грім Півночі», яке передбачає участь наземних, повітряних та військово-морських сил. Збройні сили з 20 країн розпочали маневри на північному сході Саудівської Аравії, які офіційне агентство Саудівської преси (SPA) назвало одним із найбільших військових навчань у світі. Головною метою навчань було покращити підготовку у відповідь на загрозу, яку представляють терористичні групи[21].

Варто наголосити, що з огляду на внутрішньополітичну ситуацію і питання участі Єгипту у регіональних конфліктах, Каїр мав дещо обмежений або вибірковий підхід

[17] State Information Service. (n.d.). *Egypt and Peacekeeping*. Retrieved from http://www.sis.gov.eg/section/0/8332?lang=en-us

[18] State Information Service. (n.d.). *Egypt's foreign policy towards Arab crises.* Retrieved from http://www.sis.gov.eg/section/7302/9413?lang=en-us

[19] Косач, Г.Г. (2015). Эволюция внешней политики Саудовской Аравии после«Арабской весны». *Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского, 3,* 53.

[20] Saudi Arabia forms Muslim 'anti-terrorism' coalition. (2015, December 15). *Al Jazeera*. Retrieved from https://www.aljazeera.com/news/2015/12/saudi-arabia-forms-muslim-anti-terrorism-coalition-151215035914865.html

[21] Saudis conduct military exercises with 20 states. (2016, February 28). *Al Jazeera*. Retrieved from https://www.aljazeera.com/news/2016/02/saudi-conducts-military-exercises-20-states-160228095249237.html

до врегулювання регіональних криз. Наприклад, у 2015 р. Єгипет брав участь в операції «Вирішальний шторм» – військове втручання коаліції мусульманських країн-сунітів, в тому числі країн Ради співробітництва арабських держав Перської Затоки – Марокко, Судану, Йорданії і Пакистану, проти угруповань Хуті в Ємені. Проте, Єгипет оголосив, що його участь в операції обмежувалася тільки повітряними і військово-морськими силами, підкреслюючи відсутність сухопутних сил, з головною метою забезпечення вільного судноплавства через Червоне море і протоку Баб-аль-Мандаб.

Для Єгипту важливою складовою забезпечення регіональної безпеки є підтримка стабільності інститутів держави у сусідніх країнах і як результат – недопущення поширення терористичної загрози. Така позиція знайшла свою реалізацію щодо кризи в Лівії, а саме, охорони прикордонних районів та моніторингу діяльності терористичних організацій з метою забезпечення безпеки прикордонної смуги. Єгипет також працює над тим, щоб Лівія не стала новим об'єктом для залучення терористів та екстремістів у регіоні, особливо зважаючи на втрати в Іраку та Сирії величезних територій. Це було однією з головних причин підтримки Єгиптом спадкоємця Хафатера та Лівійської національної армії з початку операції «Гідність» у 2014 році[22]. Наприклад, у травні 2017 року єгипетські винищувачі почали наносити удари по таборам в лівійському місті Дерна, де, як визначив Каїр, проходили підготовку бойовики, які вбили десятки християн-коптів, що прямують до монастиря на півдні Єгипту[23].

Єгипет також висловив глибоку стурбованість можливим відокремленням курдських частин північного Іраку після референдуму про незалежність, який відбувся 25 вересня 2017 р. Єгипетське міністерство закордонних справ закликало всі сторони проявляти координованість зусиль, так як односторонні заходи можуть ускладнити ситуацію та ще більше дестабілізувати ситуацію як в Іраку, так і збільшити напругу в регіоні.

Варто зауважити, що Єгипет має досвід посередництва у врегулюванні конфліктів в регіоні за участі терористичних організацій. Зокрема, у Сирії, коли криза прийняла напрям умиротворення, Каїр відігравав роль посередництва між сирійською армією та опозиційними фракціями, крім фронту «Аль-Нусра» та легіону «Аль-Рахман», оскільки Каїр виключив угруповання, до екстремістських терористичних організацій.

Більше того, на думку Єгипту, національні армії є ключовими гравцями у збереженні держави. В інтерв'ю газеті «Ашарк Аль-Авсат» у листопаді 2017 р. ас-Сісі підсумував свою позицію, підкресливши свою відмову від збройних ополчень, що занурюють нації у нескінченні війни. З іншого боку, він підтвердив свою підтримку як для сирійської, так і для лівійської національних армій в інтерв'ю португальському каналу RTP. На запитання, чи відправить єгипетських миротворців до Сирії за мирною угодою, він відповів, що краще, щоб національна армія взяла на себе відповідальність і що його пріоритет – підтримка національної армії Сирії. Отже, Єгипет не бачить місця для недержавних суб'єктів, таких як терористичні групи, у вирішенні регіональних конфліктів. Президент Єгипту А. Ф. ас-Сісі закликав «розібрати» ці групи, а не інтегрувати їх у державу[24].

Загроза «Братів-мусульман» зумовлює сучасний зовнішньополітичний курс Єгипту. Природним союзником в боротьбі з терористами виступає Саудівська Аравія. Відчуваючи протягом багатьох років політико-ідеологічне протистояння з «Братами-мусульманами», Саудівська Аравія змушена об'єднуватися з Єгиптом, Об'єднаними Арабськими Еміратами. Основними суперниками за лідерство в близькосхідному регіоні для союзників Єгипту і Саудівської Аравії є Туреччина і Катар, які підтримують «Братів-мусульман» та інші ісламістські радикальні угруповання.

[22] State Information Service. (n.d.). *Egypt's foreign policy towards Arab crises.* Retrieved from http://www.sis.gov.eg/section/7302/9413?lang=en-us

[23] Пойда, А. А. (2018). Исторические детерминанты внешней политики Арабской Республики Египет. *Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Всеобщая история, 2,* 96.

[24] Kamal, M. (2018). Op. cit., 74-75.

Конфлікт Саудівської Аравії з «Братами-мусульманами» триває протягом декількох десятиліть. Ідеологічні розбіжності призвели до безперервної боротьби «Братів-мусульман» і саудівців. Ця протидія призвела до так званої Катарської кризи. Використовуючи протестні акції «Братів-мусульман» в період «Арабської весни» 2011-2012 рр., Катар підтримував різні ісламістські радикальні угруповання. Саудівська Аравія, звинувачуючи Катар в підтримці тероризму, кинула йому виклик – початок розриву із ним дипломатичних відносин низки арабських держав у 2017 році. Єгипет приєднався до Саудівської Аравії, Об'єднаних Арабських Еміратів та Бахрейну в бойкотуванні Катару. Чотири держави звинуватили катарську владу у підтримці та фінансуванні тероризму, утримуванні екстремістів, поширенні ненависті та втручанні у внутрішні справи інших країн. Під час зустрічі з американською делегацією, міністр закордонних справ Єгипту, Самех Шукрі підкреслив, що Катар все ще підтримує терористів і не виконує поставлені вимоги[25].

Тому, можна помітити, що серед близькосхідних держав все ще немає єдності у протидії тероризму і формування єдиного погляду на те, які ж організації є терористичними чи політичними як спільно ним протидіяти.

АРЄ також відновив свої зусилля для досягнення палестинського примирення між суперницькими угрупованнями «Хамас» і «Фатах». 12 жовтня 2017 р. в Каїрі обидва угрупування підписали угоду про примирення, за посередництва Єгипту. Адміністрація ас-Сісі також допомогла зняти напругу між Ліваном та Саудівською Аравією та сприяла поверненню прем'єр-міністра Саада Харірі до Бейрута[26].

Терористична складова регіонального безпекового середовища на Близькому Сході стає підґрунтям до диверсифікації двосторонніх відносин Єгипту. Таким прикладом є єгипетсько-ізраїльські відносини на сучасному етапі, які від «крихкого миру» прийшли до стану «таємного союзу». Про це свідчать факти спільної операції єгипетських та ізраїльських військ проти бойовиків на Синаї. І хоча багато єгиптян розглядають Ізраїль як потенційну загрозу і співчувають палестинцям, нинішня ситуація боротьби з тероризмом змушує зберігати взаємодію між країнами.

Єгипет також активно бере участь в арабському комітеті на підтримку палестинського справи. Поряд з міжнародним співтовариством і регіональними державами, Єгипет координує зусилля по врегулюванню конфлікту, пов'язаного з визнанням Єрусалиму столицею Ізраїлю[27].

Єгипет традиційно розвивав багатовекторну політику, проте саме ослаблене внутрішньополітичне середовище і низка загроз національній безпеці разом з соціально-економічними питаннями призвели до зовнішньополітичних поступок і відходу від своєї лідируючої ролі в регіоні. Кластер проблем диктує необхідність реформ і пошук фінансової підтримки ззовні, що і веде країну по шляху обмеження самостійності у зовнішній політиці.

Висновки. Після «Арабської весни» 2011 р. Близький Схід вважається особливо конфліктогеним регіоном. Єгипет дотримується стратегічної політики, заснованої на допомозі арабським країнам подолати свої кризи, щоб досягти безпеки та стабільності в регіоні та, як результат, зміцнити національну безпеку з акцентом на принципі мирного врегулювання суперечок.

Президент АРЄ А. Ф. ас-Сісі висловлює глибоке занепокоєння з приводу діяльності терористичних організацій в регіоні. На його думку, для ефективної протидії потрібно діяти в коаліції та зупинити джерела фінансування тероризму. Головними союзниками у цій боротьбі є Саудівська Аравія та Об'єднані Арабські Еміратами. Проте, такі «союзницькі» відносини хоч і розвиваються під гаслом боротьби з тероризмом, але не можуть бути у повній мірі охарактеризовані як партнерські.

[25] Егорова, Е. (2018). Внешнеполитические приоритеты Египта на современном этапе (2014-2018). *РСМД*. Retrieved from:https://russiancouncil.ru/blogs/ekaterina-egorova/vneshnepoliticheskie-prioritety-egipta-na-sovremennom-etape-20142018/

[26] Kamal, M. (2018). Op. cit., 72-73.

[27] Егорова, Е. (2018). Указ. раб.

Офіційний Каїр бере активну участь у військових операціях проти терористичних угрупувань на Близькому Сході, як на двосторонній міждержавній основі, так і на загальнорегіональному рівні (операція «Вирішальний шторм» у Ємені та участь у «Ісламській антитерористичній коаліції»). Проте, офіційний Каїр наголошує на важливості не лише протидії тероризму, а й зміцнення державних інститутів у країнах регіону, у чому провідну роль мають відіграти національні армії.

Відзначимо, що АРЄ приєднався до бойкотування Катару, що фінансово підтримував терористичні угруповання на Близькому Сході. У свою чергу, Каїр намагається бути посередником у врегулюванні регіональних конфліктів із терористичною складовою, що стає проявом багатовекторної і певним чином стриманої зовнішньополітичної діяльності на сучасному етапі.

REFERENCES

Abalian, A.I. (2013). Analiz osnovnykh istochnikov konfliktov v Blizhnevostochnom regione. [Analysis of the main sources of conflict in the Middle East]. *Politicheskaia ekspertiza: POLITEKS, 2,* 71-79. [in Russian]

Barfi, B. (2018). *Egypt’s New Realism: Challenges Under Sisi.* Washington: Washington Institute for Near East Policy. [in Ehglish]

Bovsunivskyi, P.V. (2010). Zovnishnia polityka Yehyptu: balansuvannia v borotbi za rehionalne liderstvo [Egypt’s Foreign Policy: Balancing the Struggle for Regional Leadership]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy, 48,* 461-469. [in Ukrainian]

Brown, J. (2011). *Salafis and Sufis in Egypt’s.* Retrieved from https://carnegieendowment.org/2011/12/20/salafis-and-sufis-in-egypt-pub-46278 [in Ehglish]

Egorova, E. (2018, 28 maia). Vneshnepoliticheskie prioritety Egipta na sovremennom etape (2014-2018). [Egypt’s foreign policy priorities at the present stage]. Retrieved from https://russiancouncil.ru/blogs/ekaterina-egorova/vneshnepoliticheskie-prioritety-egipta-na-sovremennom-etape-20142018/ [in Russian]

East. (1991). In The New Encyclopedia Britannica (p. 1044). Ottawa: Menage, 8.

Evseev, V.V. (2013). Kontseptsiia «Bolshoi Blizhnii Vostok» pod uglom natsionalnoi bezopasnosti. [The Greater Middle East Concept From the Angle of National Security]. *Natsionalnaia bezopasnost, 4 (27),* 620-628. [in Russian]

Kalashnikova, A.V. (2014). Vliianie sotsialno-ekonomicheskikh faktorov na vneshnepoliticheskuiu strategiiu Egipta v period politicheskoi nestabilnosti. [The influence of socio-economic factors on the foreign policy strategy of Egypt during the period of political instability]. *Vestnik RGGU. Seriia Politologiia. Istoriia. Mezhdunarodnye otnosheniia, 7,* 256-264. [in Russian]

Kamal, M. (2018). The Middle East According to Egypt. *The Cairo Review of Global Affairs, 29,* 70-77. Retrieved from https://www.thecairoreview.com/essays/the-middle-east-according-to-egypt/ [in English]

Kosach, G.G. (2015). Evoliutsiia vneshnei politiki Saudovskoi Aravii posle Arabskoi vesny [The evolution of Saudi Arabia’s foreign policy after the Arab Spring.]. *Vestnik Nizhegorodskogo universiteta im N.I. Lobachevskogo, 3,* 50-62. [in Russian]

Kyianytsia, L.L. (2015). Transformatsiia rehionalnoi polityky Yehyptu v konteksti «arabskoi vesny». [Transformation of Egypt’s regional policy in the context of the Arab Spring]. *Mizhnarodni vidnosyny. Seriia «Politychni nauky».* Retrieved from http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/viewFile/2486/2217 [in Ukrainian]

Petrenko, V.V. & Razitskyi, V.Y. (2014). Osoblyvosti pravlinnia «Brativ-musulman» v Yehypti ta prychyny yikhnoi porazky. [Features of the «Muslim Brotherhood» in Egypt and the reasons for their defeat]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka, Filosofiia, Politolohiia, 2,* 6-49. [in Ukrainian]

Poida, A.A. (2018). Istoricheskie determinanty vneshnei politiki Arabskoi Respubliki Egipet [Historical determinants of foreign policy of the Arab Republic of Egypt]. *Vestnik Rossiiskogo universiteta druzhby narodov, Seriia Vseobshchaia istoriia, 2,* 192-200. [in Russian]

Saudi Arabia forms Muslim ‘anti-terrorism’ coalition. (2015, December 15). *Al Jazeera*. Retrieved from https://www.aljazeera.com/news/2015/12/saudi-arabia-forms-muslim-anti-terrorism-coalition-151215035914865.html [in Ehglish]

Saudis conduct military exercises with 20 states. (2016, February 28). *Al Jazeera*. Retrieved from https://www.aljazeera.com/news/2016/02/saudi-conducts-military-exercises-20-states-160228095249237.html [in Ehglish]

State Information Services Egypt. (2014, June 30). *Speech of H.E.President Abdel fattah al-Sisi on the First Anniversary of the June 30 Revolution Monday*. Retrieved from http://www.sis.gov.eg/Story/78609/Speech-of-H.E.President-Abdel-fattah-al-Sisi-on-the-First-Anniversary-of-the-June-30-Revolution-Monday%2C-June-30%2C-2014?lang=en-us [in Ehglish]

State Information Services. (2014, June 14). *Statement by President Abdel Fattah El Sisi at ceremony marking his inauguration*. Retrieved from http://www.sis.gov.eg/Story/78371/Statement-by-H.E.President-Abdel-Fattah-El-Sisi-at-the-ceremony-marking-his-inauguration-at-Qasr-el-Qubba-Palace-(June-8%2c-2014)?lang=en-us [in Ehglish]

State Information Service. (n.d.). *Egypt and Peacekeeping*. Retrieved from http://www.sis.gov.eg/section/0/8332?lang=en-us [in Ehglish]

State Information Service. (n.d.). *Egypt's foreign policy towards Arab crises*. Retrieved from http://www.sis.gov.eg/section/7302/9413?lang=en-us [in Ehglish]

State Information Service. (2020). *Sisi: Egypt eyes further EU cooperation against illegal migration, terrorism*. Retrieved from http://www.sis.gov.eg/Story/143354/Sisi-Egypt-eyes-further-EU-cooperation-against-illegal-migration%2C-terrorism?lang=en-us [in Ehglish]

Iryna Tykhonenko,
Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolaiv, Ukraine
ORCID https://orcid.org/0000-0002-7716-085X

Yuliia Khrystodorova,
Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolaiv, Ukraine
ORCID https://orcid.org/0000-0002-7716-3014

Participation of the Arab Republic of Egypt in combating terrorism on the Middle East in A. F. El-Sisi Presidency

Egypt's foreign policy priorities are determined by the problems of domestic political development, regional and world trends. The events of 2011-2012 and «Arabic spring» have led to an imbalance in the political situation in the Middle East region and determined conflict situations. This article examines Egypt's involvement in the combating terrorism in the Middle East (for instance Yemen, Syria) as a priority vector for the current President of the Arab Republic of Egypt (ARE) A. F El-Sisi.

The ARE's President El-Sisi is deeply concerned about the activities of terrorist organizations in the region. To counter this, one must act in coalition and stop the sources of terrorist financing. The main allies in this fight are Saudi Arabia and the United Arab Emirates. Cairo is actively involved in military operations against terrorist groups in the Middle East, both bilaterally and regional level (Operation in Yemen and participation in the Islamic Anti-Terrorist Coalition). However, official Cairo stresses the importance not only of counter-terrorism but also of the strengthening of state institutions in the regional countries, in which national armies play a leading role.

ARE has also joined the boycott of Qatar, which has repeatedly supported financially terrorist groups in the Middle East. In turn, Cairo play the role of mediator in the resolution of regional conflicts with the terrorist component, which is a manifestation of a multilateral and somewhat restrained foreign policy activity at the present stage. For instance, the participations of Egypt in reconciliation between rival «Hamas» and «Fatah» groups in Palestine. In the Israeli-Palestinian confrontation, Egypt occupies a neutral position without provoking conflicts in the region. The authors conclude that Egypt is trying to maintain its influence as an important actor in the Middle East having allies and promoting an approach to counter terrorist groups.

Keywords*: Egypt, Saudi Arabia, Middle East, regional security, terrorism*

ДЛЯ НОТАТОК

Наукове періодичне видання

Acta de Historia & Politica: Saeculum XXI

2019

Volume I

Здано до набору 02.03.2020 р. Підписано до друку 27.03.2020 р. Папір офсетний. Формат 70x108$^{1}/_{16}$. Гарнітура «Georgia». Друк лазерний. Ум.-друк. арк. 14,2. Наклад 100 прим.